JÁN SMETANA

MEDZI DVOMA VEKMI

KNIHA PAMÄTÍ

TATRAN • BRATISLAVA

SMETANOVE SPOMIENKY.

Rozpomienky oravského rodáka Jána Smetanu (Smetanayho), v rozprávkovej a prekladovej literatúre i v poézii známeho pod menom Ondrej Kalina, zaberajú životné skúsenosti, udalosti, deje i vzťahy spisovateľove v rozsahu vyše šesťdesiatich rokov. Mnohých udalostí, snáh a konaní bol pozorným svedkom, v mnohých bol i významným spolučiniteľom, s mnohými ľuďmi sa zblízka i dobre poznal a o tom všetkom rozhodol sa na prahu sedemdesiatky života podať nelíčený, nakoľko možno pravdivý obraz, a v nejednom ohľade i osobnú spoveď. Tu zachytené sú skúsenosti a pomery od detských rokov cez školské časy doma a na stredných školách v Ružomberku i v Jágri, v biskupskom katolíckom seminári, až po filozofické štúdiá v Pešti i v Prahe, pomery v úradníckom povolaní pražskom, trnavskom a naostatok doma v rodnej Orave.

I keď značné miesto v rozpomienkach zaberajú spisovateľove krízy v živote citovom, náboženskom a svetonázorovom, zdôrazňovanie idealistického presvedčenia, problém oslabenia vôle v súvise so schvaľovanou výchovou v seminári (i s tým z časti súvisia jeho chúlostivé ústupy z verejného slovenského účinkovania), venuje sa tu mnoho bystrého a znaleckého záujmu veciam verejným, významným ľuďom, s ktorými sa stýkal, ktorých dobre poznal a im rozumel, a tak otvárajú sa tu pozoruhodné pohľady do doby a pomerov, v ktorých spomínajúci autor žil a účinkoval. Vyše polsta osôb slovenského verejného života prechodí v knihe pred naším duchovným zrakom a mnoho ich je vystihnutých v svojich podstatných vlastnostiach alebo charakteristických dejoch aj pri skratkovom náčrte.

Hovorí sa, že každé rozpomienkové dielo je do istej miery „báseň a pravda“ (Dichtung und Wahrheit podľa Goetheho naznačenia), s väčším alebo menším úspechom alebo neúspechom zápasiace pri oceňovaní svojho vlastného konania a vý-

znamu, a nesie mnoho príznakov osobných záľub alebo nechutí voči dejom a osobám, na ktoré sa rozpomína, áno, ale verejnosť vždy bude vďačná za také dielo, ktoré nám i takto podľa osobných zážitkov odhaľuje a svojím spôsobom objasňuje kus skutočného života. A svet ho bude ceniť najmä podľa toho, koľko je v ňom vôle k pravde a snahy vydať o nej úprimné svedectvo, a koľko — okrem záujmu o vlastnú osobu a význam spomínajúceho — zachytáva objektívnej skutočnosti: koľko tu zachytil z toho života, ktorým prešiel, koľko vnímavého záujmu vedel venovať ľuďom, udalostiam a pomerom, ktoré si toho záujmu zaslúžily.

Hodno pripomenúť, že kniha Smetanových rozpomienok vyznačuje sa zriedkavou úprimnosťou i vôľou k pravde ešte i tam, kde to hraničí so sebaobžalobou. Sú tu i prípady, kde informovaný čitateľ nebude spomínajúceho autora azda náklonný vždy súhlasne sledovať v niektorých jeho antipatiách alebo príkrych formuláciách úsudku, napr. o niektorých osobných vlastnostiach T. G. Masaryka, alebo v mienke, ako ten či iný druh žiarlil či na autorovu literárnu tvorbu, či na mysliteľskú pôvodnosť, alebo v názore na stupeň Smetanovej priority v slovenskom pokrokovom hnutí hlasistickom a na dokazovanú závislosť vedúcich hláv Hlasu na Smetanovom kritickom rozpoznaní slovenských nedostatkov a potrieb tých čias, alebo na Smetanovu možnosť viesť mladoslovenské odbojové hnutie. (Podobne aj inde, napr. prípad Shakespeara, Tolstého atď.) Áno, ale i tu pri hlasizme Smetana usiluje sa podať celú problematiku svojho účinkovania v tomto pohybe a svojho ústupu od neho, takže čitateľ nie ťažko odhadne podstatu vecí a nájde bez prekážky svoje stanovisko.

Kniha rozpomienok, písaná s pasiou a sviežim slohom, zaujme celým obsahom. (Ešte i to sa čitateľ dozvie, ako Orava ťažko doplatila i na — oslobodenie Viedne od Turkov, keď pomocné vojská Jána Sobieskeho vracaly sa domov cez Oravu.)

Ale ťažisko knihy je tam, kde sa týka čias, keď v polovici *deväťdesiatych rokov* minulého veku bola už neznesiteľná tá slovenská politická pasivita, ktorá nijakou politikou nebola, a kde bolo treba spamätať sa, obrátiť sa k ľudu, chytiť sa do roboty a nastúpiť na novú cestu. A sem teda smeruje naša hlavná pozornosť.

Aké boly pomery? „V tejto dobe — ako spomínal po rokoch Dr. Vavro Šrobár — nebolo na Slovensku politického hnutia slovenského. Slovenskú inteligenciu, s roka na rok počtom sa zmenšujúcu, krutý režim liberálnych vlád zastrašil a z verejného politického dejiska zatlačil do súkromného kruhu. Medzi slovenskou inteligenciou a slovenským ľudom roztvárala sa priepasť; ľud strácal vodcov a vodcovia strácali vojsko. Tento skutočný a pre slovenský národ taký smutný stav nebolo možno zakryť ani občas vydávanými manifestmi volebnými, v nichž „vodcovia" oznamovali národu a krajine, že slovenský národ z ohľadu na to a na to nejde voliť, že okolnosti sú také, že pre slovenský národ za najprospešnejšie uznávajú, keď vstúpi do *pasivity* (neúčasti na snemových voľbách). Ale slovenský „národ" tých manifestov nečítal, do pasivity nešiel, ale naopak: na celom Slovensku prevádzal najaktívnejšiu aktivitu: volil do posledného voliča a lifroval liberálnym (uhorským) vládam povestných horniackych mamelukov. (Pozn.: totiž vládnych prikyvujúcich maďarských poslancov.) Tieto manifesty, ináč umne a pekne sostavené, registrovaly maďarské i slovenské časopisy. Maďari a renegáti horniacki síce naoko hromžili na vlastizradu a na panslavizmus manifestov, v duchu však sa z nich tešili: na slovenskej zemi dobývali poslanecké mandáty bez boja a bez nepriateľa. Slovanská zahraničná tlač prikyvovala na dôvody a príčiny pasivity slovenskej jednak zo vzájomnosti, jednak zo súcitu nad takýmto biednym stavom Slovákov; v duši Slovanstva sa však utvrdzoval názor o hynúcej vetve slovenskej... „Úbozí Slováci!"

„Tratiac živnú pôdu, totiž pohyb širokých más ľudových, slovenská politika s roka na rok vyschýnala, upadala. Bez politickej praxe zaoberali sa naši nemnohí vodcovia tým horlivejšie teóriou politickou. Tak jedni hlásali a s istotou dogmatickou prorokovali príchod našej spásy od východu; iní zas s takouže istotou spásu od západu, od habsburskej dynastie. Obe teórie maly jednaký účinok na slovenský život: uspávaly inteligenciu, budily v nej neoprávnené nádeje a boly teplou hradou všelijakej nečinnosti, nedbajstva a koniec koncov nášho povestného politického a sociálneho *fatalizmu*. Toho fatalizmu, ktorý výrečne a nadšene hlásal: pravda naša zvíťaziť musí; slovenský národ svoje práva dosiahne; Boh nepriateľov poníži a krivdou bitých z otroctva vymaní; nám len jedno treba: *konzervovať* všetko, čo sa konzervovať dá k onomu dňu, keď udrie hodina vykúpenia!“ — Ale aké a ktoré politické, sociálne a iné výdobytky a hodnoty mala slovenská politika vybojované a získané, aby ich mohla konzervovať? Pravdaže nebolo ich, a tak „konzervatizmus u nás bol skôr pláštikom poznávaného úpadku ako postulátom politických udalostí“.

Aká politika, taký bol celý verejný život, i hospodársky, a také boly i noviny. Politický orgán neprístupného slohu a tónu, vychodiaci tri razy do týždňa, Národnie noviny, mal sotva viac ako pol tisíca odberateľov, a vedený bol tak, „ako by všetky zahraničné ministerstvá sveta maly v Turč. Sv. Martine tlačové filiálky“. Pravda, veľká svetová politika, pestovaná podľa vzoru veľkých ruských novín, uplatňovala sa tu najmä preto, že ako i Smetana dosvedčuje, hlavný redaktor Pietor donášal im z viedenského cárskeho vyslanectva pravidelnú peňažnú podporu. A tak mal slovenský politický orgán pre svoj reakčný smer i takéto dôvody. Ľudový „Národný hlásnik“, ktorý dlhé časy vychádzal ako švabachové šestnásťstranové tlačivo kalendárového formátu raz za mesiac a neskoršie dvojtýždenne, temer ani novinami nebol, a krotké článkové morality a kalendárové

odrobinky politického uvedomenia čitateľom, ktorých bolo len okolo dvoch tisíc, dať nemohly. Sám k nijakej činnosti neviedol.

Široké masy ľudu, ktoré boly prevažne dedinské, bezpomocne podliehaly samovláde a panskej samopaši župných klík, ktoré pomocou šľachty a tenkej priemyselnoobchodnej vrstvy bez kontroly a zavrátenia ovládaly celý verejný život. Všade inde rozklad feudalizmu a nástup buržoáznej podnikateľskej a obchodnej triedy pretváral spoločnosť, utvárajúc na druhej strane silnú vrstvu robotnícku, ktorá hromadiac sa a odtrhujúc sa od pôdy nadobúdala triedne povedomie, chvatne sa organizovala a pod heslom spojenia proletárov všetkých krajín stávala sa mocným spoločenským činiteľom, ale na Slovensku i tu bolo primnoho prekážok. Tu na pracujúcom a vykorisťovanom slovenskom človekovi ťažko ležal i tvrdý útlak sociálny i útlak národnostný, ktorý ho okrádal i o tie najpotrebnejšie predpoklady vzdelania, ktoré si všade inde odnášal zo školy každý človek. I tento nedostatok ešte väčšmi pomáhal ubíjať v pracujúcom Slovákovi to ľudské povedomie, ktoré v ňom gniavila i bieda i opovrhnutie panskej triedy, i vedomie vlastnej bezradnosti. A potom: slovenský dedinský (a malomestský) pracujúci človek i pri fabrickej robote vo veľkej väčšine zostal priviazaný k tým niekoľkým jutrám alebo mericiam pôdy, ktorá ho ani nevládala uživiť, a k tej biednej krivej chalupe, mal pocity „majiteľa" a nesbližoval sa s tým robotníckym kolektívom, z ktorého mala sa tvoriť tá vedúca trieda, ale so svojou chalupou splýval s tou starou dedinskou nedvižnosťou. I preto socialistické hnutie dlho púšťalo na Slovensku len slabé korienky a i to veľmi oneskorene, a prvé organizácie zjavovaly sa živšie v okrajových mestách (Bratislava), alebo slovenskí ľudia donášali toto povedomie z cudzích veľkých miest (z Viedne, z Budapešti atď.). A tak i prvé socialistické noviny (Nová doba, Robotnícke noviny, Napred a iné) vznikly a ujímaly sa na Slovensku s veľkým oneskorením.

Ale i tak: komuže z vtedajších politických činiteľov záležalo na robotníkoch, ktorí nemali a nemohli mať volebné právo ani do snemu, ani do žúp, lebo to v starom Uhorsku bolo spojené s majetkom, s úradným postavením a cenzusom (stupňom daňovania)? Celá politika bola obrátená k parlamentnej a župnej moci a vplyvu i ku všetkému, čo s tým súviselo. Keď mal sa medzi ľudovými voličskými masami po dedinách pohnúť politický odboj proti liberálnym držiteľom moci, ktorá tu tyransky bez odporu vladárila vyše štvrť storočia, začal sa ináč, inými, a to „celouhorskými" prostriedkami a nie tak ako inde.

Ale medzitým prejavovala sa ostrá nespokojnosť aj v mladšom školovanom slovenskom pokolení, ktoré si uvedomovalo, že falošnú politickú „pasivitu" ďalej znášať nemožno. Nebolo náhodou, že ten nový ruch prebudil sa najmä medzi slovenským študentstvom na odborných a vysokých školách v Prahe a že jeho stredom stal sa študentský spolok Detvan. I tento spolok skrsol pod tlakom hospodárskych pomerov. Po skaze Matice slovenskej a slovenských stredných škôl rozohnaní boli študenti do škôl celého Uhorska, a tí hmotne najslabší, keď stratili podporu na slovenských školách, prešli na české. Slovenský Detvan pod prvým vedením Jaroslava Vlčka skrsol roku 1882, v ten istý rok, ako sa v Prahe osamostatnila česká univerzita z nemeckého područia, a jeho členstvo organizovane uplatňovalo sa v českom prostredí. Ale medzitým sa ukázalo, že ťažké bolo jestvovať na maďarských školách tým študentom, čo ta prešli zo slovenských zahubených škôl so slovenským povedomím. Perzekúcie proti nim začaly sa ministrom Trefortom roku 1881 a do roku 1886 povyhadzovali zo stredných škôl v Lučenci, Banskej Bystrici, Bratislave, Prešove, Ostrihome a Levoči 53 žiakov, často pod najničotnejšími a priamo smiešnymi zámienkami: boli vraj panslávmi, schádzali sa s ruskými agitátormi(!), dostávali vraj po 150 rubľov mesačne atď. Hneď v prvé dva roky 17 takýchto vyhodencov bolo vykázaných zo

všetkých škôl v Uhorsku. Tak to triedny panský režim chcel mať, ako hlásal povestný zvolenský podžupan Grünwald: maďarská stredná škola je stroj, do ktorého sa na jednej strane hádžu mladí Slováci, a na druhej strane už vychodia ako Maďari. A ďalej hlásal, že len Slováka bez vzdelania a povedomia, „Slováka na hnoji" sa báť netreba.

V týchto pomeroch boly české školy tejto mládeži jediným útočišťom, hoci uhorský minister zakročoval u viedenskej vlády, aby sa to zakázalo. Neskoršie pribúdali ďalší vyhodenci: z Kežmarku, z Pešti, z Banskej Štiavnice, znova z Prešova, z Rimavskej Soboty, zo Sarvaša, z Trnavy atď. Najdôležitejšie bolo, že takto stratilo toto vylučovanie z uhorských škôl svoju hrôzu. Prichodili na české školy aj iní, neskoršie i na praktické povolanie a na odborné školy, tým skôr, že pri pomoci spolku „Radhošť" aj ináč dostávalo sa tam slovenskej mládeži i hmotnej pomoci.

Mladým ľuďom v Prahe a inde, vytrhnutým z polofeudálnych uhorských pomerov, kde medzi černokabátnikmi a ľudom zívala toľká priepasť, ktorá sa nezmenšila od čias samovlády všemohúceho zemianstva, otváral sa tu nový, iný svet, najmä v deväťdesiatych rokoch, keď rozvinuly sa pohyby pokrokovej mládeže, Masarykovho realizmu, rastúcej sociálnej demokracie so snahami dobehnúť a nahradiť všetko, čo sa do tých čias i v českých pomeroch zanedbalo. Vtedy i hojná moderná literatúra, najmä prekladová (vydania Laichtra, Pelcla, K. St. Sokola, K. Neumannovej, soc. dem. nakladateľstva A. Svěceného), rázna, vplyvná publicistika, živý ruch spolkový, prednáškový, prudko hýbal mysľami. Nebolo možné, aby to na mladých Slovákov nevplývalo. Ohlas týchto nových skúseností a tohto mladého vrenia v stručných náznakoch nachodíme i v Smetanových rozpomienkach, a to najmä v tom, ako z tohto zorného uhla mladí Slováci videli a posudzovali upadnutý politický, spoločenský, publicistický a literárny život doma a v čom

pomýšľali na nápravu a podstatný obrat. Ale i tak v mladšej vrstve Detvana uplatňovaly sa tieto nové názory len postupne, lebo mnohí mladí boli pod vplyvom martinskej orientácie, a politické a sociálne predstavy o potrebách Slovenska krížily sa a menily sa okolo roku 1895 i podľa toho, čo sa vtedy dialo doma. Tu v slovenských a vlastne v uhorských pomeroch hotovilo a formovalo sa proti mnohoročnej samovláde všemohúcich „liberálov" široké opozičné hnutie, ktoré sa dovolávalo ľudových más, predovšetkým roľníckych v rámci celouhorskom a s veľkou demagogiou uchádzalo sa predovšetkým o slovenskú a uhorsko-nemeckú podporu. Bol to pohyb „néppártu", maďarskej ľudovej strany.

Bolo to hnutie také, ako ciele i úmysly, pre ktoré vtedy vzniklo: uhorská obdoba kultúrneho boja, aký nedávno predtým viedol v Nemecku Bismarck. Boj rozvinul sa za vlády Dr. A. Wekerleho koncom roku 1892, keď sa chystaly liberálne zákony o povinnom civilnom manželstve (s riešením náboženskej príslušnosti detí z manželstiev miešaných), o civilných matrikách a o recepcii (prijatí) židovstva. Katolícka cirkev a jej hierarchia uplatnila v zápase proti týmto predlohám všetky svoje sily, najmä proti prvému z nich, i v celoštátnej politike, i pomocou kňazstva v ľude. Keď bol v apríli r. 1894 odhlasovaný v poslaneckej snemovni, vplyvy v šľachte a u členov panovníckeho dvora dosiahly, že bol v snemovni magnátov odmietnutý, ale už v júni musel i tam byť prijatý (pri neúčasti arcikniežat 128 proti 124 hlasom). Uzákonené boly i dva ostatné. Táto porážka bola klerikálnej šľachte a vysokej hierarchii popudom k založeniu vlastnej celouhorskej politickej „strany ľudovej" (néppárt) a popudom postaviť predovšetkým kňazstvo do bojového frontu proti „zákonom náboženstvu nepriateľským, proti vláde a vládnej liberálnej strane".

Nová strana na čele s grófom Ferd. Zichym a opátom Molnárom špekulovala predovšetkým na nemaďarské voličstvo. Medzi

Maďarmi i tak bolo silné opozičné hnutie, hoci kossuthovská strana neodvislosti pri slovnom radikalizme vlastne bola v podstate tiež reakčná a tá naostatok po dvadsiatich rokoch v koaličnej vláde dokonale odhalila svoju pravú tvár. Preto strana ľudová obrátila sa hlavne do nemaďarských krajov, kde liberáli pohodlne bez protikandidátov a bez volebného boja dávali dotiaľ voliť svojich spoľahlivých poslaneckých „mamelukov".

V politickom programe hodila strana v 13. článku Nemaďarom lákavú udicu, vyhlasujúc: „Strana naša s úplnou zdvorilosťou chovať sa chce proti národnostiam, a *žiadosti ich,* nakoľko sa tieto s jednotou a národným rázom uhorského štátu srovnávajú, *uznáva a s nimi spravodlivo a slušne chce zachádzať*" (str. 43). A ďalej vo výklade vysvetľovala: „Nech dovolené je národnostiam kultúru a vzdelanosť svoju dvíhať a vyvinovať ako rovnoprávnym občanom uhorskej vlasti . . ." A ďalej: „I to je spravodlivá žaloba národností, že predvolania, napomenutia, súdy, slovom, sudcovské a iné výroky iba v maďarčine dostávajú," treba teda, „žeby výroky a písma tie aj v ich reči doručené boly patričným, veď nie je cieľom tých výrokov, aby ich stránky nerozumely . . ." A ešte ďalej: „Nech vláda ukáže národnostiam, najmä triezvemu, tichému, rozumnému ľudu číročistú *rovnoprávnosť* a nech vyplní ich spravodlivé a slušné požiadavky. Lenže potom nech tá národnostiam ukázaná rovnoprávnosť vyjavuje sa nie vo — výnimočnej vysokej volebnej vysokosti dane (cenzusu), nie totiž v rozličnosti miery dane k voľbe oprávňujúcej."

Strana v dvanástich iných bodoch drasticky stavala na pranier všetky volebné podvody, krivdy a násilenstvá, ktorými sa v Uhorsku pri asistencii vojska zariaďovaly „slobodné" voľby (s verejným hlasovaním) a volala, že chce i tu právo a statočný poriadok. Rozhorčene hovorila i o tom, ako sú voči ľudu „namyslení, nadutí slúžnovci, notári, predsedovia volieb alebo akýkoľvek iný malý pánboh".

Ale slovenskú ľudovú verejnosť neudivoval len ten trinásty národnostný článok a ostrý odpor proti volebnej korupcii, ale aj iné veci, o akých v slovenských programoch a novinách sa ľudu nehovorilo: požiadavka, hájiť záujmy „zvlášť malých hospodárov" s výkladom o zdanení, o clách; podporovať domácky priemysel, poskytovanie ľudového, nebankového úveru, napomáhať družstvá, starať sa o lacný nákup surovín atď. a iné veci — všetko ľudovým presvedčivým tónom, ktorý vari po prvý raz dával malému slovenskému človeku predstavu, že predsa jestvujú činitelia, ktorých jeho tvrdý osud mrzí a ktorí idú zápasiť o to, aby boli porazení tí, ktorí sú všetkými krivdami vinní, a aby prišla náprava.

Také boly slová. A prax? Ľudová strana postavila na prvé miesto ostrý boj za odstránenie spomenutých cirkevnopolitických zákonov, proti recepcii židovských občanov, lebo vraj „tento zákon otroví kresťanské obyvateľstvo Uhorska a otroví i kresťanské mravy"; a preto „bojíme sa, že ešte i to prijmú ... aby kresťan mohol sa stať židom". A inde v texte sa naznačuje, že kňazi pri svojich úkonoch, v poradách a rozhovoroch s veriacimi dopovedia im to ostatné, čo nie je v programe vytlačené ...

Takýmito prostriedkami a na základe takýchto zásad rozputnal sa najmä na Slovensku (a medzi zadunajskými Nemcami) nevídaný opozičný, protivládny pohyb. Vedenie strany začalo (1894) vydávať i slovenský týždenný orgán (16 stranový malého kvartového formátu), populárne a živo písaný, útočný a výbojný, ktorý sa šíril po našich krajoch a ktorý dosvedčil slovenskej politike, že ozajstného ľudového politického orgánu nemala a nemá. A keď Kresťan dostal takého nadaného a bojovného novinára, ako bol kaplán Eduard Šándorfi, poplašila sa vláda a začala proti nemu vydávať časopis Opravdový kresťan, ale bez valného úspechu. A so slovenskej strany Anton Bielek založil (1897) prvé Ľudové noviny, ktoré podľa vzoru Kresťana

krotkejším spôsobom chcely politicky čitateľom podávať, čo im Národný hlásnik dať nevedel.

Takto v maďarskej ľudovej strane reakční feudáli v spojení s katolíckou hierarchiou a jej cirkevným vplyvom a mocou predstavovali sa ako politickí záchrancovia slovenského ľudu a chceli ho získať pre svoje ciele, ktoré s potrebami ľudu nemaly nič spoločného. Štvanicami konfesijnými obracali pozornosť ľudu od základných vecí roľníckych, od pozemkovej reformy, od nadvlády šľachtických virilistov (nevolených) v župách a tým ešte i v dedinských obecných domoch, od žobráckej mzdy pracovníkov na majeroch a robotníctva vôbec atď. A ešte i v tom 13. národnostnom programovom článku bola faloš: prihováral sa za najhorlivejšie školské učenie maďarčiny, a neuznával Slovákov za národ, ale len za členov „uhorského národa", ktorým myslí národ maďarský, a — kým prešlo niekoľko rokov, zradila strana celý trinásty článok úplne a výslovne.

Ale keď táto strana medzi Slovákov prišla a rozvinula po všetkých krajoch svoj aktívny demagogický program, vtedy masy slovenského ľudu išly za ňou, daly sa preháňať, pokutovať, žalárovať, daly do seba v Stupave, v Brezne, Varíne a inde strieľať a — maďarská strana ľudová hýbala Slovenskom a otriasala stĺpmi vládnej moci. Prečo? Preto, že pravého, skutočne poctivého demokratického hnutia slovenského ešte nebolo, že slovenskí činitelia k ľudu neprenikli a politicky ho neprebudili, a že mu nevedeli preukázať a i skutkami ho presvedčiť, že mu dobre chcú. Vtedy, keď vo volebnom roku 1896 ľudová strana rozvinovala svoje sily, orgán slovenskej národnej strany (ktorá ďalej trčala v pasivite), Nár. noviny v č. 42 písaly: „Ako známo, ľudová strana počala sa organizovať hlavne na slovenských stranách. Ako strana je ona novum, ktorá ďakuje svoj vznik cirkevnopolitickým zákonom, ktorými židovský liberalizmus triumfoval." A ďalej vidia tu — „...*šľachetný konzervatizmus, ktorý konzervuje dobro a protiví sa novotárskemu zlu,* rozpustilosti a ná-

rodno-mravnej dekadencii."(!) A sama slovenská národná strana oduševňovala sa za ľudákov natoľko, že nahovorila niekoľko svojich predákov (i s Dr. Štefanovičom), že na programe tohto „šľachetného konzervatizmu" v týchto Bánffyho voľbách, vari najbrutálnejších a najkrvavejších v Uhorsku, so súhlasom slovenskej národnej strany kandidovali. Zvolení neboli, ale i to postačilo obnoviť predstavu, že Slováci sú v Uhorsku hlavnou oporou krajnej politickej i sociálnej reakcie. V týchto voľbách klerikálna ľudová strana maďarská urobila prvý široký prielom do politickej liberálnej državy na Slovensku a otriasala stĺpmi jej moci aj v iných, hlavne nemaďarských krajoch, pohnúc ľudovými masami a ohrožujúc bašovanie spomenutých župných „malých pánov bohov". Vládny Nemzet vtedy zreteľne ukázal, o čo sa bojí „...posiaľ nebolo strany, ktorá by nebola považovala za svoju nedotknuteľnú, spoločnú zásadu *prednosť maďarskej inteligencie* v spravovaní krajiny. (Pozn.: Netreba ani zdôrazňovať, že tým myslel maďarskú byrokraciu, zemianstvo, aristokraciu a tú slabuškú vrstvu obchodnú, priemyselnú a peňažnú, ktorá všade inde zmohutnela a tvorila silnú buržoáziu.) Teraz — žaluje sa Nemzet ďalej — s dvoch strán idú útoky, ktoré snažia sa zrútiť tento stĺp, udržujúci konštitúciu. Ľudová strana (néppárt) apeluje na vzbúrené náruživosti národnostných más, a s tou v jednom kráme kupčiaci Ugronovský zlomok neodvislých vyzýva pod svoju zástavu medzinárodných *robotníckych socialistov, ktorí nemajú vlasti!* Ľahko uhádnuť, že v tom spoločnom kráme medzi iným v istej miere aj *zrádzajú vlasť!*" A Národnie noviny, citujúc túto mienku, utešujú sa, že v Uhorsku bude si vraj raziť cestu — kresťanský socializmus.

Ale „divý kalvín" barón Bánffy šípil, kde hrozí nebezpečenstvo jeho koristníckej triede a s celou zúrivosťou vrhol sa proti sociálnej demokracii. Dal obmedziť i tak chatrnú slobodu shromažďovaciu a spolčovaciu, hatiť odborové organizácie a habať ich peniaze, porušovať listové tajomstvo, habať a tvrdo trestať

noviny a žalárovať novinárov (cenzúry nebolo), robiť archívy prstových odtlačkov a fotografií i ľudí bezúhonných a odovzdávať ich hnaneckým staniciam, rozbíjať schôdzky a žandármi i políciou najdivšie prenasledovať každé slobodnejšie hnutie. Hanebné veľkostatkárske mzdy, nedostatok zeme a vykorisťovanie vyvolalo sociálne nepokoje pôdohospodárske a r. 1897—8 boly i krvavé srážky so žandárstvom a vojenskými oddielmi. Násilím bol rozbitý štrajk pôdohospodárskych robotníkov za neznesiteľné pomery mzdové a pracovné, vláda zariadila v Mezőhegyesi celý veľký tábor štrajkokazov, čakajúcich na rozkazy, kam ísť štrajk znemožniť a udržať starý despotický stav. Nespokojnosť rástla, ale nebolo ešte leninovského programu a vedenia pre potreby agrárneho socializmu, ako tu použiť tieto pomery k politickosociálnym cieľom. A tak jediným východiskom zostávalo dedinčanom rozšírené sťahovanie do Ameriky, na ktorom sa účastnili už i Maďari v celých desaťtisícoch ročne. Socialistické hnutie rástlo medzitým v mestách a priemyselných strediskách.

Takéto bolo v stručnom zázname politické úzadie a dianie desaťročia liet deväťdesiatych, v ktorom mladé slovenské školované pokolenie začalo hľadať a hľadalo cesty von z tohto závozu. Čo nad to bolo, týkalo sa priamych záujmov celej verejnosti v tak širokom rozsahu. Bol povestný monstre-proces proti Rumunom (1894), národnostný kongres Slovákov, Rumunov a Srbov (1895) v Budapešti, ktorý však okrem vyhlásenia solidarity Nemaďarov utvrdzoval ich v zachovávaní — politickej, volebnej a inej pasivity, boly maďarské slávnosti miléniové (oslava tisícročia maďarského štátu) so zriaďovaním „miléniových" maďarizačných štátnych škôl a bolo i osudné roztrhanie evanjelických cirkevných dištriktov, ktoré zahubilo slovenské rozhodovanie vo vedení cirkevnej samosprávy a vydalo i slovenských evanjelických cirkevníkov napospas maďarizačnému teroru na ich vlastnej pôde. Ešte jedna udalosť súvisí s týmto

obdobím, hoci časove prekročuje rámec storočia: Széllove voľby roku 1901. Vtedy národná strana, posmelená úspechmi ľudovej strany z roku 1896, išla do volieb a získala štyroch slovenských poslancov, ktorí prvý raz v ústavnej ére vstúpili s vlastným programom do peštianskeho snemu. Ba dvaja z nich (za okres senický a myjavsko-brezovský) došli ta z povestného despotického pašalíku, akým bola Nitrianska župa so svojím centrom. Ale to nebol výsledok akcie novej politiky, ako sa tvrdí, ani ovocie širokej včasnej prípravy, ale hlavne dôsledok — nerozhodnosti a rozpakov triednych feudálne-byrokratických držiteľov moci v župách, keď Széll vyhlásil, že musia byť „čisté voľby" podľa jeho hesla „Zákon, právo a spravodlivosť" (törvény, jog és igazság): v neistote vzali na rôznych miestach jeho vyhlásenie dosť doslovne, a tak tentoraz toľko teroru nebolo. V Nitrianskej nahradili si to triedni vladári v neskorších voľbách: nikdy viac tam ani jeden slovenský kandidát nezvíťazil, i keď mal nespornú väčšinu.

V týchto okolnostiach a pomeroch mali sa mladí Slováci rozhodovať pre svoju novú cestu. V rozpomienkach Smetanových na mnohých stránkach zaznačené sú ich pochyby, hľadanie i kritické skúmanie, ako v slovenských pomeroch napred. V prvej vlastnej dvojhárkovej nepodpísanej brošúrke Zkaza ľudu slovenského (Viedeň 1895), v krátkych šestnástich kapitolkách presvedčivo a jasne písanej, myslí Smetana na to, ako by mala inteligencia pomáhať ľudu, ktorý v nesvojských školách nedostáva nijakú statočnú prípravu pre život a jeho potreby, a zisťuje: „Náš sedliak, nosiaci starobylý kroj, menuje meštiaka černokabátnikom a vyhýba sa mu ako vlkovi, lebo stratil k nemu všetku dôveru. Ponevráč jeho podriadenosť a nevedomosť nadužije, kto len môže: úradník i advokát, Žid i národovec, a niet, kto by sa ho zastal proti dráčom. On stratil vodcov do jedného, a stále ich potrebuje, aby bol po dobrých cestách vedený. I učiteľ prestal byť jeho radcom, lebo je už vychovaný

v duchu nepriateľa, a že je služobníkom maďarizácie, spupnel a pokladá sa za lepšieho. A i kňaz prestal byť jeho potešiteľom pod vplyvom zlých časov." A tak utieka sa o radu k Židovi, ktorý myslí na svoje obchodné ciele. A keď je uňho v krčme, pije a zadlžuje sa (str. 14).

Zle je Slovákovi najmä s úradmi: „Býva obyčajou vyšších vzdelanejších tried v nevzdelaných zaostalých krajinách, že plnou rukou peniaze sypú, drahé veci kupujú a skvele platia, a za to potom nesvedomite nadužívajú podriadenosť a nevedomosť sedliaka alebo remeselníka. U nás táto krivosť ešte sa zvýšila maďarizáciou: sedliaci v zlých školách ohlúpeli, a maznané maďarónstvo si viac povoľuje. Obzvlášť úradníci naši sú nesvedomití a úplatní. Často i sudcovia. Dajú si zaplatiť tam, kde by mali pracovať zadarmo, bez výčitky vnútra menujú to postranným zárobkom. Oni koristia všade z obecných peňazí... Lebo oni nemajú pocit, že sú služobníkmi verejnej spravodlivosti, ale skorej maďarského výboja." A priepasť medzi ľudom a vzdelancami sa nezmenšuje práve vplyvom zemianstva a cudzoty: „Láskaná trieda maďarónov vyrástla v pyšnú kastu: a pýcha kastovnícka prenáša sa z vyšších na nižších, z nepriateľa na *domáceho.*" A tak zlo rastie.

Ťažká pliaga je nesmyselné súdenie sa, prečasto pre roztržky, ktoré skrsly pri pijatyke. Ľud trpí nespravodlivým alebo nesvedomitým vymeriavaním daní, ktoré v málo úrodných krajoch i tak zaťažujú živobytie, i úpadkom domáceho priemyslu a drahým súkromným úverom, a tak je treba odpomoc.

Tu má teraz spisovateľ odpovedať na politickohospodársku a organizačnú otázku: Čo robiť, s kým ísť a proti čomu a proti komu sa brániť a ako sa brániť? A kde na koho a na čo sa odvolať a čoho a koho sa dovolávať?

Ale k týmto dôsledkom knižka nevedie. V závere vo všeobecnosti žiada, že pri zlej „zemskej správe" má sa ľud sám starať o seba a o lepšiu správu, že máme byť za „čím širšiu sa-

mosprávu Slovenska", za zjednodušenie správy, za zmenšenie úradníctva a jeho moci, za to, aby bolo postavené pod prísny občiansky dozor, za lepšie školy a za lepších i lepšie platených učiteľov a za ozaj slovenské školy, i odborné, a za to, aby si ľud činiteľov i kňazov volil, za zmenšenie vojska a za ďalšie vykupovanie pozemkov. A za to, čo je v moci každého: Nepime opojné nápoje, „vyhýbajme spolkom so Židmi, aby sme skrze nich neutrpeli škodu", a „nesúďme sa ani s blízkym ani s ďalekým susedom". A v závere optimistická všeobecná rada: „Voľme za richtárov, notárov, na stoličných výboroch za úradníkov, na snem za poslancov len tých, ktorí budú úprimne chcieť, čo my chceme. Budú potom i úprimnými našimi správcami a zastupiteľmi."

Takto nekonkrétne a neurčito postavené vývody i pri veľmi bystrom rozpoznaní a posúdení pomerov a skutočného stavu nemohly mať politický a spoločensky hybný výsledok a nemohly byť podkladom akcie. Tým menej, že brošúra, ktorá vyšla za hranicami, šírila sa i podľa zistenia autorovho slabo a váhavo, a že zovšeobecňujúcimi formuláciami cítili sa stavovsky dotknutí i mnohí z tých, čo by ju mali rozširovať. A potom: to základné protiľudové nepriateľstvo nestelesňoval práve len ten nesvedomitý závislý dedinský krčmár, ale predovšetkým celý polofeudálny systém i s aparátom župným, nespravodlivé podelenie pôdy, klamstvá v prídele pasienkov, triedne koristenie šľachty, podujímateľov, kupectva, a všetko to, čím podľa panského princípu a podľa kapitalistických poriadkov bol nemilosrdne využívaný pracujúci ľud. A tu, vo vývodoch brošúry, máme početné styčné body s tým, čo hlásal a naprázdno sľuboval program ľudovej strany, i keď spisovateľ došiel k svojim požiadavkám vlastnou cestou, cele stál za nimi a chcel zápasiť o viac, ako politika tejto strany.

Knižka „Slovensko" (Praha 1896), ktorú napísal Ján Smetana po česky pre informáciu českej verejnosti, má celkom iné

zameranie. Na 40 stranách mieni svojím spôsobom podať prehľad o celkovej situácii Slovákov a Slovenska: o osídlení a populácii, o dejinných osudoch, o mestách i krajoch, o maďarizácii, o verejnej správe i o politických stranách, o pomere k Rusku a k Čechom, o jazykovej otázke a o súčasnom položení.

Slovenské pomery posudzuje ostro, ale knižka svoje prijatie v slovenskej verejnosti zaťažila si aj tým, že v doslove bez potreby a nešťastne dvíha otázku spoločného jazyka s Čechmi a horlí za rečovú jednotu, ak by sa vraj k nej naskytla príležitosť. Prečo sa stala slovenčina spisovným jazykom? „Příčina hlavní byla ta, že se přestávalo vyučovat češtině ve školách. Sjednocení na spisovné řeči bývá jen při knižním vzdělání a dokonalém školství... Poněvadž se nenaučili ve škole přespolní mluvě, chytili se domácí, aby se jim neposmívali, že nedovedně užívají oné přespolní a aby se jim lehčeji psalo. Někdy všelijaký antagonismus také hodně pomáhá roztržce." V úsudkoch o autoritárstve vzdelancov a o ich pomere k ľudu i k práci medzi ním prejavujú sa tu názory, aké (podľa svojich rozpomienok) Smetana uplatňoval s niektorými druhmi v Detvane. V historických dátach nebol v knižke vždy presný, i niektoré úsudky boly príkro formulované, ale spôsob, akým ju Národnie noviny prijaly, bol i tam vari nevídaný. Pod titulom „Pamflet" trhajú ju v šiestich číslach (od 110 do 117) a to sa ešte otázky spisovnej reči nedotýkajú. Je vraj taká, ako písanie — najhorších Slovákožrútov: „... jadrom svojím spis... druží sa k tomu, čo popísali o Slovákoch kedysi Grünwald(!), potom zvolenský Thebus." Nieto tam srdca ani citu, autor „falzifikuje známe fakty, alebo vymýšľa a *vedome* hovorí nepravdu". ... Cez všetkých 40 strán „tiahne sa akási čudná nenávisť proti Slovákom". Nasleduje polemika o Kollára, o Štúra (ktorému Smetana omylom vkladá do revolučného obdobia názory o Rusku ako o slovenskej nádeji, ktoré mal až v Bachových časoch), a polemika o tom,

či (podľa Smetanu) „Štúr nebyl prozíravý a stávajících poměrů málo si vážil a mínil vše ohněm a nadšením proraziti," a či právom spoliehal sa na Rusko. Národnie noviny pripomínajú: „Štúrovi to neublíži, ale čitateľov prosíme za odpustenie, že prepisujeme takéto rúhanie, také vypľazovanie jazyka." Tým vraj chce pisateľ slovenské pohyby a slovenských ľudí stigmatizovať „horšie od peštianskych novín". A tak i podobne valilo sa to cez šesť čísel, látka rozsahom temer na novú brošúrku, vyvracanie podrobností, polemika s odlišnými náhľadmi a ďalšie záchvaty hnevu.

Smetana bojovná nátura nebol, ani ostrý polemik a analytik po spôsobe Dr. Vavra Šrobára, ani agilný ľudový verejný dejateľ ako Dr. Pavol Blaho, obaja neskorší vedúci ľudia Hlasu, ktorí vzhľadom k svojmu prostrediu, podľa svojej povahy a svojich názorov neveľmi trápili sa o to, aké zlé či dobré úsudky o nich vynášajú „národovedecké dynastie" a ich spoločnosť. Smetanu, ktorý pri svojich kontemplatívnych sklonoch bol silne poznamenaný i seminárskou výchovou, táto nevídane drsná skúsenosť ťažko zronila, ako to i po toľkých rokoch vysvitá z jeho rozpomienok. Natoľko, že rozhodol sa ustúpiť zo svojho jednostranne zaujatého frontu a venovať sa väčšmi svojej filozofii a literatúre.

Nástup pokrokových síl mladého pokolenia, bojovne rozvinutý vo vlastnom revuálnom mesačníku Hlase, začal sa o dva roky, koncom júna 1898. Vydavateľom bol mladý lekár Dr. Pavol Blaho v Skalici (z viedenskej univerzity), hlavným spolupracovníkom Dr. Vavro Šrobár. Ten po jedenástich rokoch v segedínskej rozpomienke zaznačil, ako sa v auguste roku 1897 traja-štyria organizátori nového časopisu išli poradiť do Bystričky pri Turč. Sv. Martine k profesorovi Masarykovi o svojom programe: „Z reči jeho — rozpráva Dr. Šrobár — prekvapovaly nás niektoré názory a rady. Jeho nešovinistický názor o láske k národu (povinní sme milovať svoj národ, ale zato

cudzí nemusíme nenávidieť), jeho názor o Štúrovi a o jeho škole, i jeho rady, aby sme svedomite študovali maďarskú politiku, filozofiu, právo — lebo korene maďarského útlaku zaiste sú v týchto odboroch maďarskej vedy — a aby sme svoje skúmanie uverejňovali doma i v cudzine; aby sme zaznačovali všetky prechmaty administrácie a súdov a vydávali ich na posúdenie cudzine (Nemcom, Francúzom, Rusom). Aby sme sa venovali štúdiu hospodárskych pomerov slovenského ľudu, aby sme študovali príčiny vysťahovalectva. Aby sme sa zaoberali náboženskou a mravnou otázkou u ľudu. Aby sme sbierali dáta o želiarstve a vôbec o hospodárskom a mravnom pomere pána a sluhu na Slovensku atď., atď. Vykladal nám o slovanstve, o rusofilstve, o panslavizme politickom i kultúrnom. O slovenskej politike doma a pred svetom. O našej chorobe odbavovať všetko silnými rečami a toastmi — a za chvíľu zabúdať na nadšené sľuby a predsavzatia. Znázorňoval nám niektoré slovenské typy typmi románov Dostojevského. Nakoniec opatril nás potrebným soznamom cudzojazyčnej i českej literatúry."

Zo zprávy o spolkovej činnosti Detvana roku 1897/8 (Hlas I., 147) a z nasledujúcej vychodí, v akom rozsahu a v akých smerniciach sa tu prípravy na organizovanie časopisu robily a ako sa uskutočňoval.*

Tu je zrejmé, že Hlas okrem iných vplyvov korení hlavne v Masarykovom realizme a v pôvodnej i prekladovej literatúre tzv. pokrokového hnutia rokov deväťdesiatych v politickom, sociálnom i literárnom ohľade (u Laichtra, Pelcla a inde). T. G. Masaryk, usilujúc sa v svojej „Otázke sociálnej" prehodnotiť a prekonať základy marxizmu v smysle svojich názorov filozofických a náboženských, podcenil a nepochopil Marxovu ekono-

* Charakteristiku celého pohybu prinieslo Nové slovo (1948, č. 29 až 36) v štúdii Fr. Votrubu „Hlas a hlasistické hnutie", ktoré doplnené vyjde knižne.

miku a všetky dôsledky, vyplývajúce z nej pre prevratnú prestavbu ľudskej spoločnosti v tom smere, aby nikdy viac nemohlo jestvovať alebo znovu sa tvoriť vykorisťovanie človeka človekom a kapitalistická tvorba hodnôt. Masaryk vyhýbal, spieral sa im a naopak celú váhu svojho úsilia postavil dôsledne na otázku mravnú, na otázku výchovy a sebavýchovy, sebapoznávania, preporodenia človeka, na to, aby sa človek — ako Hlas v programe opakuje — obrodil mravne. K tomu sa Masaryk dovolával svojho poňatia náboženského, problému osobnej sebadisciplíny a mravného úsilia. Keď táto sebavýchova a výchova v smysle pokroku a spravodlivosti, mienil Masaryk, má sa stať zjavom hromadným, zámerne pestovaným pedagogikou, vplyvom príslušnej literatúry, publicistiky i vedy a spoločenského pôsobenia, docielime spravodlivú sociálnu prestavbu dobrovoľne, smiernou cestou, vplyvom lepšieho poznania a morálneho úsilia tej novej väčšiny, ktorá to uzná. Teda reforma a zas reforma s vylúčením každej revolúcie až do smierneho dosiahnutia cieľa.

Masaryk, ktorý podceňoval hospodárske vplyvy spoločenského vývinu, nebral do ohľadu triedne záujmy vrstiev vládnúcich a hospodársky privilegovaných, o ktorých hovorí Stalin (Otázky leninizmu, 272.): „V dejinách sa ešte nestalo, že by upadajúce triedy dobrovoľne odchádzaly so scény. V dejinách sa ešte nestalo, že by upadajúca buržoázia nevyskúšala všetky zvyšky svojich síl na obranu svojej existencie.“ Preto mravné preporodenie, Masarykom a realizmom požadované, nikdy sa v tomto tábore nemôže stať zjavom hromadným, ba dokonca prevažujúcim, aby mohlo spôsobiť sociálne spravodlivú prestavbu spoločnosti. To nemohly dosiahnuť za tie dlhé stáročia ani sociálne dôsledky kresťanstva, ktorým panujúce vrstvy všade odolaly, lebo sa priečily i všetkým kresťanským držiteľom moci, koristenia a majetku.

Musela zvíťaziť skúsenosť, že ak sa má uplatniť trvalá zásada

spravodlivosti, nemôžu tu postačiť nijaké vľúdne presvedčovacie a prevychovávacie výzvy a zásady realizmu, ani nijaký reformizmus, ktorý Masaryk horlivo vítal i v socializme (bernsteinovský), ale len mocenská, proletariátom uskutočnená revolučná prestavba spoločnosti, v ktorej miznú všetky nadpráva a možnosť vykorisťovať človeka človekom. I preto realizmus nemohol sa stať hnutím masovým, ale zostal obmedzený na účinkovanie v menšine vzdelanectva, a len niektoré jeho politické požiadavky, uplatňované v novej ľudovej tlači, voviedly i dedinský slovenský ľud do praktickej demokratickej aktivity.

Neobyčajne mocný vplyv osobnosti a autority Masarykovej spôsobil, že jeho „Otázka sociální", ktorá chcela podvrátiť základy marxizmu, zavalila a zatarasila prvému i druhému pokoleniu realistov a ľudí realizmu blízkych cestu k poznaniu pravej podstaty sociálneho problému a k socializmu. Priveľmi sa spoliehali na výklad autoritatívneho učiteľa bez vlastného skúmania a doslova a bez zvyšku mu uverili. Tak, ako to Masarykovi dôrazne povedal jeho dlhoročný nasledovník, čadčiansky a žilinský lekár Dr. Ivan Hálek: že sa oslobodil od Masarykovho názoru na marxizmus, a vlastným poznaním našiel pravú cestu. Ináč po prvej vojne nedostatok sociálne-ekonomického predpokladu (vzhľadom k usporiadaniu spoločnosti) realistického a teda hlasistického programu spôsobil, že realizmus vtedy stratil smysel jestvovania a rozplynul sa bez stopy v nesocialistických stranách.

Smetana, ktorý dva razy spojil svoje meno s Hlasom, nešiel, pravda, cestou Masarykovou, a do knihy (vo väčšom vydaní) prof. A. Štefánka „Masaryk a Slovensko" i tu v rozpomienkach naznačil, v čom sa od neho dištancuje. Ale aj ináč ide, pravda, cestou celkom inou, i od hlasistov odlišnou, i vzhľadom k vlastným osobným vlastnostiam i tak, ako na ňu bol v Jágri uvedený. Jeho seminárne skúsenosti hodno porovnať so znamenitou knihou Ladislava Kunteho (môjho milého prísneho druha v re-

dakcii Masarykovho a Herbenovho Času z posledných rokov pred prvou vojnou) „Cesty, ktérymi jsem šel," ktorá donáša v inej povahe celkom iné cenné skúsenosti a kde postrehy idú k podstate veci.

Ďalšie účinkovanie Smetanovo po návrate na Slovensko nezasahovalo už do verejného života, a netreba nám ho tu ďalej uvádzať do súvisov s politickým a iným dianím doby. Venoval sa pod pseudonymom Ondrej Kalina beletristike (rozprávky, poézia, dram. tvorba, preklady z angličtiny), o ktorej je reč v literárnej histórii. Tu treba azda pripomenúť dve zabúdané veci. V Hlase (I., č. 10) vyšla k Hviezdoslavovmu jubileu r. 1899 štúdia „O Hviezdoslavovej epike" pod značkou S., zo Smetanovho pera, a tá pozoruhodne zisťuje i toto:

„On (Hviezdoslav) zná obyčaje, radosti a strasti ľudu, a cítime z každého riadku básne, kde o ňom peje, s akou srdečnosťou vinie sa k nemu. Kde o ňom spieva, tu niet chmúrnej nálady syna zúfajúceho nad budúcnosťou národa, ktorá v jeho lyrike je prevládajúcim tónom. Vstúpiac do kráľa jeho skromnej postate životnej, razom stáva sa veselým, žartovným, švitorivým: tu prestáva kvílenie, žaloba, stesk proroka žalmov, jeho roztrpčenosť a nenávisť proti odporcom národnej veci; tu je krotký, nežný, premenený. Ľud slovenský, zanedbaný inteligenciou, žijúci životom rozdielnych záujmov než aké má ona, je mu oázou na púšti života." On vytušil, že z ľudu príde obrodenie.

Štýlu Hviezdoslavovmu (v Hájnikovej žene) vyčíta preplnenosť, komplikovanosť rozprávania: „Hviezdoslav často ako by úmyselne opovrhoval týmto (proste vypravovacím) spôsobom a zabieha miestami v prefarbovanie a plytvanie obrazmi a slovami, ktoré už viac nie sú schopné pridať veci krvi a života, z čoho nasleduje nabubrelosť látky a únava u čitateľa. Viď popis oblakov na začiatku Hájnikovej ženy, tamže popis panskej komnaty a mnohé iné. — Hviezdoslavovu techniku v básňach

epických pripodobnil by som krásnemu mramoru, ktorý vezme sochár do rúk a okreše zhruba, vdýchnuť doň vzletnú formu sochy: pri podrobnom prepracovaní však tu sa pozabudne pri jedinej kaderi a učiní z nej filigrán, tu pri bradovici na prse a učiní z nej orech... Kde však zachováva mieru, tam je nedostižiteľný: len čítajte Poludienok. I v charakteristike osôb je majstrom..." — A o Hviezdoslavových početných oravizmoch Smetana ako dolnooravský rodák dosvedčuje, že užíva primnoho slovných provincializmov. Jeho epické básne „oplývajú slovami, ktoré iba pre filologa by mohly mať maličký záujem, ale sú nesrozumiteľné nielen Slovákovi na západe a východe, ale aj v stredných krajoch a v užšom domove básnikovom, lebo sú často tak úzko provinciálne, že sa ich užíva snáď v jednej dedine a v susednej im už nerozumejú; a nemôžu mať valné nároky, že by prešly vo všeobecný úžitok a nadobudly literárnu platnosť". A to ešte obťažujú porozumenie a prístupnejší pôžitok.

Citujúc z povestného siedmeho spevu Hájnikovej ženy, vyzdvihuje tu ostrý súd o inteligencii, hlavne zemianskej, a o jej pomere k ľudu pripomína, že básnik nemohol pritom nemyslieť i na ozaj slovenskú inteligenciu; on vie nielen ospevovať ľud, ale vidí i nedostatky a neváha o nich povedať svoj odsudok.

A ešte jedna zásluha: V malej Knižnici Hlasu okrem pôvodnej rozprávky vyšiel i Smetanov prvý slovenský preklad v prízvučných hexametroch (z gréčtiny): Musaiova krásna epická báseň Hero a Leander, pozabudnutá i odborníkmi a azda i autorom. Zaslúži si obnovu novým vydaním. A tu dakde (i časove) cesty Smetanove s hlasistmi, i s hnutím z neho ďalej vyšlým, rozišly sa úplne.

František Votruba.

PREDHOVOR.

Dovršujúc siedmu desiatku svojho veku a majúc za sebou minulosť plnú ruchu, dejov vlastného života i osudných premien v našej vlasti, zacítil som v srdci živú potrebu spomínať o tom písaným slovom. Za mladších rokov býval som verejne činným politicky, a potom literárne; stýkal som sa s ľuďmi, ktorí po čase hrali znamenitejšiu úlohu v dejinách našej vlasti. Moje spomienky budú vrhať svetlo i na záujmy širšej verejnosti.

Ale predovšetkým chcem sladko spomínať na to, čo radostne i bolestne napĺňalo môj život: tešiť sa sám vo veku stareckom živým ruchom minulosti, mladého i mužného môjho veku, potešovať iných tiež poviedkami mnohej skúsenosti, i poúčať mladšie pokolenie, uvažujúc o behu sveta po svojom. Podám obraz svojej duše, názorne popisujúc, čo ma viedlo a nútilo konať tak, ako som konal, poháňaný vpred na cestách života tajomnou silou Božou. Videl som veľké poníženie svojho národa, dožil sa tiež jeho oslobodenia, ktoré nám všetkým pripadalo ako skvelý sen duše. Avšak vývoj vecí čo nevidieť začal budiť vo mne obavy o ďalšiu budúcnosť.

Nech sa však hocičo deje, viem, že sa musím uspokojiť vysokým riadením osudu, ktorý sa nemazná s našincom, ale často tvrdo švihá, nútiac nás hľadať cestu k ctnosti. Hriešnym vzplanutím jedných Boh trestá a tiež napráva hriechy iných, v dobrom i v zlom nepozorovane nás vedie k tomu, čo uzdravuje sebectvo tvorov vyššou pravdou a býva najprimeranejšie blahu i spáse všetkých nás.

ČASŤ PRVÁ.

1.

Moje detstvo vo Veličnej, prvé začiatky vzdelania.

Narodil som sa vo Veličnej na Orave 24. novembra roku 1867. Keď mi išlo na tretí rok, vypukla medzi Pruskom a Francúzskom vojna, ktorá dopomohla Nemcom na vrchol ich moci a slávy. S nimi súčasne Maďari v Uhrách dosiahli neúmerne veľké panstvo nad ostatnými národmi, žijúcimi spolu s nimi v tomto štátnom sväzku na Dunaji. Pod ich mocou a slávou plynul potom môj život celých päťdesiat rokov v radosti i v utrpení a hneď od prvého môjho mládenectva odbojne proti ich hegemónii.

Po spomenutej vojne vypukla u nás cholera. Otec zaviezol ma na bričke do D. Kubína k svojim rodičom, kde som bol niekoľko týždňov. Tetka Žofia, jeho mladšia slobodná sestra, ušila mi vrecúško z plátna, naplnila rôznymi ostro čpejúcimi koreninami, gáfrom a čiernym korením a zavesila mi ho na krk: malo to slúžiť na ochranu proti nákaze cholery, ktorá sa povážlivo šírila. Toto je moja prvá spomienka z detstva.

Čoskoro nato, keď som sa vrátil domov, prišiel k nám istého dňa môj bratanec, syn matkinej sestry, o niekoľko rokov starší odo mňa: mal v ruke kušu, vystrúhanú zo šindľa, a viedol ma strieľať vrabce. Zašli sme na námestie, kde stojí veľká budova Oravského panstva a pred ktorou bola kvetinová záhradka: na plote záhrady sedely vrabce, do ktorých ma nechal bratanec na moje potešenie vystreliť.

Oprel mi o plece kušu a učil ma, ako mieriť i spustiť kohútik.

Ale vedľa záhradky pred bránou budovy stáli dvaja chlapci nadlesníka, ktorý mal tu svoje obydlie, a zvedavo pozorovali výsledok nášho lovu. Vystrelený šíp z kuše letel však chybne, mimo vrabcov, a zabodol sa ostrým klincom do líca jedného z oných chlapcov nadlesníka. Ten sa dal do kriku a plaču, bratanec však nestratil duchaprítomnosť a rýchle priskočiac k nemu, vytrhol strelu z krvácajúcej rany, pojal ma chvatom za ruku a bežali sme spolu, čo nohy stačily, ukryť sa za humnom vo dvore jeho rodičov. Vec však nemala vážnejšie následky, urovnali ju rodičia ako skutok detí, nezodpovedných ešte za svoje počínanie.

Z môjho bratanca stal sa po čase veľký nimród. Po päťdesiatich rokoch načrtal som malú poviedočku „Medveď", v ktorej som ho mal na očiach, avšak v inej dobrodružnej príhode, ktorú som s ním zažil na spoločnom love. Jeho poľovnícka vášeň sa potom osudne zakončila: už v pokročilom veku, ako župný úradník a otec početnej rodiny, raz na väčšom love nešťastnou náhodou zastrelil druha lovca; a potom mu navždy prešla chuť od poľovačiek, keď prežil trampotné chvíle súdneho vyšetrovania a výčitiek svedomia.

Išlo mi na piaty rok, keď ma raz vzala matka so sebou na slávny pohreb šľachtičnej zo susednej dediny Revišného. Na cintoríne, motajúc sa medzi národom, odtrhol som si z kra stolistú ružu a priniesol som ju domov. Stará pestúnka ma však nastrašila, aby som ju hneď zaniesol nazpäť a hodil na hrob, kde som ju odtrhol, lebo v noci ma príde mátať kostlivec z tohto hrobu. V nerozumnej poverčivosti myslela to vážne. Avšak ja som ju neposlúchol z detského vzdoru i strachu, lebo už nastával večer. Ale poplašné myšlienky nedaly mi pokoj. V noci som mal horúčkovitú halucináciu: vytrhnúc sa z prvého sna, videl som pri posteli veľkého čierneho psa, ktorý mi hľadel hrozivo do očú. Ale psa sme doma nemali — bol to obraz detskej fantá-

zie, predráždenej strachom. Tento prípad svojho života spracoval som neskoršie v poviedke „Ruža".

Môj otec bol rodák z Dolného Kubína, župného sídla Oravy, z popredného meštianskeho domu. Priženil sa do Veličnej, kde mala matka po rodičoch pekné gazdovstvo. Avšak tu sme žili len niekoľko rokov a potom sme sa presťahovali do Kubína, kde si otec zachoval svoju domovskú príslušnosť. Tam u svojho otca vyučil sa mäsiarskemu remeslu, ktoré bolo v našom rode dedičné. Vo Veličnej gazdoval na matkinom statku, z ktorého musel vyplatiť jej dve sestry, na čo dostal od otca peniaze. Keď prišiel do Kubína, vykonával tu na svoju ruku mäsiarsku živnosť, ktorá lepšie zodpovedala jeho živej povahe a bodrému a vznetlivému duchu. Po ňom mal som v krvi živú vznetlivosť, po matke hĺbku citu; matka bola veľmi starostlivá o svoje dietky a bola i vernou otcovou pomocníčkou v hospodárstve a v remesle. Po otcovi mal som tiež niektorý sklon k rozkošníctvu, ale životný zápas, utrpenie a živý cit povinnosti postupne v mojej duši ustálily lepšiu mieru s odriekaním.

Matkin dedo privandroval do Veličnej odkiaľsi z Braniborska ako farbiar plátna. Župný úrad, dbajúc o zveľadenie tohto remesla v našom kraji, išiel mu poruke: Oravské panstvo, dedič Thurzov, dalo mu pozemok, na ktorom postavil farbiarsku dielňu a po čase i murovaný poschodový dom s priečelím na námestie, vynikajúci medzi drevenými sedliackymi chalupami vo Veličnej. Vzmáhajúc sa remeslom, prikúpil ešte susedov dom so spoločným dvorom, i mnohé role od gazdov, čo vyšli na mizinu. Avšak v treťom pokolení jeho rod už nemal mužského potomka na vykonávanie zdedenej živnosti. Za môjho detstva dielňa bola už spustnutá, strecha nad farbiarňou deravá a železné kruhy v hradách bývaly mojej detskej mysli tajomnou záhadou: akému cieľu mohly kedysi slúžiť?

Ale vtedy remeslá v našom kraji boly vôbec na úpadku pre konkurenciu vyspelejšieho továrenského priemyslu v západnej

Europe, keď novostavané železnice uľahčily dopravu výrobkov z ďalekých krajín a znížily jej cenu.

Vo Veličnej kvitly v tom čase dva liehovary, ktoré začaly byť v našich krajoch hlavným priemyslom na veľkú mravnú i hmotnú škodu ľudu. Gazdovia začali sadiť mnoho zemiakov a židia, ktorí sa vrhli ponajviac na túto živnosť za podpory a priazne maďarskej vlády, pálili z nich lieh. Liehovarníci výpalkami zemiakov vykrmovali voly a vyvážali železnicou do Viedne alebo do priemyselných stredísk Sliezska. V našich krajoch množily sa krčmy, a napospol v židovských rukách: sedliaci mnoho pili, prepíjali i dedičné role a skupovali ich židia. Bohatli z neresti ľudu. Len po čase obrátila sa kocka, keď sa ľud spamätal a začal zasa prichádzať k rozumu: a vysťahovalectvo, uvoľnené do Ameriky, kopaním uhlia dávalo upadajúcemu národu možnosť zarobiť si tam zlato, ktorým vykúpili nazpät role zo židovských rúk a navyše i od zemanov. V tom čase, keď prekvitalo liehovarníctvo, bol aj v nepatrnej dedinke Medzihradnom pri Kubíne liehovar a tri židovské krčmy: dnes niet po nich ani stopy.

Veličná, zvaná tiež Veľká Ves, bývala za dávnejších čias župným sídlom Oravy. Keď sa roku 1683 vojsko poľského kráľa Sobieskeho vracalo od Viedne po slávnom víťazstve nad Turkami, pluk Litovcov srazil sa v Orave s kurucmi Tökölyho, ktorý bol spojencom Turkov. Obyvateľstvo župy, vtedy napospol luteránske, držalo s Tökölym, a preto Sobieskeho vojsko z pomsty vypálilo viac než dvadsať obcí na území Oravy. I Veličná celá zhorela do tla, pričom zhorel aj župný archív a sídlo župy potom preložili do Dolného Kubína. Táto obec po vystavaní hradskej medzi Krakovom a Prešporkom, vedúcej aj cez Kubín, stala sa vhodnejším strediskom Oravskej župy. Veličná klesla na úroveň okolitých dedín, nad ktorými však vyniká bohatstvom svojich lesov a rolí a podnes si zachováva hodnosť mestečka. Inteligentnou triedou obyvateľstva boli dvaja kňazi

a učitelia, nadlesník oravského panstva a k tomu niekoľko židov so svojou zvláštnou vzdelanosťou. Ostatok boli sedliaci, ako na dedinách.

Starý „ratúz" na námestí obce svedčil o jej dávnejšej sláve: rozsiahla budova s murovaným prízemkom, prostriedkom mohutného sklepenia voľný priechod, kde o trhoch predávali kupci súkno a plátno. Zvonku s oboch strán niekoľko skliepkov. Horné drevené poschodie s nahnitými doskami a hradami bolo obľúbeným miestom pre šarapaty hrajúcich sa detí. Vedľa „ratúzu" na trávniku stával štíhly pilier, kresaný z pieskovca — starodávny pranier so železnými kruhmi na spútanie hlavy, rúk a nôh previnilcových — pamiatka to dávnej vladárskej župnej moci i s trestným právom v starodávnom sídle. Ako decku býval mi tiež záhadou so svojou zastaralou účelnosťou.

Keď som mal päť rokov, poslali ma rodičia do školy ešte pred časom, aby som sa vraj naučil aspoň sedieť. Ale práve toto mi prišlo veľmi ťažko: podchvíľou pýtal som sa na dvor, vidiac, že staručký šedivý učiteľ aj iným dovoľoval vychádzať. Matka mi ušila kapsičku zo zrebného plátna s popruhom na prevesenie cez plece, v ktorej som si nosil šlabikár s bridlicovou tabuľkou. Keď som ju raz zabudol doma, poslala za mnou mladšieho brata s kapsičkou do školy; ten pri modlitbe pred vyučovaním vysadol si hore na lavicu chrbtom k učiteľovi, lebo chcel vidieť ostatných žiakov za sebou, modliacich sa stojačky. Staručký učiteľ poslal ho potom vľúdne domov. Krotké učiteľove spôsoby robily na mňa dojem rýdzej dobroty, len náuka, ktorú nám deťom vštepoval do hlavy, zdala sa mi hrozne úmorná. Ale keď za väčšiu samopaš trestal žiaka, pričom starší mocný chlapec lieskovicou šľahal previnilca, ležiaceho na lavici, tu jeho moc vnukala mi náležitú úctu s bojazlivosťou pred jeho úradným výkonom.

V druhom školskom roku raz večer v zime chystali sa moji rodičia do Kubína na divadelné predstavenie ochotníkov a na

tanečnú zábavu. Na dvore stály kone, zapriahnuté do saní; a ja v izbe sám za stolom pri matnom svetle lojovej sviečky, ktorej knôt som občas odstrihával nožnicami s dutinkou, musel som sa trápne učiť úlohu z katechizmu. Náuka tejto knižky bola nad môj pochop, jej nepochopiteľné náboženské základy doliehaly na moju detskú myseľ ako mora; najradšej by som bol išiel s rodičmi na zábavu do Kubína, ale matka sladkými sľubmi tíšila moje závistné túžby. Bolo mi do plaču nad neradostným údelom a len včasný spánok ma zdravo upokojil. To bola najtrápnejšia hodinka mojej žiackej disciplíny. Avšak s bolesťami prebíjame sa k náuke!

V nedeľu ma matka brávala so sebou do Božieho chrámu. Nádhera budovy, kázeň malého, tučného prepošta pred zamlklým poslucháčstvom, jeho usmievavá tvár ako slniečko, na prsiach ozdobná zlatá reťaz s krížom, pôsobily tajomne na moju detskú dušu. Pozlátená socha Umučenia Pána pred kostolom a iné ozdoby obostieraly v mojich očiach tieto miesta posvätnou gloriolou. Niekedy po litániách ma matka viedla na poklonu k tomuto kňazovi, ktorý bol jej krstným otcom. Neskoršie sa stal kanonikom v Spišskom Podhradí, lebo obetoval, ako môj otec hovorieval, značnejšiu sumu na volebné ciele vládnej strany na sneme do rúk županových, ktorý ho na túto hodnosť odporúčal biskupovi. Kňazský stav bol mojej matke ideálom životného povolania, ktoré oplývalo všetkými krásami a pohodlím sveta s mnohými dôchodkami, požívalo úctu ľudu, a toho by bola dožičila svojmu milému synáčikovi. Na jej žiadosť som neskoršie vstúpil do kňazského seminára v Spišskom Podhradí. Ale onedlho umrela a ja som nevytrval na tej začatej ceste života až do konca. Moje ideále ma viedly inde: aby som hľadal cieľ života s búrlivejšou činnosťou, očistu s väčším utrpením; stal som sa horlivcom za slobodu národa, i kňazom Apolónovým.

2.

Môj ded v Kubíne. Učiteľ Tholt. Básnik Matúška.

Keď mi išlo na ôsmy rok, rodičia sa presťahovali z Veličnej do Kubína, kde žila otcova početná a zámožná rodina. Dedko s babičkou boli už na výmenku a pri nich žil len najmladší syn. Dvaja starší synovia i mladšia dcéra, všetci slobodní do konca života, oddelili sa už od deda a v spoločnej domácnosti gazdovali pre seba. Môj otec prevzal mäsiarsku živnosť, ktorú do tých čias viedol po dedovi starší brat, ale teraz venoval sa s mnohou čeľaďou výlučne rozsiahlemu gazdovstvu. Môjmu otcovi viac vyhovovalo živšie remeslo, neustály styk s ľuďmi, vždy inými, pri nakupovaní dobytka, zamestnanie, pri ktorom sa mu v rukách viac obracaly peniaze. I priateľskú spoločnosť miloval a občas družné posedenie pri víne. Do svojho remesla sa dobre rozumel a práce sa neštítil; len v protivenstve nemal náležitej vytrvalosti, keď sa mu nedarilo smelé počínanie: z úmorného trudu a pokušenia rád preskočil na ľahšiu koľaj, i vášňou sa dal ľahko strhnúť. Mal nadmieru bystrého ducha, iskrenné oči a výrečný jazyk s častými rečníckymi zvratmi.

K presťahovaniu z Veličnej do Kubína viedla ho i nádej, že tu svoje deti ľahšie uvedie do života: keďže starnúci bratia nezakladali rodinu, bola nádej zachytiť sa na ich podieloch dedením po celej rodine. Ale tieto predčasné myšlienky viedly ho ešte väčšmi k ľahkovážnemu počínaniu, do strát a nakoniec i do záhuby.

Jeho otec, môj ded, býval iný muž: tvrdá povaha s rozvážnejšími náhľadmi na život. Prišiel z Rajca pri Žiline ako mäsiarsky pomocník a preto ho okolný národ nazýval i Žilincom. Svoju živnosť začal skoro bez haliera a prvé hoviadka do remesla kupoval často na dlh, ale tvŕdza života upevňovala jeho usilovného ducha. Súc katolík, oženil sa s chudobnou luteránkou z miestnej

rodiny, kde bolo v dome mnoho dcér; keď sa tie povydávaly, ded sa hneď našiel uprostred rozvetveného príbuzenstva, čo mu bolo na prospech v jeho remesle. Väčšina obyvateľstva v D. Kubíne bola evanjelická, tí mu so svojej stránky žičili kvôli žene; lebo evanjelici, súc menšinou, ostrovčekom v mori okolných katolíkov, dosiaľ tu držia spolu medzi sebou ako židia. Ded potom, vzmáhajúc sa vynachádzavosťou a usilovnosťou, vyrástol medzi nimi na prvého občana, vynikajúceho majetnosťou.

Inak v našej obci obe náboženstvá nažívaly svorne, hoci hlbšie pod povrchom bývala ukrytá niektorá strannícka zášť. My deti, prostoreké medzi sebou, nadávaly sme si niekedy pri hre do „katolíkov-psíkov" a „luteránov-baranov" alebo ešte neomalenejšie, ale to nenarúšalo mier, iba ak ducha vzpružovalo. Evanjelická menšina v župe vyznačovala sa v politickom živote väčšou agilnosťou a v remeslách i v hospodárstve pokrokovejším počínaním. Katolíci pri horlivejšom klerikálnom smýšľaní boli v národnom živote ľahostajnejší. Ale v obci evanjelická väčšina rada si postavila v čelo i katolíka, najmä pri miešanom manželstve: tak sa lepšie vyrovnávaly protivy a celok nadobúdal rovnováhu s väčšou objektívnosťou v náhľadoch a konaní.

Môj ded sa očividne v obci vzmáhal a starí mäsiari museli pri ňom zavrieť jatky. Keď mu v deťoch dorástla pomoc v dome, vzal do prenájmu i miestny hostinec Oravského panstva. Za uhorskej revolúcie, keď ruské vojsko roku 1849 tiahlo Oravou na pomoc cisárovi, v Kubíne malo trvale väčšiu posádku, a tu dedovi nastaly zlaté časy, lebo v hostinci mával na byte i na strave dôstojníkov, ktorí mu platili zlatom. V krčme pre pospolitý národ, v prízemí, pilo mužstvo a najmä kozáci za zvučných spevov bavievali sa často tancom. Ded postupne nakúpil rolí od skrachovaných občanov, potom postavil viac murovaných poschodových domov, ktoré výhodne dával do prenájmu; lebo po revolúcii sa u nás s nemeckým režimom za ministra Bacha namnožilo cudzie úradníctvo na úkor domácej šľachty a byty

sa pre nich v župnom sídle veľmi hľadaly. Úradníci, šľachtici predtým, zvyčajne dochádzali do Kubína zo svojich kúrií v okolitých dedinách na bričkách.

Ded zbohatol a keď mu umrela prvá manželka, vzal si druhú zo zemianskej rodiny vo Vyšnom Kubíne, susednej to dediny, kde všetci občania boli šľachtici, hoci žili celkom po sedliacky. Podnes sami orú, i hnoj vozia na pole a len krojom sa líšia od sedliakov. Je to pozostatok z feudálnych čias, keď bojovníci dostávali za vojenské služby od kráľov donácie; a z jedného rodu po čase vzrástla ľudnatá osada. Dnes sú už premiešaní s obyvateľstvom sedliackeho pôvodu, ale zachovávajú stavovskú hrdosť, hoci politické výsady už dávno stratili s pokročilejšími časmi, a podnes lipnú s nezvyčajnou láskou k Maďarom, predtým panujúcej rase v Uhrách. Z tejto obce zo šľachtického zemianskeho rodu pochádzal aj slovenský básnik Hviezdoslav.

Môj dedo s rozmnoženým bohatstvom začal sa aj duchom dvíhať k vyšším stavom. Syna, ktorého mal s touto druhou ženou, šľachtičnou a tiež luteránkou, nevzal už k sebe na remeslo, ale dal ho na právnické štúdium. Ostatní synovia museli pomáhať v dome pri remesle a gazdovstve: tento syn, panskejšie vychovaný, stal sa potom hlavným slúžnym, a na tento úrad stará župa vymenúvala len šľachticov.

Avšak dedo do konca života múdro zachovával jednoduchosť a lásku k mravom svojich predkov, z ktorých pošiel. Základom blahobytu bývala v jeho dome usilovná práca, skúpa šetrnosť a vynachádzavý rozum. Pridŕžal sa i starého kroja, košele nosil s rukávmi bez manžiet ako sedliaci na dedinách a na hrdle zaväzoval ich tkanicou. Holil si celú tvár, avšak jeho synovia si už nechali rásť fúzy i bradu, ako bola vtedy móda panských tried. Aj on však podľahol rozmachu maďarského „národného ducha“: hoci nevedel inak hovoriť, len po slovensky, k svojmu rodovému menu Smetana, ktoré si priniesol z Rajca, pripojil si v Kubíne, keď zbohatol, maďarskú koncovku „y“, pripomí-

najúcu klamne šľachtictvo. Naše úrady napomáhaly toto maďarčenie mien, súčasne s inými „vlasteneckými" prejavmi, proti nemeckému alebo slovenskému prúdu.

V jeho mäsiarskom dome varievalo sa na obed hojne mäsa denne okrem piatku. Rozkrájané na kúsky na drevenom lopári brali si sediaci okolo stola vidličkou rovno do úst. Kapusta a zemiaky boly skoro denne, niekedy varili jačmenné krúpy alebo hrach. Na raňajky bývala káva s mliekom ako v panských domoch, ale pre nájomnú čeľaď nie. Ded i večeru odbavoval najradšej kávou a bielym pečivom od pekára.

Domácich i čeľaď dedko ustavične poháňal do práce okolo seba. Za môjho detstva však on sám už nepracoval. Synovia a dcéry nahrádzali ho pri robote a dozore, ale tiež pracovali súčasne s čeľaďou. On si cenil človeka najmä podľa obratnosti v robote. I svoju druhú ženu vzal si vraj preto, lebo sa mu zapáčila jej usilovnosť, keď ju raz videl bežať do kopca, s nošou na chrbte, s oneskoreným obedom, čo niesla pracujúcim v žatve na roli.

V tom čase boly u nás v obehu ponajviac rakúske peniaze, väčšinou papierové, striebra málo a zlata ešte menej. Ded však mával schované hodné vrecko strieborných a zlatých peňazí a nepúšťal ich do obehu. Niekedy ho dal i mne do rúk poťažkať, či mám dosť sily zdvihnúť ho, a usmieval sa pritom samoľúbo. Otec ma však posmeľoval, aby som s vreckom ušiel domov. Väčšie bankovky si ukladal „pre šťastie" medzi listy starej Biblie, ktorú mal po žene-evanjeličke. Prvá žena naučila ho i písať, lebo pri obchode, po čase značne rozšírenom, písmo stalo sa mu nevyhnutne potrebným. Na dubovej skrini končia postele, kde mal svoje poklady, mával vždy kúsok kriedy: niekedy i v noci za tmy, keď nespal a rozmýšľal o plánovaných veciach, robil si na skrini kriedou poznámky, aby do rána nezabudol, čo dôležitého mu prišlo na um.

Veľmi nerád vydával zbytočne peniaze, vo veste mával len

niekoľko polkrajciarov pre žobrákov, ktorým však babička dávala hojnejšiu almužnu zo zvyškov jedla v kuchyni. Nám vnukom, keď sme žiadali od neho peniaze na komédiu, dal prehrabávať svoje prázdne kešene na veste, kde sme málokedy voľačo našli. Pritom nám žartovne ostrým strniskom svojej neholenej tváre poškrabal naše hladké detské líca: a keď sme utekali od neho, zachytával nás kvačkou palice, ktorú vždy nosil v ruke a ktorú mu obyčajne pastier odrezal v kroví na poli.

Babka, hoci nevlastná, bola k vnukom štedrejšia. Keď som ju stretol na ulici, idúc s knižkami zo školy, vždy mi kúpila u pekára rožky. I krajší kus odevu mi kúpila niekedy v židovskom obchode. Neskoršie, keď som vyrastal na mládenca a našu rodinu pritúlil k sebe strýc, dávala mi z obnoseného šatstva po svojom synovi, čo mi bolo dobré alebo sa dalo prešiť.

Prvý rok v Kubíne chodil som do školy katolíckej, ale nenaučil som sa veľa. Učiteľ Tholt bol z Liptova, zo šľachtického rodu: vysoký muž s veľkým krivým nosom, školu veľmi zanedbával, učiteľskú povinnosť pokladajúc len za vedľajšie zamestnanie. Radšej sa zaoberal pokútnym advokátstvom, spisujúc sedliakom prosby a sťažnosti na úrady; ustavične behal po meste, hľadajúc klientov alebo veselú spoločnosť. V krčme tiež pobavil veselým žartom alebo anekdotou, často neomalenou. Ľudia, chtiví zábav, dávali sa mu za to napiť, lebo on zo svojho nerád vydal peniaze na nápoj, šetrný inak a starostlivý o svoje deti.

Jeho živej a nepokojnej povahe protivilo sa úmorné a malicherné vyučovanie detí v škole. Namiesto neho prichádzala často medzi nás jeho dcéra a vyučovala chvíľu; a keď sme sami bez dozoru strhli lomoz a krik, i stará slúžka z kuchyne pribehla robiť medzi nami poriadok.

Lepšie katolícke rodiny nerady posielaly k nemu do školy svoje deti. Chodily sem väčšinou deti „nižších tried" a nádenníkov. Na druhý rok dal ma otec do židovskej školy, kde vy-

učovali po nemecky, a mladšieho brata dal do školy evanjelickej, hoci obidvaja naši rodičia boli katolíci. Na evanjelickej škole vo vyšších triedach vyučoval vtedy Juraj Janoška, dobre známy slovenský národovec, skončený v ten čas teolog, neskoršie výrečný kazateľ a cirkevný spisovateľ a po prevrate biskup. Podľa zvyku evanjelických teologov, keď absolvoval kňazské štúdium, dva roky pôsobil ako učiteľ vo svojom rodisku: žiaci pod jeho vedením mali neobyčajne dobrý prospech, lebo bol rozumný a svedomite dbal na svoje školské povinnosti.

Dozor nad katolíckou školou mal miestny farár Kohút: krotký kňaz, strániaci sa spoločnosti, ktorý voľné chvíle svojho povolania venoval neplodnému bádaniu na poli dejín oravskej župy. O školu málo dbal, väčší dôraz kládol na pomocné výkony učiteľa pri cirkevných obradoch, v čom mu Tholt úplne vyhovoval, lebo bol hlučným spevákom a hrmotne hral na organe. Keď bola slávnostná omša, aj trúbil a tĺkol na medený kotlík; ako potulný umelec Talian hral na mnohých nástrojoch naraz, až obloky chrámu rinčaly od jeho spevu a hry. A to si veriaci pochvaľovali a odpustili mu aj nedbalosť v škole. Keby vyučoval dietky tak, povedali si o ňom, ako vie spievať a hrať na organe, bol by z neho výborný rechtor. Takto však bol len komediant.

Keď sme však slávili školský majáles, bol náš učiteľ celkom vo svojom elemente. Už za rána vyšli sme v radoch, s cigánskou hudbou v čele, do blízkeho lesíka pri Žabíne. Učiteľova dcéra varila guláš a on sa hral s nami, behajúc po lese ako káčer s kŕdľom kačiek: vodil nás, predspevoval a deti za ním. Po obede prichádzali rodičia a hostia, s ním spolu vítali sme ich spevom; prichodiaci dávali peniaze učiteľovi na hradenie výdavkov, spojených s majálesom.

Na konci školského roku farár mi dal sväzoček slovenských povestí Dobšinského ako odmenu za pilnosť. Niektoré som už poznal z rozprávania pastierov, a ich čítanie milo rozvírilo moju detskú obrazotvornosť. Neskoršie, keď som sa dal tiež na spi-

sovanie umelých povestí, tieto prosté a jadrné tvorby ľudovej fantázie, plné alegorickej hĺbky, bývaly mi v mnohom ohľade poučným vzorom, a potom zadovážil som si celú ich zbierku.

V našom susedstve žil vtedy v Kubíne slovenský básnik Ján Matúška, člen kedysi nadšenej družiny Štúrovej, ktorý zložil pieseň „Nad Tatrou sa blýska", neskoršie prijatú za národnú hymnu. Keď som ho poznal, bol už starcom na penzii, predčasne zlomený chorobou. Chodieval denne k svojmu bratovi, za ktorým bola vydatá staršia sestra môjho otca; tu si rád pobesedoval s mojou tetkou, rozumnou a veľmi rozvážnou gazdinou, horlivou čitateľkou Biblie, najmä starého zákona židovského. Domácnosť s bezdetnou pochabou manželkou bola mu väzením. Z kasína, kde každý deň kibicoval, prinášal bratovým deťom staré tarokové karty s peknými obrázkami: my deti stavaly sme potom z nich zámky, keď sme sa už pokochaly obrázkami.

Tento slovenský pevec drobnejšieho zrna zúčastnil sa za uhorskej revolúcie aj na slovenskom povstaní. Keď utekal pred maďarskou gerilou a musel prejsť v zime cez potok, mokré onuce sušil vraj potom na okraji lesa na zubatom slniečku, a keď mu bosé nohy mrzly, prešľapoval na zamrznutej pôde s nohy na nohu, tanečným pohybom zahrievajúc krv v krahnúcom tele. Potom ho trápievala lámka v kostiach. Za Bachovej vlády bol kancelistom na súde. Za môjho detstva choroba už podlomila jeho sily, nos mal prelomený ako rakovinou. Že je básnikom, význam tohto slova som nechápal. Len po čase, keď na podnet starostu našej obce postavili na jeho hrobe žulový pomník s nápisom „Slovenský pevec", začal som lepšie vnikať duchom do smyslu veci. Nad jeho hrobom pritom domáci i cudzí národovci oslavovali ho nadšenými rečami.

3.

Židovská škola v Kubíne. Moje štúdium na gymnáziu v Ružomberku. Riaditeľ Cápay.

Druhého roku v Kubíne poslali ma rodičia do židovskej školy, aby som sa naučil po nemecky. Ale tu som musel začať nanovo od prvej triedy.

Keď latinčina strácala u nás význam ako medzinárodná dorozumievacia reč pre vedu i verejný život, nastúpila na jej miesto nemčina a maďarčina. Nemci čiastočne prevzali dedičstvo svetovládneho Ríma. Cirkev i politické úrady používaly prv latinčinu. S nemeckým cisárom Jozefom II. vnikala nemčina do úradov i obchodu, pomaly aj do škôl. Po uhorskej revolúcii s Bachovým systémom jej vplyv ešte vzrástol. Naša inteligencia začala ju používať ako jemnejší nástroj vzdelanosti. Židia na východe Európy najviac podľahli tomuto prúdu; v domácnostiach hovorili po nemecky alebo žargónom. U nás za môjho detstva dosiahli vrchol svojho bohatstva a rozkvetu. Po dlhom čase útlaku, naraziac prúd peňazí obchodom a krčmami do svojich rúk, stávali sa na Slovensku pomocníkmi západnej kultúry v nemeckom rúchu. A po čase, s vyrovnaním rakúsko-uhorským boli horlivými nositeľmi maďarskej hegemónie medzi nami.

V Kubíne bola židovská obec („Kulturgemeinde") už taká mocná, že si dovolila rozštiepenie na dva tábory, na ortodoxov a neologov. V D. Kubíne, ktorý mal pol druha tisíca obyvateľov, maly obe strany svoje synagogy i rabínov osobitne. Neologovia založili tiež dokonalejšiu školu s vyučovaním rečou nemeckou, a tu som i ja strávil dva roky. Škola bola vedľa synagogy neologov, spojená spoločnou chodbou. Na dvore, kde sa žiactvo hrávalo, bola ich rituálna jatka, za dvorom ohradené miesto pre telocvik žiakov. Škola mala tri triedy nižšie a dve vyššie.

Tieto dve maly úroveň gymnázia, v nich vyučovali latinčinu a maďarčinu a s prijímacou skúškou bol z nich možný prestup do vyšších tried gymnázia inde.

Slovenské cirkevné školy domáce nedosahovaly túto výšku odbornosti, najmä katolícka bola hodne pozadu. Len neskoršie maďarská vláda zriadila u nás školstvo síce na základe pokrokovom, ale súčasne s tým maďarčina dosiahla väčšiu dôležitosť než prv nemčina alebo latinčina. Maďarizácia sa šírila na veľký úkor domácej reči a čiastočne i pokroku.

Do židovskej školy chodilo veľa detí kresťanských, najmä z inteligentnejších rodín. Za dva roky naučil som sa v nej obstojne po nemecky. Naučil som sa písať i po hebrejsky, aj niektoré modlitby v hebrejčine, lebo pri jej vyučovaní zostal som v triede a počúval som, hoci mi na túto hodinu dovolili odísť.

Poplatok za vyučovanie vyberali židia na naše pomery neobyčajne vysoký; vyžadoval to značný náklad na udržovanie školy, lebo každá trieda mala svojho učiteľa. Začiatkom každého mesiaca musel som priniesť školné: prvý rok štyri zlaté mesačne, druhý rok, myslím, päť. Keď som zabudol priniesť školné, na tretí deň nesmel som už zostať v triede. A vtedy zlatka mala u nás veľkú hodnotu. Otec za tri zlaté kúpil menšie teľa, za dvadsať zlatých kravu v Zázrivej. V katolíckej škole za celý rok nebol toľký poplatok, ako tuná za mesiac.

So židovskými deťmi vychádzal som v škole po priateľsky, hoci naša pospolitosť prechovávala proti židom pohrdlivú nechuť, a oni zas v duši pohŕdali nami.

Boh, môj Stvoriteľ, dal mi do povahy značnú dávku vzdoru i trochu samovoľnosti, avšak okrem vznetlivej krvi tiež mäkkosť s poslušnosťou, keď som v pokore precitol k pokániu. Neskoršie, vo vážnejších prípadoch nad mnohú detskú samopaš, chápal som najvyššiu múdrosť, že odpustenie s odriekaním vedie bezpečnejšie k blahu života. I odveta sa musí spravovať podľa toho a viesť k upevneniu spoločenského svätzku: i svoju le-

toru musíme krotiť pravidlami, aby nás nezradilo vlastné jadro našej rozvášnenej osobnosti.

Keď židovská škola v Kubíne zanikla a štát postavil maďarské školy, židovskí učitelia hľadali si hneď živnosť na inom poli. Môj triedny učiteľ, hoci prv býval švihák a dvoril predným dámam v Kubíne, skupoval teraz kože od mäsiarov pre garbiarov v Liptovskom Sv. Mikuláši a nehanbil sa niesť cez ulicu špinavú kožu na pleci. Iný si v Pešti otvoril obchod s rozličným tovarom. Židia sa rýchlejšie prispôsobujú trpkej zmene života. Ich život od vekov prekonával všakové zmeny a ich svetové spojenie uľahčuje im rýchle presedlať.

Keď som mal desať rokov, otec ma zaviezol na bričke do Ružomberka na gymnázium. Mamička plakala, keď som sa s ňou lúčil, ako by bola predvídala dlhé synove potulky svetom, než sa zachytí na postati života. Mne bolo veselo v očakávaní nového života. Ale po vianočných prázdninách, strávených opäť doma, keď som sa vracal do školy, plakal som dojato, bozkávajúc matke ruku, a vysadol som na sane k otcovi, ktorý ma viezol nazpäť do Ružomberka. Na gymnáziu musel som sa učiť všetky predmety okrem náboženstva po maďarsky. Ja som však po maďarsky nevedel ani slova; len otec ma v poslednej chvíli naučil po maďarsky čítať, hoci ani on nevedel po maďarsky a čítať po maďarsky naučil sa len z úradných prípisov. Na prijímaciu skúšku pripravil ma trochu židovský učiteľ v Kubíne za osobitný poplatok. Zpočiatku mal som značné ťažkosti, keď som neznámou rečou musel vnikať do smyslu neznámych vecí. Bolo to ako lúštenie egyptských hieroglyfov, až niekedy mi išlo do plaču. Neskoršie potom, keď zaviedli maďarčinu na obecné školy tiež na úkor učiva, bol žiactvu uľahčený postup na gymnázium, ale môj ročník padol do najťažších prechodných čias.

Maďarizácia v Uhorsku vzrastala súčasne s odporom proti germanizácii. Mala byť jednotiacou silou domácich živlov proti

vnikaniu cudzoty s kultúrou západnou. Nakoniec však Maďari bezohľadnejšie potlačili svojich spojencov. Iné národy Uhorska, s malou domácou autonomiou, maly viac jazykových práv. Slováci však najužšie splývali s maďarským režimom; naša šľachta sa celkom odnárodnila, len luteránska cirkev vernejšie obhajovala domáci jazyk, majúc československú cirkevnú reč s autonomným zriadením. Naša vnútorná slabosť nás nútila hľadať oporu u zahraničných Slovanov, aby sme nezahynuli národne. Najmä Rusi, najmocnejší slovanský kmeň, stali sa v tom čase nádejou nášho oslobodenia z útlaku cudzoty; ale Maďari tento náš ideál nazývali vlastizradou a použili ho za zámienku prenasledovania. Rakúska cisárska moc prestala zmierňovať tieto protivy malých národov na Dunaji, lebo medzičasom ochabla a Maďari príliš zbujneli. Do týchto prúdov ducha a mocenských síl v Uhorsku zapadala moja mladosť; zavše s trpkosťou šľachetnejších snáh v otrockom ponížení, ale aj v odboji, čo radostne vzpružoval a odriekaním očisťoval dušu. A nakoniec prišiel veľký prevrat.

Naši profesori na gymnáziu, rodom Slováci, pri vyučovaní vypomáhali v tom čase nám i sebe slovenčinou, aby sme zdolávali ťažkosti začiatku. Na byte i strave bol som u mäsiara Vlkolinského, ktorého syn bol mojím triednym profesorom. Keďže bol ešte mládenec, chodil k rodičom na obedy a tu občas pobadal moju úmornú snahu učiť sa po latinsky pomocou maďarskej učebnice. Ceruzkou pripísal mi do nej vedľa latinského časovania a maďarského prekladu i slovenský preklad: aro, aras, arat — oriem, orieš, orie. A hneď mi svitlo v hlave.

Na prvom školskom vysvedčení o Vianociach vedľa dobrých známok mal som i niektorú dostatočnú. Ale na konci štvrtého roku, keď som opúšťal ružomberské gymnázium, aby som nastúpil do vyšších tried v Levoči, mal som už zo všetkých predmetov známky výborné.

Gymnázium v Ružomberku viedli piaristi. Okrem nich boli

len dvaja civilní profesori, obidvaja miestni rodáci. Predstavený ich kláštora bol súčasne správcom gymnázia. Menoval sa Cápay; meno mal asi pomaďarčené, lebo bývalo zvykom týchto rehoľníkov, zaoberajúcich sa vyučovaním na stredných školách, maďarčiť svoje mená. Bol to asi pokyn maďarskej vlády, ženúcej sa úsilne za fantomom úplného pomaďarčenia Uhorska a stvorenia mocného jednorečového štátu. Riaditeľ Cápay bol pôvodom Trenčan, hovoril tamojším dialektom, učil nás náboženstvo a latinčinu. Muž povahy prudkej a drsnej, do triedy prinášal si obyčajne trstenicu, ktorou trestával všetečnosť žiakov. Slovenské nádavky len sa tak sypaly z jeho úst: „sopľák, všivák, opara oparistá".

V prvej triede sedel pri mne v lavici Ondrej Hlinka, neskoršie farár v Ružomberku, oslavovaný vodca slovenského národa. Chlapec živej povahy, ktorý rád dráždil susedov a vrtiac sa v lavici, býval často terčom popudlivého srdca Cápayho. Raz na hodine náboženstva vyletel naň ako drak: stolík, ktorý nahrádzal profesorskú katedru, odletel na bok, a Cápay s trstenicou v ruke vrhol sa na Ondreja. Ale ten bol zaraz pod lavicou. Správca vyhodil z lavice s kraja najprv mňa, potom zpod nej vytiahol za kabát Ondreja, vliekol ho na voľné priestranstvo pred lavicami a švihal po ňom trstenicou. Ondrej sa uhýbal a krútil s rozzúreným starcom: ale bolo to viac hrmotu než bitky.

Všetci sme mali strach z tohto kňaza, ktorý nevedel v nás vzbudiť lásku k vyučovanému predmetu. Náboženstvo, hoci po slovensky vyučované, bolo mi najošklivejším predmetom. Mali sme ho práve vo štvrtok popoludní, keď bol v Ružomberku trh a ja, chlapec, radšej som behal po ulici za šarhom, ktorý chytal cudzích psov do dróteného oka. Keď som sa pripravoval na hodinu náboženstva, musel som sa do toho predmetu siliť ako nadutý mechúr do vody. Poučky bohoslovia a náuky v lapidárnom znení, so smyslom hlbšie ukrytým, i v zrelšom veku unikajú často porozumeniu: môj duch osvojoval mi hravo predmet,

keď poskytoval voľnejšie pole mojej pohyblivej obrazotvornosti. Často tak som ešte predbiehal náuku.

Pri vyučovaní latinčiny Cápay rád používal vulgárne výrazy slovenské. Demonštrujúc rozličné druhy gramatických viet, vymenoval všetky možné roľnícke práce gazdu, čo býval v susedstve kláštora. Keď sa nahneval pre nedostatočnú odpoveď niektorého žiaka, navlhčil ceruzu na jazyku, pričom sa mu zablysly zuby, a napísal mu do svojho zápisníčka známku, veľkú nulu, ktorá na papieri zabehla i medzi známky susedných žiakov. Nepoužíval na to viazaný notes, ale zo sporivosti na složenom polhárku kancelárskeho papiera spísal si mená žiakov podľa abecedného poradia husto za sebou. Jeho písmo sa podobalo keltickým runám: písal ešte husím brkom, ktoré vtedy už dávno vyšlo z módy.

O tomto profesorovi sa mi ešte v dospelom veku často snívalo v spánku: stojac úzkostlivo pred ním, nevedel som ani slova odpovedať na otázky. Ale jeho zdanlivá neokrôchanosť kryla dobré a šľachetné srdce. Bol starostlivý a šetrný správca kláštora, v obchodoch každý mesiac osobne vyrovnával účty za dodávané potraviny. A zápisky o prospechu žiakov na konci školského roku roztrhol pred našimi očami, hovoriac, že slabších žiakov ešte raz vyvolá, aby mali príležitosť opraviť si známku. Prepadnúť nedal nikoho, nechcel vraj zarmucovať rodičov, ktorí by tým boli viac potrestaní, než syn.

4.

Môj domáci Vlkolinský, spolužiaci Hlinka a Dušan Makovický.

V prvé dni v Ružomberku prepukla v mojom srdci prudká túžba po domove. Ale skľúčenosť srdca som utajoval, len občas v podvečer som vyšiel na povalu, otvorenú nad domom, a tam

som skryte usedavo plakal. Zaumienil som si, že keď na Vianoce príde otec po mňa, požiadam ho, aby ma nechal doma pri remesle. Keď som uzrel na ulici krajana Oravca, srdce mi ožilo sladkou potechou. Matka mi dala na šatstvo a blielizeň svoj kufor, ktorý jej bol otec čo neveste daroval. Bol obtiahnutý nevyrobenou teľacou kožou a vnútri na veku boly iniciálky jej mena. Pri otváraní tohto kufra často som na ňu túžobne spomínal.

Ale po krátkom čase túžba po domove a chorobná tieseň duše vytuchla; stvrdol som pevne a prilipnúc družne k žiakom, stával som sa spôsobilým na dlhé potulky svetom i mnohú námahu ducha. Keď prišiel otec po mňa na vianočné prázdniny, pochválil som sa vysvedčením zo školy a na bolestné predsavzatie som celkom zabudol. Môj život medzi žiactvom utváral sa príjemne, v duši mojej prebudil sa cit povinnosti, i ctižiadosť k jej plneniu; a k niektorým druhom som prilipol dôvernejšie. I moji domáci, kde som bol na byte, stali sa mi druhými rodičmi.

Rodina Vlkolinských bola starým mäsiarskym rodom v Ružomberku, mali dom na hlavnej ulici, zvanej Podhora, vinúcej sa v polkruhu pod vyvýšeným námestím. Neskôr obchodník Bohúň postavil na tom mieste väčšiu budovu, ktorú potom kúpil od neho môj brat Štefan, keď v Kubíne predal trochu svojich rolí, ktoré po svetovej vojne americkí vysťahovalci, Slováci, náramne preplácali zlatom, v Amerike zarobeným.

Otec môjho domáceho, starý Vlkolinský, žil na výmenku; s týmto starcom bývali sme v jednej izbe traja študenti, všetci z Kubína. Za byt a stravu sme platili po desať zlatých mesačne. Nám chlapcom žilo sa so starcom na výmenku príjemne, ako v rodine doma, i jemu bolo s nami veselšie. Cez dlhé zimné večery hrávali sme sa s ním v karty, klamali ho, lebo bol krátkozraký, a on sa zas radostne smial, keď vyhral proti nám so slabšími kartami. Niekedy nás posielal do krčmy naproti kúpiť

ovsienky, a od cesty dal nám z nej odchlipnúť. Mladá silná domáca, synova žena, bola mi ako matkou.

Starý Vlkolinský bol obstojne vzdelaný na školách; v maďarskom meste Gyöngyösi, ktoré menoval Dindešom, skončil nižšie gymnázium, hovoril po maďarsky i po latinsky obstojne a čítaval latinské legendy, životy svätých, ktoré mu požičal farár Dzurenda z Važca, navštevujúci občas túto domácnosť, lebo najstaršia dcéra Vlkolinského bola mu gazdinou. Starec nám niekedy veľmi zápalisto a s pátosom rozprával, čo zaujímavšieho čítal v legendách, najmä o zázrakoch. I po latinsky nám prečítal niektorú stať. Tomu sme však my málo rozumeli, lebo v škole nás neučili tej reči ako za starých čias, prakticky, my sme len rozoberali učené vety a „consecutio temporum" s cicerónskou dôslednosťou. Za starých čias škola učila po latinsky hovoriť, pre potrebu verejného života v Uhorsku. Nám, keď sme chceli hovoriť učenejšie, stávala sa konverzačným prostriedkom maďarčina, a knihy čítali sme tiež maďarské.

Náš starý domáci medzi nami deťmi stával sa tiež detským; na sviatok svojho mena, Karola Boromejského, hostil nás sladkou čerešňovkou a v zime pri väčších mrazoch posielal nás kradnúť z drevárne triesky, lebo mladá gazdiná zo skúposti neprideľovala nám dosť dreva do našej izby. My, chlapci, sme síce nepotrebovali viac tepla, ale starec bol už zimomravejší. Občas on sám prinášal triesky, ukryté pod širokánskou riasnatou pelerínou, aby nevesta nevidela, že kradne drevo.

Vtedy bola v móde táto pelerína, plášť, zvaný po slávnom maďarskom politikovi „deákom". I klobúk nosili podľa Kossutha a fúzy s bradou napolo vyholenou nazvali tiež podľa neho. Ružomberské občianstvo hodne podliehalo maďarizácii, ale nadovšetko horlivo liplo k cirkvi katolíckej a jej lesklej obradnosti. Keď boly v chráme slávnostné bohoslužby s nacvičenou hudbou a spevom na chóre, náš starec dlho radostne spomínal, ako niektorý mladší diakon krásne zaspieval evanjelium alebo „Ite,

missa est.“ To býval najčistejší pôžitok jeho duše. Politické noviny nečítaval, o voľby do snemu a iné verejné prejavy nikdy nezavadil slovom.

My, žiaci, museli sme denne okrem zimných mesiacov chodiť na omšu do kostolíka v kláštore, ale i v zime, za najtuhších mrazov, keď mi v nose mrzlo, musel som už o šiestej ráno bežať do kláštora miništrovať kňazovi, keď prišiel na mňa rad. Pri omši spievali sme po maďarsky alebo po latinsky zo spevníčka s notami, ktorý na ten cieľ pre mládež sostavili bratia Žaškovskovci, slávni organisti, pochádzajúci z Oravy, z obce Žaškova. Žili v tých časoch v Jágri v Maďarsku.

Ale naši profesori piaristi v Ružomberku, mladší, ešte nevysvätení kňazi, nežili v najprísnejšom odriekaní. Niekedy ráno, keď som práve išiel do školy s knižkami pod pazuchou, vychádzali z hostinca naproti nášmu domu. Tam pri víne a kartách alebo pri cigánskej hudbe prehýrili celú noc. Súčasne s nami ponáhľali sa potom do školy vyučovať, ale tu ospalo driemali nad knižkou za stolom. Aj milenky mávali v meste, s ktorými sa prechádzavali po rínku blízko kláštora. My, chlapci, chápali sme v srdci, že i pod rehoľníckym habitom vládne v tele sila, ktorá sladko tiahne k druhému pohlaviu.

Vtedy vládol trvalý mier v ľudskej spoločnosti, doma i za hranicami. Ľudstvo viac holdovalo krotkej Venuši. Ani pri telocviku v škole nechvátali veľmi otužovať telá žiactva pre budúce boje, len občas, keď bol pekný letný deň, vyviedol nás niektorý mladší profesor na lúku pri Váhu, kde bolo lešenie z dosák pre cvičenie hasičov. Tam sme sa hrávali s loptou tzv. „behanú“, pričom jeden nadhadzoval loptu, druhý ju palicou odrážal a ostatní behali hore-dolu. Strana víťazná stávala sa služobnou, keď jedného z nich protivníci trafili loptou v behu.

Veľkým majstrom, čo vedel ostro trafiť loptou, býval Ondrej Hlinka, spomenutý už môj spolužiak. Sedliacky syn z blízkej Černovej pri Ružomberku, o niekoľko rokov starší od svojich

spolužiakov, nosil prostý oblek, v lete z domáceho zafarbeného plátna. Keďže bol kršniak, hádzal loptu ľavou rukou, ale po jeho údere to bodlo ako šidlom. V jeho hre bola jedovatá dravosť. Túto bojovnosť ducha prejavoval potom ako dospelý muž s väčšou primeranosťou na aréne politických zápasov, bojujúc i za práva svojho národa. Ostrie jeho povahy zmierňovala dobrá družnosť, lebo pri pocite vlastnej nedostatočnosti rád vyhľadával priateľské sväzky na oporu svojich snáh. Toto bývalo i protiváhou sebectva v jeho povahe. V neskoršom živote mal som príležitosť častejšie stýkať sa s týmto mužom, ktorý potom hral významnú úlohu v slovenskom verejnom dianí.

Môj život v Ružomberku bol najkrajším obdobím môjho chlapčenstva: čulo a vytrvalo plnil som svoje žiacke povinnosti, ale ľahkovážne som zabiehal i do pokleskov, ktoré zrelší vek naprával. V lete po škole som občas blúdieval s priateľmi po okolitých horách, preliezal jaskyňu pod Mníchom, z hory Čebraťu prinášal si domov tesáriky, chrobáky s dlhočiznými tykadlami. V zime sankovali sme sa na Závoze pod rínkom v dlhých radoch, držiac sa druh druha za chrbty, a keď sme sa sosypali na hromadu, z toho bola najväčšia veselosť. Sbierali sme poštové známky, brúsili čerešňové kôstky na retiazky, pigali gombičky do jamky, to všetko poskytovalo nám najradostnejšiu zábavu, ktorú sme chtivo vyhľadávali po odbavení školských povinností.

Medzi sebou hovorili sme najviac po slovensky, pri učených veciach prechádzali sme do maďarčiny. Profesori hovorili s nami len po maďarsky, ale pri žartovaní zabiehali tiež do slovenčiny; bolo to ako v starých divadelných hrách, kde hrdinovia hovorili učenou latinčinou, šašo a sedliak dialektom. Toto triedenie zodpovedalo panujúcim náhľadom za maďarskej hegemónie, kde vzdelanejšie triedy, šľachta i meštianstvo, podliehaly cudzote.

Po čase som už dobre vedel po maďarsky, a ako lepšieho

žiaka profesor ma odporúčal za inštruktora slabšiemu spolužiakovi. Ale ten ma zase učil fajčiť cigarety alebo piť víno, ktoré domácim ťahal slamkou zo súdka. Vtedy začal som čítať romány v maďarčine. Prvý bol preklad medzinárodného literárneho výrobku, „Marino Marinelli", spísaný podľa vzoru Dumasovho Monte Christa. Ako za stredoveku rytierske romány dráždily fantáziu nesmyselnými zápasmi s obrami a obludami, tak teraz bohatstvo zámorských osád a veľké poklady zlata a drahokamov, ukryté na dne morskom, uchvacovaly ducha čitateľov. A láska hrdinu románu k chudobnej krásavici Anunziate blúznivo dojímala zase moju chlapčenskú myseľ, samo jej meno znelo môjmu sluchu ako ľúbezná hudba. Bol to šum pohlavného pudu, prebúdzajúceho sa v mojom tele s nezrelými vzletmi tajomnej túžby. Na jeho regulovanie mravouka určuje svätú náuku s pevnými pravidlami, aby tak zabránila poblúdeniu a nebezpečenstvu pre blaho a cieľ života.

Vtedy chodilo v Ružomberku do školy k mníškam pekné dievčatko, moja krajanka z Oravy, štíhla a modrooká s plavými vlasmi; tá mi padla do oka práve keď som čítal onen román a v myšlienkach som ju blúznivo spájal s hrdinkou románu Anunziatou. Keď som ju uzrel na ulici alebo vo farskom kostole a mohol som sa k nej priblížiť v dave mládeže, už to mi stačilo na sladké ukojenie blúznivej túžby.

Menej nevinnou hrou bol však záletný sklon, ktorý mi prejavovala varovkyňa pri deťoch u mojich domácich. Tu neopatrný zábeh za dovolenú medzu mal za následok prudkú ľútosť a ošklivenie a pri najbližšej spovedi u kňaza mal som ťažké muky, ako mu to vyznať. Boh nám dáva do srdca zdrvujúcu protiváhu tohto mocného pudu, ktorý oslňuje ružovými pokynmi, aby nám nepodvracal život.

Tento román, čo tak pobúril moju obraznosť, požičal mi môj spolužiak Dušan Makovický. Jeho otec Peter mal obchod s koloniálnym tovarom a so železom v rozsiahlom dome naproti

nám a vo dvore tiež dielňu na výrobu bryndze, ovčieho syra, ktorý si časom získal svetovú povesť. Jeho strýc Daniel s jeho otcom Petrom založili aj peňažný ústav, ktorý neskoršie vzrástol na veľkú banku. Petrovi synovia ešte neskoršie postavili továreň na celulózu i veľkú papiereň. Brat Petrov, Daniel, v druhej čiastke domu mal zase obchod so strižným tovarom, ktorý časom prevzal jeho zať Houdek, pôvodom Čech. Tretí brat bol evanjelickým farárom v Ružomberku. Táto rozvetvená zámožná rodina bola verne oddaná slovenskej národnej myšlienke, pýchou maličkej cirkvi evanjelickej v obci a svojím politickým vyznaním priťahovala k sebe i katolíkov, ktorí sa hlásili k slovenskému rodu.

Môj spolužiak Dušan bol útly chlapec snivého zraku, plavovlasý a pekný, príjemný na pohľad, bol tichý a zdržanlivý. Jeho dievčenská tvár páčila sa mi najviac zo všetkých spolužiakov. Ale v mužnom veku robil dojem ponurého pustovníka, keď i pustovnícky mrav života si osvojil. Kdežto Ondrej Hlinka, chlapec drsný a neúhľadný, ako muž a výbojný politik mával potom veľmi výraznú tvár. K Dušanovi dochádzal som občas do ich otcovského domu a prehrabával sa s ním v ich knižnici; moju pozornosť upútal Holubov cestopis po Južnej Afrike, české vydanie s mnohými ilustráciami. Dušan ma zasa navštevoval niekedy na byte u Vlkolinských. Vábila ho k nám tiež varovkyňa domácich, nebezpečné dráždidlo všetkých chlapcov na byte.

Po rokoch sišiel som sa s Dušanom v Prahe. Študoval tam medicínu, ja filozofiu. Stal sa nasledovníkom Tolstého a ako lekár vysťahoval sa do Ruska k nemu; ale jeho apoštolovanie skončilo sa smutne. Svetlo života, ktoré vzňalo sa v krehkom srdci milého môjho priateľa, podivným spravovaním osudu premenilo sa v rýdzu tmu.

5.

Úpadok otcovej domácnosti. Moje pokračovanie na štúdiách v Levoči.

Keď som s vyznamenaním absolvoval nižšie gymnázium v Ružomberku, víťazná méta môjho života nevzbudila v srdci mojich rodičov nijakú ozvenu. Otcovo remeslo išlo prudko s kopca, nálada doma nebola vhodná pre synovu radosť. Po príchode do Kubína otec sa najprv zdanlivo vzmáhal, kúpil dom a vedľa mäsiarstva začal kupčiť aj s dobytkom, chodil do Haliče nakupovať voly a doma ich predával so ziskom. Ale prišly straty, zadĺžil sa v bankách, znechutený nechal remeslo i kupectvo a vrátil sa do Veličnej gazdovať znovu na matkinom majetku. Ale dlhy ho morily, pole musel predať židovi, liehovarníkovi vo Veličnej a v hanbe odsťahoval sa na Vrútky, kde sa čulý spoločenský ruch vzmáhal práve okolo železničného uzla. Tam mal domec, prevzatý po skrachovanom priateľovi, ktorému žíroval zmenky. Začal vykonávať v ňom mäsiarsku živnosť, a keď sa i tu ocitol na mizine, v zúfalej tiesni šiel prosiť staršieho brata Michala v Kubíne, aby ho i s početnou rodinou prijal na milosť do svojej domácnosti. Tento neženatý brat bol muž iného zrna, opatrný a tvrdšieho srdca. Uňho sme našli útulok, tu sme potom vyrástli a prešli tvrdšou školou života.

O mojom otcovi hovorievala tetka, najstaršia otcova sestra, že sa mal stať umelcom, sochárom alebo maliarom. Ako chlapec veľmi zručne lepil vraj z hliny kone a voly. Potom mi ako decku často kreslieval ceruzkou na papier ľudí i zvieratá a čudoval som sa, že mne sa nevydarilo po ňom zachytiť tú vernosť života. Otec mával smelé myšlienky a rozkoš miloval väčšmi, než bolo treba. I ja som mával čosi z neho, ale v snažení býval som vytrvalejší. Hĺbavý pocit viedol ma horlivejšie naprávať svoje chyby a vysoký mravný ideál upevňoval môj život vždy

väčšmi, zachraňujúc ma v kritických chvíľach od záhuby, do ktorej človeka často strháva prílišný vzlet a odvaha ducha.

Keď som odchádzal z Ružomberka, už tri dni som netrpezlivo čakal otca, že ako inokedy, i teraz príde po mňa a vyrovnajúc podlžnosť za byt a stravu, odvezie ma domov. Hanbil som sa už domácich, i známych na ulici, že ma bezstarostný rodič zanedbáva. Konečne som trápnu starosť vyriešil podľa svojho. V škole som dostal za dobrý prospech pekne viazanú maďarskú knihu, dejiny najstaršej maďarskej literatúry. Bolo to vydanie Akadémie v Pešti, ktoré nešlo na odbyt, a keďže sa ho chceli zbaviť zo skladu, rozdali ho školám. Do tejto knihy vložil som si školské vysvedčenie, kúpil v trafike dve dámske cigarety z úspor za vyučovanie spolužiaka, kufor so šatstvom a bielizňou nechal som na byte a nepovediac domácim slova, popoludní som sa vytratil z domu, sadol na železnicu a zaviezol sa na Vrútky k rodičom. Sediac po prvý raz vo svojom živote na železnici, vo vozni som si hrdo zapálil cigaretu, na údiv cestujúcich, že tak zavčasu začínam hovieť zlozvyku. Ale fajčenie mi nešlo na chuť. Pravidelne s pôžitkom fajčiť začal som len po rokoch, avšak v zrelšom veku vzdal som sa ho celkom.

Na Vrútkach matka, trocha prekvapená, vravela mi, že otec práve odišiel opačným vlakom do Ružomberka po mňa; večer sa vskutku vrátil s mojím kufrom. Ona mala pri prsiach posledné svoje dieťa, ktoré robilo mnohé starosti, lebo častejšie dostávalo kŕče. Susedy hovorily, že od zúbkov, ktoré sa mu rezaly, ale matka mienila, že od vzbúreného materinského mlieka, lebo na hlavu jej doliehaly teraz najťažšie obavy o našu budúcnosť. Môj príchod domov ju teda málo potešil. Obchod nechával otec na pomocníka a najradšej blúdil v rodnej Orave, dokiaľ sa celkom nevrátil do Kubína, zachytiac sa u brata.

Za svoj samovoľný útek z Ružomberka som len neskoršie pocítil v duši hanbu. Po niekoľkých rokoch ešte raz podobne ľahtivo a svojvoľne som riešil trápny beh osudu v svojom živote:

vtedy, keď som sa bez vedomia a proti vôli mojej rodiny odhodlal na univerzitné štúdium do Prahy, hnaný vpred vysokými ideálmi milých mne Slovanov. Ale potom som prešiel školou utrpenia a prečistil sa duchom bez lesti.

Po prázdninách viedol ma otec do Levoče, ešte z Vrútok, na ďalšie štúdium, lebo vtedy v Ružomberku bolo len nižšie gymnázium. V Levoči našiel mi byt u ševca, ponemčeného Slováka, ktorý býval v nájme u debnára Nemca a mal na byte štyroch žiakov, z ktorých sa živil popri biednej ševcovine. Za byt platili sme po štyroch zlatých mesačne a stravovali sme sa v alumneu. Bodrý švec zaviedol ešte otca na rozlúčku do hostinca za mestom, kde pri pive hrali kolky a v podvečer otec išiel pešky na vlak do Novej Vsi. Mňa viedol si rozveselený švec domov, tešiac sa, že má byt zaplnený žiakmi.

Dom debnára Nemca bol veľmi starosvetský: vysoká sklepená brána, nad ňou na poschodí jediná veľká izba naša a malá kuchyňa, o dva schodíky nižšie pre strmú ulicu, v ktorej býval náš švec so ženou a deckom. Zpod brány viedlo okno na horné schodište, úplne tmavé, a nad ním vo výške pnel sa otvorený pôjd so škridlicovou strechou. V úzkom dvore v prízemku bola debnárova dielňa a byt.

Levoča so svojimi hradbami okolo mesta, pekným námestím, so starobylou radnicou a nádherným gotickým chrámom urobila na mňa nezvyčajný dojem. Tu sa zračila pokročilejšia kultúra nemecká. Do tých čias vídaval som len zaostalejšie slovenské prostredie. I dialekt slovenskej reči bol tu iný, zprvu Oravcovi trochu smiešny. I medzi profesormi som tu pozoroval odlišný typ ľudí; všetko civili, rodáci z východného Slovenska alebo Rusíni, značne už pomaďarčení. Kruh mojich skúseností, s poznaním nových vecí, sa rozšíril a prehĺbil.

Najstarším žiakom na našom byte bol Trenčan, ktorý hrával občas na flaute, druhý bol Maďar z Hontu a najmladší Lipták, s ktorým som spával v jednej posteli. Veľká kachľová pec v kúte

zaberala štvrtinu izby; kúrilo sa v nej polenami zvonku, keby nám bol však švec kúril. Stravovali sme sa v alumneu, kde poplatok za obedy i večere na celý rok bol šesťdesiat zlatých, z čoho polovicu mi odpustili podľa vysvedčenia o nemajetnosti a podľa dobrého úspechu v učení. Toto lacné stravovanie umožnilo i celkom chudobným žiakom štúdium v Levoči. Ale strava v alumneu bola biedna, ako znie príslovie: za málo peňazí málo muziky. Hlad dodával chuti do nechutného jedla. Keď sa blížila hodina obeda a večere, žiactvo naliehalo už v hustej hŕbe na dvere jedálne ako včely na úli pred rojením, i pokrikovali na kuchárku, keď meškala otvárať. Potom sa shrnuli za stoly ako prasiatka k válovu na dvore, keď gazdiná otvorí chliev.

Denne mávali sme vodnatú polievku a kúsok hovädzieho mäsa; dva razy v týždni kyslú kapustu, v lete zapáchajúcu hnilobou. Zemiaky na kyslo zvali sme po spišsky „kvašne grule", hrach s lohazou „ryča". V piatok halušky, posypané tvarohom, bývaly naším najmilším jedlom; dobrí jedáci nabrali si tanier kopcom, až sa na stôl sypaly. Ale kuchárka šomrala, keď musela pridávať do misy, určenej vždy štyrom.

Najdôležitejším doplnkom biednej stravy bol chutný chlieb, štvrtka bochníka denne, zvaná „firtuľa", z nemeckého „Viertel". Chlebom odbavovali sme raňajky na byte, dopĺňali večeru, pozostatky z obeda bez mäsa. Keď nám zvyšovalo chleba, predávali sme čerstvé „firtule" údenárom za oškvarky zo sadla, pochúťku pre nás. Keď raz pekársky učeň priviezol na káre bochníky, vysypaly sa mu na ulicu a z jedného bochníka s odstatou kôrou vypadla hŕba švábov; nám to však neprekážalo a pochutnávali sme si na ňom.

V jeseni kupoval som si často slivky u záhradníkov na okraji mestských hradieb, aby som si prilepšil stravu v alumneu. Ale dostal som z nich katar mechúra s nemilými následkami. Keď som na deň Ondreja blahoželal v liste otcovi na mena, prosil som na prilepšenie nemastnej stravy kúsok slaninky. Pri tej

príležitosti složil som slovenskú básničku vo veršoch na jeho pozdrav, a krasopisne som ju napísal na listový papier s farebnou ružičkou. Predtým nikdy mi neprišlo na um skladať slovenské básne, ani pravopisne písať som nevedel, o slovenskej prozódii nemal som ani potuchy. Ale ako vtáča zaspieva svoju pesničku, ktorú mu Boh dá do srdca s vrelým citom, i ja som zaspieval, pudený hladom.

Matka mi v odpovedi napísala, že otec už dávnejšie nie je na Vrútkach. Žije u brata v Kubíne, len ona s deťmi čaká ešte na presťahovanie. A poradila mi, aby som sa obrátil na mladšieho strýka Jána o podporu na štúdiách. Len vtedy mi svitlo v hlave, že naša rodina je na mizine. Môj život, do tých čias bezstarostný, začal sa haliť do mrakov smútku a utrpenia.

Tento strýc Ján bol najmladší dedov syn; v tom čase bol asesorom pri sirotskej vrchnosti v Kubíne, neženatý, žil dosiaľ pri rodičoch, ich miláčik, a oplýval bohatstvom. Keď som mu napísal podľa matkinej rady a popísal trápny stav našej rodiny, poslal mi obratom pošty dvadsaťpäť zlatých a sľúbil ďalšiu pomoc. Nikdy predtým nemal som v rukách toľko peňazí. Zaplatil som za byt, väčšiu polovicu však vypožičal si hneď odo mňa ako preddavok na ďalšie mesiace môj domáci, ľahkovážny švec. Súčasne písal mi otec z Kubína a uspokojil ma, aby som nemal obavy ani o seba, ani o našu rodinu. Všetko príde zase do riadnej koľaje. Strýc Ján ujal sa ma potom s láskou a súcitom k mojej opustenosti. Tento cit ladil náš pomer za dlhší čas v dojemný súzvuk, až sa neskoršie naše cesty života rozišly zase osudne. On musel úzkostlivo zotrvávať v službe štátu, Maďarmi vedeného, ja ale som šiel podľa svojho a odletel do slovanskej Prahy.

Otec, zachytiac sa u staršieho brata Michala, stal sa jeho pomocníkom v hospodárstve i remesle. Lebo i mäsiarstvo zaviedli nanovo. Strýc Michal po rozdelení majetku dostal levský podiel, lebo najdlhšie vytrval v jeho dome a viedol ho dlho.

Pritom sa zameškal oženiť, bol šetrný a panovačný ako dedo: a keď naša rodina prišla k nemu, z jeho duše už vyšumel ľúbostný cit k žene. S ním spolu žil aj najstarší brat Jozef, nežeňatý, i najmladšia sestra Žofia, slobodná: ako by sa bola uňho obnovila dedova domácnosť, všetci pracovali pre jeden cieľ, rozmnožovať imanie rodu.

Môj život v Levoči hneď zpočiatku obostretý bol zármutkom, tlmiacim vzlet prvej mladosti. V druhom roku pridružil sa k tomu ešte telesný neduh, zápal pľúcneho hrotu. Ani som vlastne nevedel, čo mi chýba, o tej chorobe som neslýchaval; len častejšie mrazenie tela, s tiesňou živo sa prebúdzajúcich síl, vzbudzovalo vo mne nepokoj a pochybnosti o mojom zdraví. Pomáhal som si z vlastného dômyslu, ráno pri umývaní nad umyvákom trel som si prsia ručníkom do červena. Slabá, nezáživná strava pri stupňujúcej sa duševnej námahe oslabila môj organizmus, ale časom to zasa prešlo. Len po mnohých rokoch za svetovej vojny, keď ako päťdesiatročného stiahli ma do vojenskej služby do Trenčína, vojenský lekár, preklepávajúc mi hrudník, konštatoval zvápenatenú kavernu v ľavom hrote pľúc. Vtedy som si spomenul na svoje časté mrazenie tela a chúlostivosť ducha v Levoči.

Druhý rok v Levoči, na inom byte, môj spolužiak mal otvorenú škrofulóznu ranu a na moju dušu doľahly razom obavy, že som sa od neho hádam nakazil. Ustrašený šiel som k župnému lekárovi o radu. Láskavý starec sa mi podíval do očú, zdvihol mihalnice a uistil ma, že mi z toho nič nehrozí. Ale keď si vraj ošklivím spolužiakovu nemoc, aby som sa presťahoval inde. Môj domáci však dal tomu chudákovi výpoveď. Túto moju nešetrnosť mi ešte po rokoch vyčítalo svedomie, keď som mal vo vlastnej domácnosti so svojím synom v inej nemoci nepríjemné trampoty a musel som ho ošetrovať.

V neskoršom živote som pozoroval, že naše neduhy sú dôležitou súčiastkou našej prirodzenosti a života. Boh nimi re-

guluje svetlo ducha i naše mravy, nútiac nás občas obracať pozornosť do svojho vnútra a vinúť sa k Nemu v nehe. Bez choroby a nedostatkov nepoznali by sme tak dobre svoje telo i dušu, lebo ony nám otvárajú zrak k múdrosti a opatrnosti. Inak by bol duch neukrotený, slepo letiaci do záhuby, alebo necitný ako kameň.

Avšak môj neduh mi neprekážal v učení, naopak, v Levoči stával som sa ešte usilovnejším a usadlejším, i lásky profesorov získal som si viac. Potom v prázdninách v Kubíne, už v strýkovej domácnosti, ešte som cítieval občas mrazenie v hrudi. Keď bola žatva, chodieval som denne do poľa, hrabal som a viazal snopy. Len moja predčasná záletnosť k služobným dievčatám znepokojovala tu matku; po starostiach s deckom nastala jej nová starosť o dospievajúceho syna. Potom v kňazskom seminári v Jágri, na prísnej výchove, ale veľmi zážívnej strave, dokonale som sa zotavil na tele i duchu.

6.

Na audiencii u spišského biskupa v Štiavniku. Niektorí profesori v Levoči.

Keď som odchádzaval po prázdninách do školy, príbuzní dávali mi vždy pri lúčení niekoľko zlatých. Babička zaopatrila ma rozličným šatstvom po synovi, strýcovi Jánovi. Vtedy som začal nosiť po ňom topánky s gombičkami podľa módy a pančuchy. Do tých čias mával som len čižmy s onucami.

Ešte naposledy viedol ma otec do Levoče na zápis. A keďže som sa mal stať kňazom podľa vôle rodičov, po zápise išli sme obaja k spišskému biskupovi na jeho letné sídlo do Štiavnika, kde práve bol, poprosiť ho o podporu na stravu chudobných

žiakov pre levočské alumneum, na ktoré on a obec Levoča ročne najviac prispievali. Išli sme pešky z Levoče, cestou sme prenocovali v dedinskej krčme u žida v kúte na snope slamy, na ktorú prestrel plachtu. Na takéto nocľahy môj otec bol už navyknutý zo svojich potuliek, keď kupoval stádo do jatky. Na svitaní sme vstali, umyli si tvár z dlaní nad dlážkou a utreli sme sa rožkom posteľnej plachty. Potúžiac sa na cestu kalíškom ražnej pálenky a chlebom, ešte za rosy prišli sme do Štiavnika.

Otec zašiel najprv k mlynárovi, ktorého mlyn stál naproti biskupskému zámku a patril k jeho majetku. Mlynárov syn bol v Levoči mojím spolužiakom; po roku ho súčasne so mnou prijali za klerika do spišského seminára a neskoršie stal sa kanonikom. Otec si priateľsky pobesedoval s mlynárom, dozvedajúc sa na spôsob biskupovho života tu na letnom sídle. Rozpovedal mu dôverne naše plány a mnohé iné. Mlynár nám povedal, že bude najlepšie, keď biskupa počkáme pred bránou zámku, a keď vyjde na prechádzku, aby sme mu predniesli svoju žiadosť.

Otec rád nadväzoval s ľuďmi známosti na prvé stretnutie a dôverne sa s nimi porozprával. Toto mu bolo na pomoci pri skupovaní dobytka na dedinách. Jeho starší brat bol pravý opak. Prísnejšie odmeraný, nerád vyhľadával zbytočné známosti s ľuďmi.

Počkali sme na biskupa pred zámkom, keď vychádzal z brány, sprevádzaný svojím sekretárom. Pristúpili sme k nemu, pobozkali mu ruku a predniesli svoju prosbu. On pozrel do môjho školského vysvedčenia a milostivo prisľúbil, že ma prijme do seminára, keď sa o to budem časom hlásiť, i na alumneum mi dá podporu. Potom rozkázal sekretárovi, aby mi vystavil prípis na správu alumnea. S tým som sa vrátil do Levoče a otec na najbližšej stanici sadol na vlak.

Vtedajší biskup menoval sa Császka. Bol to muž vysokej postavy, príjemného výrazu tváre, milujúci lesk života s dôstoj-

ným vystupovaním, z ktorého sa zračila jeho cirkevná hodnosť. Keď chodil birmovať po svojej diecéze, mával vždy krásny záprah sivých koní so skvelým kočom. Sediac v ňom so sekretárom, žehnal kľačiacim veriacim, ktorí mu vyšli v ústrety pred obec na dôstojné privítanie. Neskoršie stal sa arcibiskupom v Kaloči v Uhorsku.

Potom som študoval v Levoči skoro zadarmo. Na katechétovo odporúčanie pripravoval som ešte mladšieho žiaka a dostával som za to tri zlaté mesačne, i olovrant na jeho byte, kávu s koláčom. Na konci roku som si z úspor kúpil strieborné hodinky, ktoré mi vo výkladnej skrini na rinku už dlho oči klaly. Ukazovaly i dni. K tomu ešte pekný vreckový nožík, perleťou vykladaný, i s nožničkami.

V škole prospieval som dobre a maďarčina stala sa mi ľahším nástrojom na vyjadrovanie myšlienok než slovenčina. Prečítal som mnoho románov, vypožičiavaných zo školskej knižnice, najmä od Jósiku a Jókaiho. Avšak každodennú modlitbu i obligátnu spoveď odbavoval som dosiaľ po slovensky. Len potom, v Jágri, meste rýdzo maďarskom, začal som sa i modliť a spovedať po maďarsky. Materinská reč, slúžiaca na vyjadrenie najintímnejšieho hnutia srdca, ustupovala tu ešte viac reči cudzej.

Raz v Levoči na hodine náboženstva, keď ma katechéta vyvolal, po odpovedi sa ma ešte opýtal, či sa viem modliť. A kázal mi pomodliť sa „Otče náš". Odvetil som váhavo, červenajúc sa od hanby, že len po slovensky. Na jeho vyzvanie pomodlil som sa nahlas, a on mi pochvalne kývol hlavou. To bola za celé dva roky na gymnáziu v Levoči jediná moja slovenská odpoveď, a to ma naučila matka. Spolužiaci trochu prekvapene počúvali zvuky materinskej reči, ktorá bola vtedy na Slovensku prísne vylúčená zo škôl.

Maďarskú poetiku v sexte prednášal nám profesor Behyna, bodrý a prudký muž, pomaďarčený Slovan. Pri všetkej svojej

vznetlivosti mal dobré srdce, požadoval však usilovnosť a plnenie povinností, inak hneď bol oheň na streche. Mal červené vlasy, i bradu a fúzy; zlí žiaci vraveli si o ňom maďarské príslovie, znejúce rezkým rytmom: červený pes, červený kôň a červený človek nebývajú dobrí. Ale krivdili mu, lebo bol šľachetný človek.

Raz vyvolal niekoľko slabších žiakov po sebe a ani jeden nevedel odpovedať na danú otázku. Podráždene písal do notesa všetkým „sekundu". Nastalo všeobecné ustrnutie. Nakoniec vyvolal môjho krajana Kubasáka z hornej Oravy, kde náš dialekt zabieha do poľštiny. Tamojší ľud totiž veľmi skracuje naše dlhé hlásky: zvláštnosť tá znie nám trochu smiešne, ale do ich ústrojnosti jazyka je tak hlboko vrodená, že ani po dlhom cviku ju nepremôžu. Kubasák skracoval dlhé hlásky i v maďarčine, ktorá mimoriadne obľubuje preťahovanie hlások. On konečne správne odpovedal profesorovi na otázku, za čo ho pochválil a dal mu potom deklamovať pohrebnú reč Antonia zo Shakespearovej drámy „Julius Caesar", ktorá bola povinným čítaním pri poetike. Ale Kubasákovo fatálne skracovanie hlások pôsobilo neodolateľne komicky, takže dôstojnosť a slávnostný vzlet precítenej deklamácie v maďarskom preklade Aranyovom vychádzaly z jeho úst na posmech. Náš spolužiak, rodený Maďar, neodolal tomuto dráždivému živlu smiešnych protív, rozrehotal sa nahlas a niekoľko veselých smieškov po ňom.

Po predchádzajúcej scéne prudkého napätia a tiesne bol smiech v tej chvíli vcelku zdravým riešením trápnej nevole nás všetkých, ako po tragédii starých divadiel kúsok veselej frašky. Akiste i náš profesor cítil oprávnenosť smiechu na dráždivý Kubasákov prednes, ale po predchádzajúcom vzplanutí hnevu bránil sa tejto žartovnosti, protiviacej sa jeho profesorskej dôstojnosti. Naopak, ešte pochválil môjho krajana za jeho usilovnosť a smieškovi Maďarovi prudko vynadal, že síce vie pekne hovoriť po maďarsky, ale je darebák, kým tento Slovák,

ktorému ťažko príde osvojiť si maďarský jazyk, pre svoju usilovnosť zasluhuje si viac chvály. Bola to pekná kázeň samopašnej mládeži.

Kubasák sa stal potom farárom na Spiši, v dedine, kde nepotreboval peknú maďarskú výrečnosť. Maďari hovoria plnými ústami, ako by ich mali plné kaše: ich polozvuky nejdú našincovi na jazyk. Rodení Maďari sa radi posmievali Slovákom pre tento nedostatok v maďarskej výslovnosti. Na dokonalejšie cvičenie v maďarskej reči mali sme na gymnáziu vzdelávací krúžok, kde žiaci deklamovali básne, najradšej od Petőfiho. I náš slovenský básnik Hviezdoslav v takomto krúžku na gymnáziu v Kežmarku pokúsil sa o vavríny v maďarskom básnení.

Správca levočského gymnázia menoval sa Halász, pôvodne Rybár, Slovák, za nemeckého Bachovho režimu údajne Fischer. To asi vystihovalo charakter jeho osoby a vtedajších čias — horlivý strážca maďarského ducha medzi mládežou, jemu sverenou, pôvodu väčšinou slovenského. Bol to pätolizač, spravujúci sa princípom výlučne osobného prospechu. Neskoršie zaviedol disciplinárne vyšetrovanie proti niektorým žiakom, ktorí si utvorili súkromný krúžok na cvičenie reči a ducha slovenského. Preto boli vylúčení z gymnázia a zo všetkých ústavov v Uhorsku. Medzi nimi bol i môj krajan Radlinský z Kubína a Šrobár: obaja potom doštudovali na Morave a v Čechách, Šrobár po prevrate bol ministrom pre Slovensko. Podnet na vyšetrovanie vyšiel od maďarskej vlády v Pešti, kde sa dozvedeli, že slovenskí národovci v Turč. Sv. Martine dostávali od dobročinného spolku v Petrohrade peňažné podpory na rozličné kultúrne ciele a menšie sumy udeľovali tiež niektorým slovenským žiakom. Pri vyšetrovaní sa Halász vraj pýtal žiakov, či si píšu s ruským cárom a či dostávajú od neho ruble. Myšlienka národnej horlivosti bola vtedy mne ešte neznáma. Len potom, v Jágri, medzi Maďarmi, precitol som živšou láskou k slovenskému rodu.

I v Levoči v sexte sedel v triede vedľa mňa môj spolužiak Ondrej Hlinka: živá duša, ako ortuť, v školskom štúdiu len prostredne prospievajúci. Raz pri písomnej úlohe z gréčtiny Ondrej častejšie nazeral do môjho sošitu, i o radu žiadal ma šeptom. Keďže však to bolo prísne zakázané, nevrlo som ho odbavil. Profesor Déneš na katedre zbadal šum a nepokoj medzi nami a rozkríkol sa na mňa. Zakázal mi písať ďalej úlohu a vykázal ma z lavice do kúta. Mňa to pobúrilo v pocite mojej neviny, lež márne som mu dokazoval, že to vyšlo z Hlinku. Ale trochu pojašený, v podráždenosti dôvodom a múdrej úvahe neprístupný profesor bol neústupný, aby som vraj len šiel stáť do kúta. Zaťal som sa a neposlúchol som ho, hoci už zo skúsenosti som mohol vedieť, že niekedy je radno zniesť i krivdu od silnejšieho. Nešiel som do kúta stáť, zatvrdile zotrvajúc na svojej pravde. Profesor za to ma zapísal do triednej knihy a v polročnom vysvedčení dostal som menej dobrú známku i z mravov, z gréčtiny dal mi len dostatočnú. Na konci roku to však napravil a dal mi zaslúženú výbornú; vedel, že mi krivdil a svedomie ho vinilo.

Jednako ma však chcel potrestať za neposlušnosť. V nasledujúcu sobotu popoludní, keď sme mali voľno, musel som na jeho byte presedieť do večera v izbe medzi žiakmi, ktorých mal na byte a strave. Bolo to pre mňa ako karcer, keď iní žiaci mali voľno, ale on silou-mocou chcel uplatniť svoju vôľu. Jeho mladá manželka však bola voči mne láskavejšia, pohostila ma kávou a buchtami, keď dávala olovrant ostatným žiakom na byte. Jej muž bol prešedivelý päťdesiatnik, nervóznych spôsobov, inak predseda turistického spolku Spišiakov-Nemcov.

Táto nemilá príhoda však, ktorú mi vlastne zavinil Ondrej Hlinka, moje priateľstvo s ním nenarušila. Ako deti, zabúdali sme hneď na svoje škriepky a hľadali radostne spoločné zábavy. On býval u stolárskeho pomocníka ešte s inými žiakmi. Starší bezdetní manželia vo veľkej izbe, ktorá bola i kuchyňou,

bývali spolu so žiakmi. Občas som tu Ondreja navštevoval a naučil som sa od gazdinej spišský dialekt.

Niekedy sme spolu chodili k záhradníkovi blízko hradieb a v útulnej teplej izbičke hrávali s ním v karty na oriešky, ktoré nám on sám porozdeľoval. Starý mládenec mal na stene hodiny s kukučkou a rád s nami žartoval. Najmä Ondreja, sediaceho na pohovke pri ňom, šteklil a objímal, ale ten sa krútil ako panenka. Raz nám však iní spolužiaci povedali, že záhradník má perverzný sklon k chlapcom, a od tých čias sme sa k nemu báli chodiť.

Profesor nemčiny na gymnáziu, Trávniček, rád si popíjal víno a keď sa pri obede viac napil, žiariac červenou tvárou, nemával chuť do vyučovania. Priniesol potom do školy sbierku humoristických poviedok a dal čítať z knižky žiakovi, ktorý dobre vedel po nemecky. On sám sa smial občas najlepšie, až mu slzy padaly. A my z vďačnosti, že máme ľahkú hodinu, pomáhali sme mu v smiechu, a nezbednejší žiaci pri väčšom rehote i nohami dupali pritom. Na to sa profesor spamätal, prestal sa smiať a šatkou si utieral slzy veselosti. Bol to starý mládenec a jeho stará matka žila pri ňom.

Iný profesor dejepisu, za uhorskej revolúcie husársky kapitán, pre reumatické bolesti v zime nevyučoval, zastupoval ho obyčajne riaditeľ. S príchodom teplejších dní školský sluha vodieval ho do školy a zasa nazpät domov, pridŕžajúc ho pod pazuchou. Na katedre sedával obyčajne nehybne a bezočivejší žiaci pri odpovedi čítali úlohu z knižky. Keď ich z lavice zavolal bližšie k sebe, vytrhnutý list si špendlíkom pripichli pod katedru a jednako vyčítali úlohu.

Nepovinným predmetom vo vyšších triedach bola francúzština. Sama sa na mňa lepila, lebo chuť do nej budil aj milý a rozumný profesor Danilovič; ale neskoršie som ten jazyk zanedbal a vypomáhal som si najmä nemčinou, oboznamujúc sa so svetovou literatúrou.

7.

Ako klerik v jágerskom seminári.

Po skončení sexty podal som si žiadosť o prijatie za klerika do spišského seminára. Spolu so mnou ešte niekoľko žiakov išlo pešky z Levoče do Spišského Podhradia. Tam sme prenocovali v spálni alumnistov, ktorí odišli už domov na prázdniny. Ráno potom bola prijímacia skúška v prítomnosti biskupa a mnohých kanonikov. Po zbežnej lekárskej prehliadke deklamoval som Brutovu reč z Julia Caesara a pre výborný školský prospech prijali ma za klerika, ale s určením doštudovať gymnázium v Jágri, aby som potom prípadne mohol študovať ďalej teologiu na niektorom ústrednom seminári v Pešti, vo Viedni alebo v Ríme. K tomu však požadovali maturitné vysvedčenie z gymnázia, ale v Spišskom Podhradí alumnisti, prijatí zo sexty, nerobili maturitné skúšky. Teologovia s vyšším vzdelaním stávali sa obyčajne profesormi na seminári.

No nebolo mi súdené stať sa kňazom. Moja povaha, živo a pravdivo založená, dostala sa už po dvoch rokoch do protív s meravou disciplínou, a mladistvý rozmach srdca poháňal ma vpred, do neznámych končín väčšej slobody. Potom však v biede a utrpení musel som si sám stavať pravidlá života, hľadajúc blaho a spásu vo vlastnom náhľade ducha, prísnejšie ohraničenom.

Po prijímacej skúške v Spišskej Kapitule dali nám skvelý obed z biskupskej kuchyne. Po biednej strave v levočskom alumneu pripadal mi kráľovskou hostinou. V duši vzbudzoval predtuchu, aká rozkoš ma čaká v tomto čestnom kňazskom stave za iné odriekanie. V prázdninách doma chodil som už denne do kostola na omšu, cítiac v duši záväzok zbožnejšieho života, ktorému som sa venoval. Ale môj duch bol zaťažený smútkom ešte z inej príčiny: moja matka umrela pred samými

prázdninami. V zime bola ochorela a sama si žiadala smrť, osloboditeľku z postavenia pre ňu trápneho v dome príbuzných, kde žila na milosti. Otec, v svojej povinnosti najviac mimo domu, necítil tak svoju závislosť. O jej smrti nedal mi zprávu do Levoče, ani na pohreb ma nezavolal, nechcel ma vraj zarmucovať a vytrhovať z učenia pred samými skúškami. Môj bratanec písal mi z Jágru, kde študoval práva, potešujúc ma v mojej osirotenosti. Moja matka bola sestrou jeho nebohej matky a často mu bývala na pomoci v štúdiách.

V jeho spoločnosti som sa potom po prázdninách vydal do Jágru, a on bol mojím mentorom. V Hatvane, kde sme museli dlho čakať na vicinálku do Jágru, zaviedol ma do mesta; večerali sme v zájazdnom hostinci. Tu v kôlni, zapáchajúcej konským hnojom, na javisku z neohobľovaných dosiek, narýchlo sbitom, hrala spoločnosť kočovných hercov maďarskú spevohru. Z dlhej chvíle išli sme tiež na predstavenie, ale zápach a neprimeraná miestnosť rušila našu ilúziu.

V Hatvane som po prvý raz vo svojom živote videl maďarskú rovinu, žírnu a nedozernú; obzor v diali splývajúci s nebom, riedke stromovie ovocných záhrad a kde-tu medzi ním vyčnievala kostolná veža nad hladkou zemou ako v hmlistom závoji. Maďarská rovina pripadala mi ešte tajomnejšou, než velebné horstvo mojej severnejšej domoviny.

Do Jágru prišli sme vlakom na svitaní a do mesta sme sa zaviezli i s našimi kuframi na sedliackej bričke. Rozsiahle mesto leží na južnom svahu pohoria Matry, na ktorého kopcoch rodí sa povestné červené víno. Ľud je rýdzo maďarský, potomci tatárskeho kmeňa Polovcov, má zvláštny kroj a zvláštny dialekt jazyka. Za dva roky svojho tamojšieho pobytu nepočul som slova slovenského, ústa i jazyk začaly mi odvykať od zvukov rodnej reči. Na okraji mesta boly sedliacke domce a len ďalej v meste sa ukázala kultúra a vyšší rozkvet ducha: zľava impozantná katedrála pod vyvýšeným námestím, dole zprava hvez-

dáreň pekného slohu, právnická akadémia, ulice s vysokými budovami a mnohými kostolmi a kláštormi.

Jáger spadal vždy pod vplyv rozličných národov: má pozostatky starých hradieb a mohamedánsky minaret, štíhla vežička z kresaného kameňa uprostred mesta, dosiaľ svedčí o tureckom panstve za dávnejších čias. Novšia katedrála rímskej cirkvi s dvoma vežami je stavaná v slohu renesančnom: dal ju postaviť arcibiskup Pyrker, pôvodom rakúsky Nemec, verne oddaný cisárskemu rodu Habsburgovcov. Bol aj básnikom a v heroickej svojej básni, inak hodne drevenom, neživom plode cirkevnej múzy, ospieval cisára Rudolfa, zakladateľa onoho cisárskeho rodu, ktorého panovanie zasiahlo časom ďaleko na východ, nad rozličné národy v kotline Dunaja a Karpát. Ten rod postavil i Pyrkera za arcibiskupa do Jágru, a on mu slúžil, konajúc kultúrnu misiu medzi maďarským ľudom.

Keď som sa tu udomácnil a lepšie sa rozhliadol po meste, objavil som i veľké kníhkupectvo, ktorého majiteľ bol asi Nemec alebo žid. Na sklade okrem iného mal tiež v bohatom výbere „Univerzálku" lipského nakladateľa Reclama. Z nej som si potom kúpil Goetheho Fausta i s komentárom od Boyesena a vo voľných chvíľach som horlivejšie začal študovať tento plod nemeckého ducha, trochu strojene učený, pýchu nemeckej inteligencie. Kúpil som si aj Hamburskú dramaturgiu od Lessinga, i Homéra v preklade Vossovom. Táto pekne viazaná knižočka odprevádzala ma potom na všetkých mojich potulkách svetom a bola mi do smrti milým čítaním čo vzácny plod gréckeho ducha. Lacné knižočky Reclamovej Univerzálky som najradšej kupoval i na iných miestach svojho pobytu a oboznamoval sa tak so svetovou literatúrou v nemeckom preklade. Správnosť prekladov i lacnota odporúčaly ju snaživému a chudobnému našincovi.

I niektorí Slováci sa za mojich čias v Jágri pekne uplatnili. Tu žili traja bratia Žaškovskovci, rodáci z Oravy, ktorých otec

býval učiteľom v Dolnom Kubíne a vyučoval všetkých synov môjho deda. V Jágri našli dobrú živnosť. Dvaja starší, Ondrej a František, hudobne vzdelaní už v otcovom dome, zdokonalení potom v Prahe na konzervatóriu, stali sa tu správcami chóru v arcibiskupskom chráme. Upravili tiež do tlače skladby cirkevných spevov s latinským, maďarským i slovenským textom, užívaných pri rozličných bohoslužobných obradoch. Vydala ich svojím nákladom arcibiskupská kníhtlačiareň v Jágri. Najmladší ich brat Jozef bol špirituálom v seminári. Spovedal nás alumnistov, každú nedeľu nám ľúbezným hlasom čítal dômyselne napísanú exhortu, kmeť už biely ako holúbok. Viedol tiež polročné exercície klerikov. Neskoršie ho menovali za kanonika pri tunajšej kapitule.

Jágerským arcibiskupom bol vtedy Samassa, pôvodom Talian, ktorého otec mával obchod s koloniálnym tovarom v Zlatých Moravciach. Samassa bol najprv biskupom v Spišskom Podhradí, a pozdvihla ho priazeň uhorského ministra kultu Treforta, ktorý bol pôvodom Francúz. Ako arcibiskup v Jágri, ustanovil svojho brata za správcu veľkých arcibiskupských majetkov. Syn tohto správcu chodil so mnou v Jágri do školy. Blahobyt rodiny javil sa i na tomto mládenčekovi nízkej postavy, s odutou tvárou, podobnou jeho strýcovi arcibiskupovi, vždy podľa módy čiste oblečenom ako zo škatuľky.

Arcibiskup Samassa bol maličký, zavalitý muž a veľmi krátkozraký. Keď prišiel do seminára na inšpekciu, vždy cez obed, postavili sme sa pozdĺž stolov do radov tvárou k nemu. On potom ako na vojenskej prehliadke prešiel prostriedkom nás a nadstavujúc si pred oči na silné okuliare ešte lornet, pozeral nám prísne do očí. Robil dojem drsného kňaza.

Po ňom na arcibiskupský stolec v Jágri nastúpil Szmrecsányi, pôvodom Slovák zo šľachtického rodu v Liptove, z vetvy osadenej v Šariši. Býval hľadanou oporou rozvetvenej a schudobnelej rodiny.

Aby som doplnil tento obrázok veľkej pestrosti národov, uplatnivších sa v Jágri, uvediem ešte holičského pomocníka, ktorý každú sobotu dochádzal k nám do seminára holiť mladé tváre alumnistov a strihať vlasy. Bol to Čech, menom Špaček, ktorý si s nami rád pohovoril, holiac nás rad radom ako v kasárni, ale veľmi smiešne lámal maďarčinu.

Maďarom v srdci Europy, na Dunaji a Tise, dožičil Boh žírnych krajín, ale aj oni žičili zo svojho blahobytu iným — keď sa im prispôsobili a slúžili. V tomto väzelo tajomstvo ich asimilačnej schopnosti i hegemónie v smesi okolných rozdrobených národov. Dokiaľ nás všetkých latinská reč a kultúra spájala v jedno štátne teleso, užitočné všetkým i rovnako cudzie, oni bývali vlastne prví medzi rovnými. Ale keď potom vnucovali ostatným svoju bezvýznamnú reč, menej kultúrnu, vtedy národný egoizmus vzbudil sa s odporom u všetkých a nakoniec viedol k rozvratu jednoty.

8.

Môj život v seminári. Duchovné exercície, sýta strava.

Hneď s príchodom do seminára nastala nám alumnistom ťažká chvíľa kajúceho ponižovania srdca ako príprava na nastávajúce povolanie, aby sme sa stali dobrými správcami ľudskej duše. Preto bolo treba najprv náležite pripraviť vlastné srdce. Toto vážne umenie, vypestované kresťanstvom na základe náuky, prevzatej od židov v zjemnelej forme učenia Ježišovho, stalo sa tmelom nášho spoločenského života, nástrojom na krotenie vášní. Ono upravuje pudy našej prirodzenosti, pohyblivej, ľahko prestreľujúcej a vyšinujúcej sa z náležitej koľaje. Túto náuku svetovládny Rím prispôsobil svojim

štátnickým potrebám a grécka kultúra i veda ešte všelijako inak upravila pre svoj život. Zvieratám dal Boh prirodzenú mieru pudu, nám ľuďom viac pohyblivosti so svetlom rozumu, aby sme sa stávali uvažujúcimi spoluvládcami jeho na zemi.

Kňaz rímskej cirkvi, i pravoslávnej, podľa starej tradície pracuje vo svojom povolaní proti výstrelkom zla viac asketickou snahou. U protestantov reprezentuje skôr zlatú mieru vyrovnanej ľudskej prirodzenosti. Ale dnes veľká uvoľnenosť spôsobila v našich mravných náhľadoch veľa zmätku, a keď duch vzplanie prudkými nárazmi s protivných koncov, treba zas bolestne hľadať rovnováhu života. To som i ja skúsil sám na sebe.

Exercície v seminári viedol špirituál Žaškovský, môj krajan z Oravy, kňaz jemných spôsobov, u ktorého asketické mravy staly sa už druhou prirodzenosťou. V ňom dávno zanikol zápas vášne, nad pudom živočíšnym zavládol ideál boží; on bol pravý a láskavý vodca našich duší na ceste za kňazským povolaním.

Dojemným úvodom do nového života bolo nám prísne trojdňové mlčanie. Starobylá náuka pytagorejská, prevzatá Boh vie od ktorých ešte starších náboženských mudrcov, krotiť predráždenú živosť letory. Od rána do večera sme sa v kaplnke modlili alebo počúvali umné exhorty špirituála. Po nich sme mlčky uvažovali na kolenách, a potom, vrátiac sa do siení, vykázaných jednotlivým ročníkom na spoločné bývanie za dňa, robili sme si do denníka poznámky po latinsky. Nakoniec bola generálna spoveď, vyznanie hriechov z celého života; ťažká skúška svedomia pri nohách špirituála, ktorý jemnými otázkami zasahoval do najtajnejších hlbín nášho srdca, vyťahujúc na povrch ukryté zmätky pálčivého pudu pohlavného. S ustrnutím hrôzy, ponižovaním sa do kalu zeme, prebíjal sa duch na svetlo. Potom zavládla v svedomí pokora, svetlo s nežnosťou, velebný pokoj nebies s predsavzatím ďalšieho svätého života.

Niektorí mládenci v dôvernom kruhu, neznajúci pretvárky

a falše života, prezrádzali nám svoje poklesky, ako aj úzkosti pri spovedi. Trochu žartovne, i s citnou slzou v oku. Doznanie pokleskov vyžadoval špirituál, aby mohol zdarnejšie viesť chovancov na ceste ctnosti. S uspokojením sme poznávali, že všetci sme hriešni, telo narúša ideále božie.

Písmo sväté Starého i Nového zákona v maďarskom preklade, s vysvetlivkami pod textom, mali sme stále na vysokom pulpite v študovni pri obloku oproti svetlu do dvora. Čítali sme ho denne, polhodinu pred obedom z Nového zákona, polhodinu pred večerou zo Starého. Jeden z alumnistov čítal po celý týždeň nahlas, ostatní, stojac pri svojich pulpitoch na knihy, skrížiac ruky na prsiach, počúvali. Večerné chvíle pri čítaní Písma bývaly mi dojemnejšie: umelecký pôvab dejov, prítmie zimných večerov pri svetle jedinej zatienenej lampy nad stojanom, čo slabo osvetľovalo veľkú študovňu, spôsobily mocnejšie na stíchnutého, do seba obráteného ducha. Obrazotvornosť poddajnejšie sledovala krásu a velebu starobylých pamiatok národa, hľadajúceho Boha. Ale niektoré klzké miesta čítania tiež príjemne pošteklily ducha.

Po skončení prvých exercícií som myslel, že budem už navždy svätým; v tom velebne čistom citovom prostredí užíval som najviac blaha. Ale náš duch je večne pohyblivý, dráždenie smyslov a síl životných zabieha v drsnejšie vypätie. I zlé pokušenie ustavične dotiera na nás, podnecujúc zdravý zápas ducha, múdre poznávanie. Meravá miera ducha je následok metodického poriadku, ale túžba po svätosti musí vyhľadávať púšte a samoty. Boh však premiešal svätosť s hriešnosťou; on už tak stvoril našu prirodzenosť, aby sme chtivo užívali života v sile i v rozkoši, ale v utrpení hľadali jeho zas srdcom zanieteným.

Po exercíciách môj duch znežnel, ukrotený a stláčaný pod svoje sily nielen náukou, ale čiastočne i následkom pľúcneho neduhu, ktorý sa mi začal v Levoči. Len po čase, na sýtej strave seminára, môj telesný organizmus ho víťazne zdolal. Teraz kaž-

dý večer, keď som si ľahol do postele v spoločnom dormitóriu, myšlienkami zabiehal som domov k rodine. Pamiatka nebohej matky zjavovala sa mi často pred očami, výjavy z jej utrpenia v nemoci, o ktorých mi v prázdninách dojemne vyprávala tetka, staršia otcova sestra. Otca som vinil pre jej predčasnú smrť. Pri tých myšlienkach rodičovej ľahkomyseľnosti hlboký žiaľ premáhal mi srdce, osudne stiesnené, a prúd sĺz ronil som do podušky pod hlavou, nachádzal vo svojom žiali i rozkoš. To trvalo niekoľko dní: Akiste bolo to i oplakávanie stratenej slobody pri povinnom odriekaní nového života. Ale po čase môj duch sa zase utíšil, s vyrovnaním síl a citov nastalo uspokojenie.

V zime preležal som celý týždeň na prudký zápal hrdla; v infirmatóriu seminára, malej izbe s velikánskymi kachľami, bolo ako v parnom kúpeli. Horčičná náplasť na hrdle rozožrala mi kožu a ešte niekoľko dní som s tým znamením chodil aj do školy. Potom na jar mal som suchý kašeľ, lekár mi predpísal ópiové kvapky do vody. I to pominulo, a dobrá seminárska strava bola mi najlepším lekárom. Keď som sa vrátil domov na prázdniny, strýc Michal úsmešne poznamenal, že som bol v dobrom kŕmniku, lebo mi naskočila býčia šija. Len v hrdle ostala mi dispozícia na rýchly zápal, ako by prenesený pozostatok pľúcneho kataru, na občasnú výstrahu a spojivo s večnosťou. I choroby, čo zoslabujú telo, ako duchovné exercície krotia našu bujnosť, sú podnetom ušľachtilejších vzletov do výšších oblastí.

Hlavnou povinnosťou mi bolo dosiaľ štúdium na gymnáziu. Po škole chodievali sme denne na prechádzky, hromadne, ako vojaci v radoch; v lete, v stredu a sobotu popoludní, do seminárskej záhrady za námestím. Voľnú chvíľu sme si krátili hrou v kolky a v karty, ale aj rozpravami o učených veciach. V seminári mali sme slušnú knižnicu i svetských spisov. Starší teológovia mali tu svoje fumatórium, kde fajčili a hrali v karty;

mladší fajčievali pred záchodmi. Dozor nad jednotlivými ročníkmi mal starší teolog, ktorý nás vodil von zo seminára na prechádzky. V neprítomnosti dozorcu raz mňa poverili vedením; ale za mestom moji spolužiaci zašli do osamelej krčmy na víno a mňa potom trápilo svedomie, že som nemal dosť tvrdosti postaviť sa im na odpor a prehrešil sa proti dôvere predstavených.

Na vinobranie dali nám v škole tri dni prázdnin. Chodievali sme na ďalšie výlety do vinohradov, kde nastal čulý život. Veľké sudy muštu vozili dolu do mesta a na poľných cestách vozy po osi viazly v blate. V niektorom kanonickom vinohrade hostili nás sladkým hroznom. V seminári pri obede dávali nám v ten čas denne víno a každému veľkú misu hrozna, ktoré sme si odniesli do študovne.

Istého dňa pri večeri prišiel medzi nás pochabý maďarský básnik, zvaný Hazafi Veray Jánoš. Pôvodne bol biednym krajčírom, ktorému Petőfiho sláva pomiatla rozum, ako kedysi Donu Quijotovi rytierske činy. Veršovaním chcel napodobňovať Petőfiho, i potulkami z mesta do mesta, oblečený za maďarského čikóša v širokých gatiach, s fokošom v ruke a s vejúcim pierkom za klobúčikom. Raz prišiel i do Levoče, keď som tam študoval, a na námestí prednášal shromaždenému obecenstvu vlastenecké verše. Našli sa dobrodincovia, ktorí mu dali peniaze a niekto ho i pohostil vo svojom dome. Aj v tomto blúdení napodobňoval Petőfiho a svojím bláznovstvom sa dobre preživil. Do Jágru prišiel na slávnu oberačku; v kuchyni seminára dali sa mu najesť a večer otvorom z kuchyne, kade nám podávali jedlá, vtiahli ho alumnisti do jedálne. Víťazoslávne na pleciach niesli ho do študovne na poschodí, kde do noci strúhali si z blázna žarty.

Zavčas rána budieval nás vždy prenikavý zvuk zvonca na chodbe seminára, ako vojakov v kasárni trúba. Spoločnými modlitbami a omšou v kaplnke začínal sa náš deň. Večer spo-

ločnými modlitbami sa tam končil. Raňajky nám nedávali, aby sme si zvykali na kňazskú povinnosť vydržať o hlade i do obeda. Ale za svoje peniaze kupovali sme si rožky, ktoré sluha denne nosil od pekára z mesta, a niektorí vypili si i kalíšok slivovice zo spoločne zadováženej fľaše. Zato nám dávali veľmi sýte a chutné obedy, a pozostatky od obeda na večeru. Každý týždeň zakáľali na dvore seminára, pod našimi oblokmi, vykŕmeného maďarského bagúna, okrúhleho ako veľká guľa; zaklatého obložili slamou a opáliac kučeravé štetiny, čistili ho. Žírnu bravčovú pečienku mali sme veľmi často s fazuľou alebo s hrachom, niekedy údené mäso. V nedeľu a vo štvrtok dali nám na obed štvrtku vína, na väčšie sviatky dvojaké víno, štvrtku bieleho a pohárik ťažšieho červeného.

V nedeľu a vo sviatok chodili sme miništrovať kanonikom do katedrálneho chrámu, alebo do kláštora milosrdných sestier. Miništrantov potom pozvali na obed kanonici, iných predstavení seminára. Medzi našimi predstavenými užili sme ešte skvelšie obedy. K nim obyčajne bol pozvaný i nejaký hosť z mesta, advokát seminára alebo lekár. Tu bolo vždy dvojaké, niekedy i trojaké víno; jágerský samotok po kalíšku, vonne omamujúci. Predstavení s hosťom ostali ďalej sedieť pri čiernej káve, mládež, ukloniac sa nemo, odchádzala prv. Keď sluha, šelma, nalieval nám hojnejšie, pri odchode so zahmlenou hlavou musel som si dávať dobrý pozor, aby sa mi na hladkej podlahe nepošmykla na veľkú hanbu noha. Pozostatky múčnikov nám starý sluha pred odchodom obyčajne napchal kradmo do kešení odzadu; potom sme ich rozdávali súdruhom v študovni. Na litániách v katedrálnom chráme pri monotónnom speve litánií v sbore spúšťaly sa mi na mihalnice ružové driemoty. Kľačali sme vo svätyni na mäkkom koberci; za naším chrbtom, vo vysokých vyrezávaných kreslách ako na trónoch sedeli starší kanonici, velebne pred samým oltárom, v zlatom lesku voskových sviec. Keď niekedy slúžil omšu arcibiskup, túto nádheru

ozdobeného chrámu zvyšoval ešte jeho husár so šabľou pri boku a chocholatou kučmou na hlave. Husár nosil za arcibiskupom parádny vankúš, na ktorý on vždy kľakal.

9.

Štúdium na gymnáziu. Prvý záblesk slovanského povedomia v mojej duši.

Na gymnáziu vyučovali tu mnísi rehole cistercitov. Ich odev žltavobiely, voľný habit, po ktorom zpredu i vzadu splýval čierny široký pruh, v páse stiahnutý kňazským cingulom, tvoril ako by čierny kríž na bielom podklade tela. Učenie v škole išlo mi s roka na rok ľahšie, ale literatúra bola mi najmilším predmetom. Prednášal ju rodený Maďar, rapavej tváre po kiahňach, ktorý mal rád svoj predmet a horlivým prednesom vzbudzoval lásku k veci i v mojej duši.

Nemčinu učil Nemec zo Zadunajska, s veľkým nosom, hovoriaci fufnavo; v jeho ústach maďarčina, inak veľmi správna, znela akosi tenko. Bol pedant, namyslený a hrdo vykračujúci.

V Jágri začal som čítať viac nemeckých autorov a aj cudzích v nemeckom preklade, ale znalosť nemčiny, ktorú som si bol osvojil v Kubíne na židovskej škole, mi na to nepostačovala. Pomáhal som si slovníkom nemecko-maďarským. Pri čítaní autorov osvojoval som si cudzí spôsob myslenia a veril na slovo autorovi. Len hodne neskoršie odvažoval som sa myslieť po svojom, a domáce bližšie slovenské potreby precítil som ešte neskôr.

Môj hlad po knižnom vzdelaní šíril sa do veľkých rozmerov; túžba zablysnúť sa učenosťou zabiehala do naivnosti. Raz domácu úlohu z maďarskej literatúry prepchal som výpiskami

z Hamburskej dramaturgie Lessingovej tak márnomyseľne, že múdry a dobromyseľný profesor len krútil udivene hlavou, keď mi vracal sošit a nenapísal mi doň nijakú známku. Obstál som ako tá kavka v Ezopovej bájke, ktorá sa vyzdobila cudzím perím. S učenosťou nestrávenou nepochodil som dobre; viac samostatnosti, i nezrelej, budí väčšiu radosť. Máličko cudzieho peria môže spríjemniť vzhľad diela. Neskôr pri svojom literárnom pôsobení, i keď som mal na očiach cudzie vzory, zostával som pevnejšie na pôde vlastných zážitkov.

V škole my klerici sedeli sme oddelene od civilov. V prvej lavici sedeli štyria alumnisti cistercitov a ja pri nich. Jeden z nich, Cyril Horvát, niečo starší odo mňa, imponoval mi veľmi svojou učenosťou. Čítal Danteho v origináli, o jeho Božskej komédii napísal štúdiu, ktorá vyšla tlačou v maďarskom časopise mládeže v Pešti. Mňa tiež prehovoril, aby som sa dal na štúdium talianskej literatúry; i kúpil som si gramatiku, slovník taliansko-maďarský a Danteho tiež v pôvodine; ale i nemecký preklad z Univerzálky, aby som si uľahčil čítanie talianskeho textu. Ale prečítať celé jeho dielo, na to som nemal dosť otrockej trpezlivosti. To som urobil už len ako starec, zo zvedavosti. Boccacciove poviedky v nemeckom preklade sprevádzaly ma hneď od mladosti vernejšie životom. Božská komédia so svojou stredovekou teologiou, premiešanou ešte talianskou politikou, nejde nám už na chuť. Homér býval mi spoľahlivejším meradlom básnických hodnôt a disciplíny, platnej pre všetky veky, než ono trochu bombastické dielo slávneho Taliana.

Môj spolužiak Cyril Horvát, ktorý podnietil v mojej duši prvý záujem o vysokú poéziu, neskoršie vystúpil z rehole cisterciánov. O tom som sa dozvedel len náhodou po päťdesiatich rokoch, prezerajúc raz v kubínskej Čaplovičiane ilustrované dejiny maďarskej literatúry. Medzi literárnymi kritikmi je tam o ňom zmienka a jeho podobizeň s fúzami úplne zodpovedá ob-

razu, ktorý som si zachoval v duši o tomto zavčasu vyvinutom literátovi, mne milo utkvevšom v rozpomienkach.

Iný môj spolužiak v Jágri, ktorý iným smerom a osudnejšie vplýval na prebudenie mojej básnickej ctižiadosti, bol môj krajan Ján Kovalik, rodák zo Štepanova na Orave. Ako klerika banskobystrického seminára poslali ho ešte s inými do Jágru dokončiť tu gymnaziálne štúdium. V seminári nehovoril som s ním inak, len po maďarsky. Nebolo to z obavy pred obvinením z panslavizmu, vtedy bežného, ale skôr zo zvyku tvrdo zakoreneného v našej spoločnosti. V škole odvykal som materinskému jazyku a národný duch slovenský sa vo mne dosiaľ neprebudil. Nepoznal som ani slovenské výrazy na vyjadrenie učených pojmov. V seminári sme síce niekedy spievali maďarskú triviálnu ľudovú pieseň o ohrdenej láske s nápevom našej dnešnej slovenskej hymny, ale štúrovci akiste si vypožičali tento nápev plný vzdoru a bojovnosti. I poľskú národnú hymnu sme spievali v maďarskom preklade, ale o slovanskom alebo slovenskom povedomí alebo odboji nebolo v mojom srdci ani potuchy.

Môj krajan Kovalik priniesol si iskru slovenského povedomia z domu alebo z Banskej Bystrice. Lebo od čias biskupa Moysesa zachoval sa tam ešte náš duch, žeravý uhlík pod popolom. Raz mi opatrne ukázal knižočku, ktorú vytiahol zo skrine, ukrytú celkom naspodku: Kollárovu „Slávy dceru", a opýtal sa ma, či poznám to dielo. Velebiac jeho význam a hodnotu, vzbudil moju zvedavosť. Požičal mi knižku, z ktorej prečítal som niektorú znelku. Ale nerozumel som základnému duchu básne, slová a zvraty rečnícke budily len tušenie o akomsi pátose, mne celkom cudzom. Kovalik mi vysvetľoval niektoré výrazy, a tak začala sa medzi nami dôvernejšia známosť. Raz mi hovoril aj o tom, že len v materinskom jazyku môže básnik stvoriť hodnotné dielo. Na prechádzkach, debatujúc so svojím krajanom, niekedy cítil som ostýchavé pudenie srdca, naraziť s ním

na rodné zvuky domoviny. Ale len potom doma, na prázdninách u strýca v Námestove, keď ma tu navštívil, začali sme v rozhovoroch používať slovenčinu.

Postupom rokov rástla aj moja horlivosť za slávu zavrhnutých Slovanov, ako ich ospieval Kollár. Len v trápnejších chvíľach života a najmä na jeho sklonku, keď sme dosiahli túženú slobodu, začalo sa mi pozdávať, že sebectvo a rozvratnosť slovenská hrozivo podvracia hodnotné základy nášho života; potom usilovnejšie som hľadal ideále vyššie, spojujúce národy v čistejšom blahu.

Maďarský básnik Petőfi, syn slovanských rodičov, splynul úplne s maďarským plemenom, v prostredí ktorého vyrástol. S veľkou láskou prilipol k národu a jeho ideálom, ale túžba po slobode často hnala jeho slovanskú dušu do samovoľnosti. Mňa, ktorý som v láske k Slovanom uzrel svetlo spásy a slobody, zavčasu nútil osud krotiť samovoľnosť vyšším ideálom: ako to už býva, že utrpením prebíjame sa dušou k svetlu života a vyššej dokonalosti.

Kovalik vystúpil potom zo seminára a vyštudoval v Pešti filozofiu; po prevrate bol správcom slovenského gymnázia v Trstenej. Spisovateľsky nebol činný, hoci to bolo, tuším, jeho tajným ideálom. Mne i toto zachovávalo ducha vo vernosti k svojmu rodu: básnický ideál v radostiach i v ťažkostiach života. Ale osobná ctižiadosť postupne ustupovala tajomnému tušeniu vyššieho poslania.

V Jágri som raz napísal žartovnú maďarskú básničku, v niekoľkých hexametroch ospevujúc charaktery druhov v seminári; im sa to páčilo, keď s radosťou poznávali svoje podobizne. Ale neskoršie, asi po dvoch rokoch, keď som začal po slovensky tvoriť, musel som sa prebíjať cez nejednu ťažkosť, okrem reči i cez neustálené formy svojho myslenia, k zdarnejšej básnickej tvorbe.

Pred matúrou, hnaný usilovným duchom, keď ostatní alum-

nisti spali, prebdel som v študovni pri knihe do bieleho rána. Keď som potom tvrdo zaspal na hodinu, vstávajúc s ostatnými, zbadal som s úžasom, že v mojej pamäti neostalo nič z toho, čo som sa celú noc učil. Duch prepiatým úsilím otupel: pritomnosť a minulosť bola mi zastretá ako hmlou a len stiesnená obava zaľahla mi na dušu, ako sa to skončí. Ale o niekoľko hodín prísneho pokoja, ktorý som si uložil, vrátila sa mi pamäť, osviežená ešte na moju radosť.

Maturoval som s vyznamenaním, len z gréčtiny menej slávne: z tohto predmetu bola len písomná skúška, a úlohu, preklad gréckeho textu, celkom som pokazil. Dali mi dobrú známku z milosti, aby mi nepokazili ostatný prospech. Tento predmet učil staručký cistercián, úplne šedivý. Len ukrytá čerň pôvodnej farby jeho vlasov presvitala z jeho vlnitých, lesklých kučier. Tvár samá vráska, starostlivo vyholená. Jeho obľúbeným vrtochom bolo dávať nám učiť sa nazpamäť Homérove spevy. Počúvať prednes žiaka, skandujúceho grécke hexametre ako grécky rapsód, bolo pravou rozkošou tohto dobráckeho asketického rehoľníka. Za dva spevy dal výbornú známku, za jeden dobrú. Ale zanedbával ostatné: tu zabúdal som z gréčtiny aj to, čo som sa naučil v Levoči.

Jednako však grécka literatúra stala sa mi neskoršie najobľúbenejšou: v nemeckom preklade, z Reclamovej Univerzálky, horlivo som čítaval gréckych básnikov, historikov a filozofov. Nebolo mi treba zaťažovať ducha zbytočným balastom mŕtvej reči. Génius gréckeho národa pomocou nemčiny stal sa mi živým zdrojom vzdelania tak, ako Písmo sväté i bez židovskej reči. Ale na to treba verného sprostredkovateľa; i prekladateľ musí byť básnikom, nielen bezduchým nádenníkom knižných nakladateľov.

Ako vtáčik, z klietky vypustený na slobodu, vyletel som posledný deň z jágerského seminára; zdravie mladosti i dobre skončený školský rok zdvihly ducha na jasné krídla. Spolu

s bratancom, ktorý súčasne dokončil právnické štúdium v Jágri, chystali sme sa domov na Oravu. Aby som sa pohyboval voľnejšie, z dlhého kňazského habitu preobliekol som sa do civilu. Ale naši predstavení pokladali to za záletníctvo. Pri rozchode alumnistov na prázdniny domov nastal na chodbe seminára huk a radostný ruch, rozvrat disciplíny; ktorýsi mladík narazil si na hlavu turecký červený fez. Správca seminára, vysoký hranatý starec, bručivý a večne zamračený, pravý opak krotkého špirituála Žaškovského, vyletel podráždene na ten jarmočný huk zo svojej izby na chodbu, a vynadal nám všetkým do revolucionárov a červených jakobínov. Mne osobitne pohrozil, zazrúc ma v civile, že bude žalovať biskupovi v Spišskom Podhradí.

Toto ochladilo vzlet môjho srdca, aby som kráčal bezpečnejšie pod prísnou výstrahou, i keď som navždy opúšťal jágerský seminár, patriac pod inú vrchnosť. Tento náš predstavený bol rodom Maďar, cirkevný spisovateľ, profesor a riaditeľ teologickej fakulty. Ako kanonik katedrálneho chrámu mal pekné kone a koč, v ktorom sa každú nedeľu vozieval do chrámu na služby božie.

Ale keď sme boli večer s bratancom v divadle, nečakane dotklo sa zas iné dráždidlo mojej duše, trochu skľúčenej. V ľudovej spevohre, ktorú hrali, vystupovala vyfintená, nalíčená herečka. Jej dráždivý zjav zvíril blúznivosť mojej krvi, ako by ma horúca hmla šľahla cez oči. Umelý asketizmus seminárskej výchovy nebol dosť silný, aby premohol prirodzenosť, pud Bohom daný. Podľa asketickej náuky mal som ho pokladať za dielo satana: ale mne prudké slnečné svetlo ožiarilo dušu klamnou predstavou nebeského blaha, sľubovaním najväčšieho šťastia na svete. Objektívnejšiu pravdu o tom poznával som len neskoršie.

Pre divadelné predstavenie malo mesto Jáger arénu, veľkú búdu z brvien a dosiek sbitú. V chudobnejšej Levoči mali kul-

túrnejší Nemci inakšiu divadelnú sieň s peknými lóžami v poprednom hoteli mesta. Po divadle sa bratanec lúčil s priateľmi na svojom byte. Pili a spievali a ja som musel nevoľky presedieť s nimi do rána. Ráno nás sedliacka brička zaviezla k vlaku; nestrávené víno som vydávil z okna vozňa na koľajnice. V trápnej nálade opúšťal som ten kraj, kde som zažil nejednu radosť v blahej ukrotenosti srdca. Tam sa prebudil vo mne aj prvý zápal pre ušľachtilejšie trudy mužných rokov.

10.

Na prázdninách u strýca v Námestove. Moje vystúpenie zo seminára.

V Kraľovanoch na oravskej pôde, vystúpiac z vlaku do ranného chladu medzi vysoké hory, okrial som po teplejšom ovzduší maďarskej nížiny zdravou domácou sviežosťou. Ale keď som chcel prehovoriť s naším furmanom, ktorý prišiel po nás na veľkom sedliackom voze z Veličnej, jazyk mi nevoľky zabiehal do maďarčiny, odvyknutý od rodnej reči.

V domácnosti strýca Michala v Kubíne bolo to ako v starobylej slovanskej zádruhe: traja bratia a sestra, všetci už starší, a nás päť otcových dietok. Najmladší strýc Ján, nedávno zvolený v župnom shromaždení za hlavného slúžneho námestovského okresu, prišiel na tretí deň z Námestova na koči a odviezol ma so sebou, povediac, že u nás sú všetky kúty zaplnené ľuďmi, a uňho, tiež mládenca, hučí to v rozsiahlejšom byte prázdnotou.

Voči tomuto strýcovi ostatní jeho bratia javili zvláštnu úctu pre jeho vyššie vzdelanie i úradnú hodnosť, hoci všetci boli obstojne vzdelaní: strýc Michal naučil sa po nemecky z kníh

a čiastočne i obchodným stykom so židmi a mal sbierku maďarských zákonov v slovenskom preklade, strýc Jozef býval dávnejšie vicerichtárom v obci, a môj otec starostom vo Veličnej.

Strýc Ján vzal ma k sebe i z lásky ku mne; po výstredných rokoch prvej mladosti želal si v svojej domácnosti trochu posvätnejšieho nimbu kňazstva. On mal sklon k panskému životu našich šľachticov, vladárov v župe, hrdých a často samopašných. Ľud hornej Oravy, bigotný, ctil si ho otrocky. Na byte posluhoval mu úradný sluha v husárskej uniforme. Stravovali sme sa u podslúžneho, ktorému patrila kúria. S ním v domácnosti hovorili sme po maďarsky, hoci sekal tú reč smiešne, krátko, po horniacky. Len s jeho manželkou hovorili sme po slovensky, lebo inak nevedela. Ale s dcérami a synom po maďarsky: tak to bolo vtedy zvykom v hornej Orave, na poľských hraniciach.

Cez snemové prázdniny navštívili strýca obaja snemoví poslanci za oravské okresy. Pri voľbách býval na rozkaz vlády ich nadháňačom a preto udržovali s ním priateľské styky. Strýc zasa vyhľadával priazeň kňazov, ktorí mali najväčší vplyv na svojich veriacich, a teda i na hlasovanie ľudu pri voľbách.

Strýcovým najdôvernejším priateľom medzi kňazmi bol vtedy farár Murdžák v Rabčiciach, rodom Spišiak, a trochu po slovensky smýšľajúci. S ním hovorili sme po slovensky, keď ma strýc zaviezol k nemu. V dôvernom rozhovore pri víne, tlmiac vážne hlas citu, Murdžák mi oznamoval, že i strýc v srdci svojom smýšľa po slovensky a je oddaný národnej myšlienke našej; ale pre svoje úradné postavenie, závislé od vládnej moci maďarskej, nesmie to verejne vyznávať. Múdrosť života ukladá mu veľkú opatrnosť. Murdžák ukazoval mi tiež diela Kollára a Mickiewicza medzi svojimi knihami. Strýc pri jeho slovách mlčal, neodporujúc mu, ani neprisviedčajúc.

Mňa poznal ten kňaz od detstva, lebo býval kaplánom vo Veličnej. Inak bol zvrhlých mravov; keď som zostal uňho na fare

celý týždeň, poúčal ma, ako sa mám zachovať voči svojej gazdinej, až budem farárom. On vraj neudržuje s ňou ľúbostný pomer, ale keď potrebuje ženu, zájde si k vydatej mladici, sedliačke v obci, a tak je v domácnosti nezávislým pánom.

Murdžák bol dekanom a svojím energickým vystupovaním mal značný vplyv na okolitých kňazov. S vladármi v Orave udržoval priateľské styky a pri voľbách šiel im v ústrety. Bol to muž bystrého zraku, smelý v slovách a v počínaní; neskoršie stal sa opilcom. Ale keď maďarská ľudová strana grófa Zichyho začala pôsobiť politicky proti vláde, i on šiel s ňou do opozície a dôverné priateľstvo so strýcom prestalo.

On ma zaviedol tiež na kňazské primície do Lipnice, kde zámožný sedliak na počesť svojho syna, práve vysväteného kňaza, vystrojil skvelú hostinu na fare. Prišlo mnoho hostí z okolia, jedla a pitia hojnosť, ako na veselí, sherry a malaga tiež na pochúťku, a po hostine tanec pri zvukoch domácej sedliackej hudby. I niektorí kňazi, vykasajúc dlhé habity v páse, vykrúcali ženské. Bolo to, ako keď otec žení milovaného syna. Strýc s poľskou inteligenciou z Haliča hovoril po nemecky, ale s miestnymi goralmi po slovensky.

V Námestove bol vtedy advokátom Pavol Országh-Hviezdoslav, slovenský básnik; občas stýkali sme sa s ním pri hre na kolkárni. Keď mu poslali z Turč. Sv. Martina do komisie na rozpredaj práve vytlačený Vajanského román „Suchá ratolesť", strýc kúpil od neho dva výtlačky a jeden dal mne. To bol prvý slovenský román, čo som čítal. I kancelista miestneho súdu, Mutňanský, tichý Slovák, požičal mi Sládkovičove spevy, ktoré vydal tlačou český nakladateľ Kober v Prahe.

V mojej duši začalo sa živšie prebúdzať slovenské národné povedomie. Druhý rok v prázdninách námestovská mládež usporiadala výlet do blízkeho lesa. Pri víne sme spievali a v rozjarenosti medzi inými i slovenskú hymnu „Hej, Slováci!" Ale medzi nami bol magister farmacie Ševčík, smýšľaním maďarón,

ktorý horlivo protestoval proti našej hymne, lebo maďarskí šovinisti vyhlasovali ju za panslávsku, vlastizradnú. Ostatní však, navzdor jemu, spievali ju ešte nadšenejšie.

Brat tohto Ševčíka, miestny daňový úradník, mal dávnejšiu hádku v krčme s mojím strýcom, ktorý ho citlivejšie urazil; teraz využil túto príležitosť, aby sa mu dôkladne pomstil. Napísal do maďarských novín v Pešti zprávu o našom výlete, s pripomienkou, že vlastizradnú hymnu spieval i kancelista okresného úradu a tiež synovec náčelníkov, zdržujúci sa uňho na prázdninách. Nepriamo vrhol tým podozrenie panslavizmu i na samého strýca. Ten dostal strach, ako sa očistiť na verejnosti a u vlády z nebezpečného podozrenia. Hneď mi nadiktoval list pre redakciu týchže novín v Pešti, osvedčenie, že som hymnu nespieval a že som horlivý maďarský vlastenec. Kancelistu Murína hneď suspendoval a zaviedol proti nemu disciplinárne vyšerovanie. Tento úbožiak, jemnoduchý mládenec, ktorý živil svoju matku vdovu, zošalel potom od strachu o svoju budúcnosť a onedlho umrel.

I ja som musel zaraz opustiť strýcovu domácnosť a vrátiť sa do Kubína. Jemu išlo o jeho úradné postavenie a takto si chránil i ohrozenú existenciu.

V nasledujúce dni potom aj on prišiel do Kubína referovať županovi o tej veci. Mne ho bolo ľúto, lebo som mu bol povinný vďakou za mnohé dobrodenie. Ale veľmi som sa hanbil, keď vyšlo v peštianskych novinách moje osvedčenie, ktoré nezodpovedalo pravde. Hlas svedomia ma vinil zo lži, aj hrdosť sa vo mne vzbúrila, znásilnené národné povedomie nútilo ma ešte silnejšie na odpor. V strýcovi tieto city už zmŕtvely pod tlakom vládneho násilia: postavenie s inými záľubami života nútilo k obetiam svedomia. Ja však nakoniec, pod vplyvom ešte iných tiesnivých pút, zatúžil som po krajšej slobode ducha a odhodlal som sa ísť podľa svojej vôle.

Na konci prázdnin biskupská kancelária v Spišskom Podhradí

vyzvala ma listom, aby som tam nastúpil na ďalšie bohoslovecké štúdiá. I toto bolo čiastočne následkom politického zradcovania na verejnosti, čiastočne nepriaznivej informácie rektora jágerského seminára. Očakával som totiž, že ma pošlú na štúdium do ústredného seminára, ako mi sľubovali. Predvídajúc nepriazeň cirkevného predstavenstva i naďalej, odhodlal som sa v mladíckom rozmachu vystúpiť zo seminára a zbaviť sa všetkého tlaku na ducha. Ale onedlho nastalo mi iné obmedzovanie slobody ešte s väčšou trpkosťou. Blaho života s umiernenou rovnováhou prišlo len neskoršie, vždy po mnohom odriekaní.

V tom čase vystupovali zo seminára mnohí alumnisti. Ukracovanie ducha nezodpovedalo náhľadom a smýšľaniu čias, ktoré sa niesly vlnou výbojnou i rozvratne skúmavou. V jágerskom seminári mal som druha, Maďara z okolia Jágru, ktorý sa mi zdôveril, že po matúre vyklzne zo seminára a cynicky mi radil, aby som urobil to isté. Ale ľstivé jeho smýšľanie, preživiť sa na štúdiách dva roky zadarmo, nepáčilo sa mojej priamejšej povahe. Po dvoch rokoch sišiel som sa s ním v Pešti. Ako jednoročný dobrovoľník na vojenčine bol súčasne poslucháčom práv na univerzite. Moje vystúpenie zo seminára, keď som i ja nastúpil tú istú cestu, bolo následkom rozličných okolností, ktorých súhrn sa mi neskoršie javil osudným riadením božím. Raz mi povedal kubínsky farár Kohút, keď som ho potom navštívil v civile: „Amice, lepší je poriadny človek svetský, nežli zlý kňaz.“ Naše učenie cirkevné upevňuje život slepou vierou a disciplínou, chrániac pred nebezpečným vírom myšlienok. Tá pevnosť ducha musí byť nedotknuteľná, všetečné zabiehanie za dovolené medze spôsobuje rozvrat.

Dlho to potom trvalo, než som sa dopracoval blahej pevnosti ducha, ale trochu na iných základoch.

11.

Rodina Nádašiho v Kubíne. Rok na štúdiách vo Viedni.

Môj otec zatracoval v duchu moju umienenosť, že som neposlúchol biskupské vyzvanie a nešiel do Spišského Podhradia na bohoslovie. On sám nemal prostriedkov vydržovať ma na univerzite, a zámožní strýcovia nemali na to veľa ochoty; len česť rodiny a hanba z toho, že by jediného člena a snaživého žiaka nechceli dať zo skúposti študovať ďalej, viedla ich k tomu, že mi prisľúbili pomoc na univerzitných štúdiách. Ale vždy som v tom cítil veľkú neochotu a nedostatočnosť, a to ma potom viedlo hľadať iné cesty, viac hovejúce môjmu smýšľaniu.

Strýc Michal, u ktorého sme žili, mal jedinú radosť života: rozmnožovať imanie. Pre ten cieľ museli pracovať všetci v dome. Ale Boh nežičí čírej hmote, aby sme k nej lipli láskou: i do našej rodiny zasial kazy, aby sa hmotárstvo nezvrhlo v modlosluţbu. Najstarší strýc Jozef po sľubnej mladosti zvrhol sa na pijana a márnotratníka, ded musel ho dať pod kuratelu, v ktorej dožil osemdesiatšesť rokov pod dozorom najmladšieho brata. I môj otec bol kazom dedičného imania.

Mňa potom vyššie ideále viedly celým životom. Národné moje smýšľanie a tiež lacnejší spôsob študovania ma tiahly do Prahy na ďalšie štúdium. Môj priateľ Ladislav Nádaši v Kubíne, o dva roky starší odo mňa, ktorý tam študoval medícinu na českej univerzite, utvrdil ma v tej myšlienke. Poúčal ma, že chudobný Slovák v Prahe, pomocou Radhošťa, kde dávali študentom zadarmo obedy, a s inými drobnejšími podporami, môže skoro z ničoho vyštudovať. Nepatrný príspevok od otca mesačne mi postačí. Opísal mi študentský život v Prahe farbami najružovejšími; Slováci majú tam príležitosť stýkať sa priateľsky s mladíkmi zo všetkých slovanských krajín. Tá myšlienka oča-

rila mi potom dušu omamujúcou neodolateľnou túžbou, budila jasné nádeje krajšej budúcnosti.

Ale nemohol som hneď uskutočniť tento svoj úmysel. Otec súhlasil, on mi mohol však mesačne posielať iba maličkosť z nájomného domu, ktorý zanechal náš ded nám deťom. Ale námestovský strýc Ján, zvediac môj úmysel ísť do Prahy, zhrozil sa ho ešte viac, než prvej aféry z výletu v Námestove. Čo by si pomysleli o ňom, že vychoval v svojom dome synovca na pansláva, keby som išiel teraz na štúdium do Prahy, vykričanej v celej monarchii ako teplé hniezdo odbojných snáh slovanských? To by dokonca ohrozilo jeho úradné postavenie v župe, spravovanej duchom predráždeného maďarského šovinizmu.

Prišiel v tie dni do Kubína, začal ma dôverne vypočúvať a pohrozil sa mi drsne, že v tom prípade odoprie mi všetku svoju pomoc a pomaďarčí si meno ešte dôkladnejšie, aby nepadlo naňho ani zdanie súvislosti so mnou. Nuž poslúchol som ho a vtedy som do Prahy nešiel. Len po dvoch rokoch uskutočnil som svoj úmysel tajne, proti vôli rodiny. Strýc sa potom stal panovačným, vrtošivým sebcom, a ja ešte viac odcudzil som sa mu, idúc za svojimi ideálmi.

Rodina Nádašiho v Kubíne bola trochu iná, než naša. Tiež katolícka a prednejšia v obci, ale viac panská. Otec môjho priateľa, advokát a vynikajúci inteligent v našej obci, pochádzal z hornej Oravy a po nevydatej matke menoval sa pôvodne Odrobiňák. Vyštudujúc práva, stal sa slúžnym v Zlatých Moravciach a pomaďarčil si slovenské meno na zvučnejšie znejúce maďarské, pripomínajúce slávny grófsky rod Nádašdych v starom Uhorsku. Ale keď v župnej službe jeho ctižiadosť nenachádzala rýchle ukojenie medzi panujúcou domácou tekovskou šľachtou, vrátil sa do rodnej Oravy a v župnom sídle Kubíne začal advokátsku činnosť, prikloniac sa politickým vyznaním viac na stranu slovenských národovcov. Advokátstvo bolo mu zlatou baňou, kúpil si veľký poschodový dom i pole, a početnú

rodinu vychovával skvele, nad pomery v obci, dokiaľ neprišlo veľké poníženie. Jeho šťastie bolo vrtkavé, po úspechu nastal úpadok.

Nádaši otec bol muž nadpriemer vzdelaný, okrem rodnej slovenčiny hovoril dokonale po maďarsky a nemecky a francúzskych, anglických i talianskych klasikov čítal v pôvodine. Na okorenenie vzletnej svojej reči rád citoval v angličtine Shakespeara, ktorý bol vtedy nad všetkých básnikov vynášaným géniom. Keď ho zvolili v obci za starostu, prejavoval veľký záujem o jej zveľadenie. Za jeho správy postavili nový mlyn, parný kúpeľ a niekoľko hostincov. V podnikoch jeho podporovali ho najmä čulí miestni židia, ktorým on tiež prejavoval svoju priazeň, povýšený nad predsudky domácej, konzervatívnejšej pospolitosti. Smýšľaním rád napodobňoval vzdelanejšie národy západnej Europy, najmä Angličanov, vývodiacich vo svete.

Židia z vďačnosti zvolili ho za riaditeľa svojho peňažného ústavu, a tu sa začala tragédia tohto malomestského titana. Mal viac synov a niekoľko dcér, ktoré vydal za veľkomestských kupcov, lebo ich veľkopanská výchova nezodpovedala domácim ženíchom. Jeho zaťovia, dobrodruhovia, prostredníctvom tesťovým dostali veľký úver v tejto židovskej banke v Kubíne a nakoniec ich úpadok strhol do záhuby i Nádašiho spolu s bankou. Prišiel o všetok svoj majetok i o dobré meno. Na jeho hlavu sosypaly sa hrozby akcionárov, utrativších svoj kapitál, ktorí žiadali jeho uväznenie. A ľud videl v tom trest boží za neúmerné vznášanie sa.

Jeho syn Ladislav študoval v Prahe medicínu, tiež už za pomoci Radhošťa, keď otec schudobnel. Poznajúc tiež moje biedne postavenie v rodine, prehováral ma horlivo, aby som išiel spolu s ním do Prahy. Ja som tak urobil len po dvoch rokoch a potom som prešiel trpkou školou života, hladnou i výbojnou, v ktorej vychovávala sa vtedy oná demokracia, ducha hodne

prevratného, ktorá neskoršie zavládla v našej republike na rozvalinách starej cisárskej monarchie. V jej základoch, okrem ideálnejších prvkov, bolo aj mnoho tmelu hladnej chamtivosti, ktorej Boh v istej miere tiež dožičí uplatnenia. Do tých prúdov padnúc, zachoval som predsa vždy lepšiu mieru ducha, lebo Boh mi dal poznávať v mojej slabosti i plytkosť a nebezpečenstvo krajných snáh.

Podľa želania námestovského strýca mal som ísť študovať do Pešti. Ale ja, váhajúc zprvu, oneskoril som sa so zápisom na univerzite a preto som išiel do Viedne, lebo tam bol zápis o mesiac neskôr, a volil som medícinu. Ako lekár mohol som si zachovať väčšiu politickú nezávislosť od vlády maďarskej doma.

Cestou do Viedne v železničnom vozni náhodou som sa oznámil s mladíkom z Turč. Sv. Martina, ktorý išiel do Viedne na priemyslovú školu. Jeden rok štúdia už tam skončil, a teraz sa mi ponúkol za mentora v cisárskej metropole, aby som sa nestratil vo víre svetového mesta, osamelý a neskúsený. Zaviedol ma rovno do spoločnosti slovenských študentov, ktorí večerali v hostinci, a po večeri vzali ma na svoj byt čo spolubývajúceho. Boh ma hladko odprevadil ta, kam ma srdce tiahlo.

Večerná záplava svetla nad Viedňou, keď som sa k nej blížil vo vlaku, potom veľkosť a nádhera mesta ma oslnily. V tiesni cudzoty tým oddanejšie som tiahol k svojim krajanom Slovákom, ktorí boli združení v spolku, zvanom „Tatrín". Skoro všetci študovali medicínu, ale mne to štúdium nechutilo a pomýšľal som hneď prejsť na filozofickú fakultu, s ďalším úmyslom, prejsť do Prahy. Kúpil som si sobrané diela Goetheho a Schillera a z Prahy z antikvariátu som si objednal celého Shakespeara v českom preklade. Českým čítaním chcel som sa súčasne cvičiť v dosiaľ zanedbanej reči slovenskej. Po niekoľkých rokoch však, keď som bol už v Prahe na štúdiu a upadol som do biedy, predal som celé dielo tomu istému antikva-

riátu, ale dostal som zaň už len pätinu tej sumy, ktorú som bol zaň zaplatil. Onedlho kúpil som si lacnejší nemecký preklad Shakespeara z Reclamovej Univerzálky, ktorý vyhovoval ešte lepšie mojej záľube v jeho drámach. Vo viedenskom spolku „Tatrín" na občasných schôdzkach starší členovia predčítali svoje literárne práce, alebo rečnievali: Kuchta, Maršall a Wagner vývodili medzi nimi. Kuchtov preklad Schillerovej „Piesne o zvone" vyšiel vtedy tlačou v Slovenských pohľadoch. Ale Kuchta onedlho umrel na suchoty, nedokončiac štúdium medicíny.

Maršall, obratný poviedkár, po nejakom čase, hodne už zbumlovaný vo Viedni, vysťahoval sa do Ameriky a bol tam redaktorom novín, pil a umrel nie starý.

Medzi priateľmi vo Viedni učil som sa piť pivo. Po nemiernom pití druhého dňa mal som bolesť v hlave a ošklivenie v srdci: hýrenie nešlo mi na chuť, a čaro rozhovorov pri nápoji poznal som len neskoršie v Prahe.

Raz prišiel do Viedne redaktor Národných novín Pietor z Turč. Sv. Martina, slovenského centra. Jeho návšteva medzi nami bola veľkou udalosťou. Pozval nás všetkých členov spolku „Tatrín" na večeru do prednejšieho hotela, kde bol ubytovaný. V separovanej miestnosti za jeho predsedníctva mládež rečnila: reči prekypovaly duchom národným a všeslovanským, politické prípitky sa živo striedaly, i redaktor Pietor rečnil, budiac nádeje v útlaku. Bolo to ako na malom tajnom sneme národa, doma zotročeného. Od priateľov som sa potom dôverne dozvedel, že Pietor bol vlastne na ruskom konzuláte po peniaze. On s času na čas dochádzal sem do Viedne pre podporu, poukazovanú z Ruska slovenským národovcom v Turč. Sv. Martine na podporu ich časopisov a na iné kultúrne ciele. Z tých peňazí pohostil i nás, slovenských študentov vo Viedni.

Zo Slovákov, ktorí tu vtedy študovali, po čase sa zdarnejšie na verejnosti uplatnili Wagner a Dr. Blaho. Wagner, poslucháč

filozofie, stal sa úradníkom (matematikom) poisťovne a vydával astronomické spisy pre slovenský ľud. Blaho ako lekár a politik pôsobil v rodnom kraji v národnom duchu, podnietenom živo z Prahy: ešte za maďarského režimu ho dva razy zvolili za poslanca do snemu v Pešti na základe slovenského demokratického programu.

Na prázdniny priniesol som si z Viedne domov širokánsky klobúk, aký nosievali vtedy umelci; nosil ho aj Kuchta, i ja som sa opičil po elite ducha. Ale keď strýc Ján prišiel do Kubína na návštevu a uzrel ho na mojej hlave, nemohol to strpieť: zaviedol ma do obchodu a kúpil mi hneď klobúk s úzkou strechou. Lebo u nás túto módu umelcov pokladali za panslávsku. Sedliaci v Orave nosili na hlavách podobné klobúky s rozmermi dáždnika, lenže z hrubšej plsti.

12.

V Pešti na štúdiách. Bujná mladosť i vážne snahy duševné.

Aby som vyhovel žiadosti strýca Jána, ktorý ma najviac podporoval na štúdiách, v druhom vysokoškolskom roku prešiel som na univerzitu v Pešti. Ale bez vedomia svojej rodiny zapísal som sa v druhom semestri na filozofickú fakultu s úmyslom pokračovať budúceho roku v štúdiách v Prahe, nezávisle od podpôr mojich strýcov.

Keď som išiel do Pešti, v železničnom vozni soznámil som sa s Albertom Škarvanom, rodákom z Hýb v Liptove, ktorý taktiež išiel do Pešti študovať medicínu. Zovňajškom pekný, štíhly mladík, príjemných a lichotných spôsobov, hneď pri prvom stretnutí vzbudil vo mne sympatiu. V rozhovore vycítili sme navzájom, že sme obaja národne smýšľajúci Slováci; i opustil

som bližších krajanov Oravcov, s ktorými som spoločne vyšiel z domu do Pešti, a s ním vyhľadal som si tam spoločný byt. Po roku prešli sme obaja do Prahy na ďalšie štúdium. Mnohé a časté styky v našom živote maly vzájomný vplyv na duševný vývin nás oboch.

Škarvan bol povahy veľmi jemnej a citnej, reč jeho pri hovore hneď sa zahrievala srdečným teplom: podobná vzletnému spevu jarného speváčika škovránka, ktorého meno v tvare nárečovom označovalo i rod Škarvanov. Lyrická hĺbka jeho duše ľahko podliehala veselému smiechu i dojmom sústrastným, pričom sa mu zrak zarosil. Ale mal aj jemný smysel pre iróniu, ostro vycítil slabinu a smiešnu črtu v ľudskom počínaní. Tým často vzbudzoval v mojej duši tiež plachú bojazlivosť i nenávisť; lebo smelý rozmach môjho života v počiatkoch mal veru príliš mnoho slabín. Škarvan vrele miloval aj ženské pohlavie, a ženy ešte viac jeho. S nimi za svojho života mával trpké dobrodružstvá. V Prahe potom dal sa na prudké pokánie, nasledujúc mravokárne učenie Tolstého; stal sa z neho vážny apoštol, hlava malej obce tolstojovcov medzi slovenskými študentmi v Prahe, na ktorých pôsobil svojím duchom.

V Pešti na filozofickej fakulte už i v prvom semestri počúval som prednášky profesora Asbótha, ktorý nám prednášal z ruskej literatúry o Puškinovi a Gribojedovovi. Čítali sme a rozoberali Puškinovho „Eugena Onegina" a od Gribojedova „Útrapy z rozumu". Pre mňa mala ruská literatúra čarovný pôvab. To bolo iné, než suchopárny rozbor systémov úvodu do botaniky, alebo pitva ľudského tela. Čo nevidieť odvažoval som sa i sám na literárnu tvorbu ducha, boly to však nezrelé pokusy, ktoré som pred priateľmi ešte nesmelo ukrýval.

Na Asbóthových prednáškach soznámil som sa s mladým Srbom z Báčky, od ktorého som si požičiaval ruské knižky, niektoré novely Turgeneva. Zpočiatku užíval som za pomôcku k nim nemecký preklad z Reclamovej Univerzálky, nemajúc

ruského slovníka. Ruskou gramatikou som sa mnoho nezaoberal, ale chvátal hneď k textom.

S oným Srbom dorozumieval som sa po maďarsky alebo po nemecky. On mal byt i celé zaopatrenie zadarmo v srbskom internáte, zvanom „Tökölianum", ktorý založil Sáva Tököli, bohatý Srb, verný sluha cisárskej moci medzi Srbmi, osadenými na dolnom Dunaji a Tise, v kraji preúrodnom a po vypudení Turkov ľudoprázdnom. Títo Srbi stali sa tu mocným klinom, protiváhou búrlivej rozpínavosti Maďarov. Mne bývalo ľúto, keď som porovnával stav početnejších Slovákov, že naša šľachta neutvorila podobné ohnisko ducha a národnej výchovy v Uhorsku proti výbojnosti Maďarov. Naša chudobnejšia mládež musela sa prižívovať inde, najmä u Čechov, utvrdzujúc sa duchom národných ideálov v spolku s nimi, viac demokraticky. Bol to vývoj z Boha, osudový. Splývajúc s ich pokrokovejšími prúdmi, učili sme sa od nich v biede a odriekaní plniť poslanie z Boha.

Ale v Pešti som sa už dokonale odpútal od náboženskej výchovy, ktorej základ mal som z domu od matky a potom zo seminára. Putá, v ktorých dosiaľ plynul môj život bezpečnejšie, bujne som pretŕhal; prestal som sa modliť k Bohu, upravovať si svedomie ráno i večer podľa posvätných pravidiel. Odvrhol som kostol, kňaza i spoveď, bájky pre deti, pre nevzdelaný národ. Slepo som uveril modernej osvete, založenej na výskumoch prírody. Zavrhol som i vieru v Boha, a postaviac si svetlo rozumu na vysoký piedestál, bujne a ctižiadostivo som si namýšľal, že sa dvíham takto nad iných ľudí. Pojal som chvatný úmysel, stvoriť niečo veľkého, stať sa Shakespearom. A nevedel som stvoriť nič: nakoniec prišlo bolestné zúfanie.

Chcejúc si zdokonaľovať ducha, čítal som všetko, čo vychvaľovali iní: ponajviac romány, ktoré som niekedy celú noc čítal v posteli pri svetle lampy, a spal potom do obeda. Moje spisovateľské pokusy boly však beztvárne, ani mne sa nepáčily, keď som si ich znovu čítal. Bombastickosť ducha v ohnivom vare,

nedostatok výraznej reči a pevného vzoru, boly prekážkou solídnej tvorbe. Ani sám sebe som neveril a utajoval som svoje básnické pokusy. Keď sa o nich raz Škarvan posmešne zmienil pred domácou paňou, očervenel som v rozpakoch; horúca hmla mi zastrela zrak, hlava sa mi zakrútila v zmätku. Mal som pocit, ako by ma boli pristihli pri ťažkom previnení. Len neskoršie vo veľkej pokore, podľa skromnučkých vzorov a z ničotných prvkov začal som tvoriť bezpečnejšie a bez hanblivosti, keď roztrieštenosť ducha, ako po búrke na mori, spočinula v prístave služobnej maličkosti.

Namiesto Boha stalo sa mi teraz veľké Slovanstvo náhradným ideálom. Bol to zveličený egoizmus, skrze Slovanstvo stať sa tiež vládnúcim. Vtedy Shakespeara oslavovali nad všetkých básnikov sveta; a ako Goethe opájal sa v svojej mladosti jeho géniom, i ja som chcel kráčať v tých stopách. Len neskoršie začal som hľadať bližšie potreby života okolo seba, spoľahnúc sa na vlastnú silu a nadanie. V Pešti chodil som skoro denne do univerzitnej knižnice a preštudoval som rozsiahle dielo Ueberwegovo o Shakespearovi: vypisoval som si jeho úvahy o dramatickej tvorbe, dogmy, odvodzované z jeho diel pre svoju budúcu potrebu na tvorenie diel podobných. Ale po krátkom čase spálil som všetok ten balast ducha, i s vlastnými pokusmi o Jánošíkovi. Táto postava hrdinského zbojníka i mňa opájala nadšením, lebo zodpovedala národným túžbam a bujnému rozmachu v cudzej porobe. Po čase vytrezvel som i z tohto, i zo zbožňovania génia Shakespearovho. Symbolický ideál, stelesnený v mojej dramatickej rozprávke „Sen Jaroslavov", ukázal sa bližšou potrebou pre mňa i pre môj národ; a po mnohom uvažovaní som tiež zbadal, že panegyrik Nemec Shakespeara blúznivo zveličuje.

Vytrezvejúc z prvej zaslepenosti, ako po ochladnutí lásky k zbožňovanej žene, videl som v ňom mnohé nedostatky; vedľa sily a hĺbky mnohú plytkosť a dravosť, vedľa jemných záble-

kov srdca odpudzujúcu drsnosť vášnivca. V dielach Shakespearových chýba radostnejší výhľad do krás a výšin nebies, vina hrdinov jeho je založená na sebectve a neurvalej sile; odlesk to ducha súčasných výbojných Angličanov, nie však typ duše, hľadajúcej radostne zdravé usmierenie v Bohu. Jeho obrazy ľudského ducha, zvíreného vášňou, pobádaly ma k plodným úvahám, ale vzor umeleckej tvorby našiel som potom inde, v Homérovi i vo vlastnom náhľade ducha. S obnovenou vierou v Boha, obľúbiac si zdravý pocit maličkosti a radostnej vklinenosti do jeho síl a krás prírody, v utrpení nachádzal som tiež ukojenie.

Na univerzite počúval som aj filozofické prednášky profesora Bernáta o Kantovi. Kúpil som si z Univerzálky všetky Kantove diela, dúfajúc nájsť v ňom svetlo namiesto strateného Boha. Ale môj duch nijak sa nemohol uvoliť v stopách jeho rozumu, do zmätkových krážov nemeckého mudrovania. Ako jeho predchodca, anglický filozof Hume, ani on nemohol nájsť z osobného egoistického stanoviska Boha, vládnúceho svetu. Zamotaní v hustom lese, pre stromy nevideli horu. Neskoršie som pochopil, že náš rozum, o ktorom Kant toľko mudroval, je svetelné zrkadlo životných síl, ktoré máme z Boha, svetla i prameňa života. On nie je schopnosť rozdielna a oddelená od základnejších síl, ktoré sú podstatou života. Sila života oživujúca, umiestená v hmote, z ktorej je naše telo slepené, premiesťuje sa všelijako, spája i oddeľuje, rozlišuje a spomína vo svetle, ktoré máme v sebe z ohnivej podstaty života. Tak vzniká i oná Kantova predstava rozumu o priestore, čase a kauzalite; je to svetelný odlesk ducha, obraz v ohnivom zrkadle, predstava pohybu podstatnejších síl života, umiestených v hmote.

Popri vážnejšom skúmaní a štúdiu žil som však v Pešti i hodne ľahkomyselne, strhávaný prúdom milých priateľov i vlastným sklonom, pri pive a víne, zabiehal som i do hravej búrlivosti. Slováci, študujúci tu, nemali svoj akademický spolok ako vo

Viedni alebo v Prahe. Schádzali sme sa na byte niektorých priateľov, hrali v karty a potom sme išli do hostinca. Náš herberg bol obyčajne na spoločnom byte právnikov Mudroňa a Horvátha, rodákov z Turč. Sv. Martina. Ján Mudroň, malý hrbáč s vypuklou hruďou a zdvihnutými plecami, bol inak dobrý milovník vína i dievčat. Mal rečnícky talent po slávnejšom otcovi, vodcovi slovenského národa, a po prevrate bol i senátorom za katolícku ľudovú stranu, hoci bol luterán, lebo bol veľkým odporcom Čechov. On a Pauliny-Tóth, tiež tu na štúdiu práv v onom čase, prešli potom po roku spolu so mnou a Škarvanom na univerzitu do Prahy.

Spomínajúc na búrlivé zábavy v Pešti, niekedy si z hĺbky vzdychnem so slovami Písma: „Bože, nespomínaj hriechov mladosti mojej." Oheň ma často pudil do rozporu s vlastným rozumom i svedomím; vedel som, čo káže poriadok boží, ale srdce bývalo proti zlu slabé, aby som potom v skrúšenom pokání hľadal múdrosť života, ktorý je smesou rozumu i nerozumu. Ani v Prahe nebol som hneď svätým, ale tam naše slovenské zábavy boly miernejšie.

Môj bratanec z Kubína, študujúci práva, uviedol ma v Pešti k svojmu príbuznému, advokátovi Matúškovi, ktorý bol snemovým poslancom za mikulášsky okres v Liptove. Typický Slovák v maďarských službách, požívajúci priazne náčelníka maďarskej vlády, verne mu oddaný. Za to dostal od neho odmenu, rozličné sinekúry v bankách, a bol povýšený do šľachtického stavu. Zo skvelých dôchodkov kúpil si v Ráztokách v hornom Liptove zemiansky statok. Keď som bol na návšteve v jeho kancelárii, napísal mi na vizitke odporúčanie k peštianskemu evanjelickému farárovi Bachátovi, ktorý v mladších rokoch býval slovenským básnikom, písal verše a poviedky pod pseudonymom Miloslav Dumný. Ale vtedy bol už napáchnutý maďarským duchom.

I s Czamblom, slovenským filologom, soznámil som sa večer

pri víne v hostinci na Kerepešskej ulici, kde býval denným hosťom. S ním spolu sedával pri jednom stole Milan Lichard, redaktor Slovenských novín, vydávaných maďarskou vládou pre Slovákov. Czambel bol úradníkom na ministerstve, napísal i gramatiku pre Slovákov. Dialekt náš ťahal do bližšieho rečového príbuzenstva s Juhoslovanmi a odvracal nás od Čechov, robiac v dušiach zmätky, výhodné pre Maďarov.

Medzi oravskými študentmi v Pešti vynikal ako veľký karbaník Bulla, neskoršie župan v Orave. Bol synom bývalého slovenského básnika, autora známej piesne „Bratislava, Bratislava!". Otec bol sudcom v D. Kubíne, odmenený tým úradom za svoju účasť v boji maďarského vojska za uhorskej revolúcie. Syn potom dokázal značnejšie nadanie politické, ale kartárstvo do konca života vzpružovalo jeho výbojnú povahu. Raz v Pešti vtiahol ma na svoj byt, kde som s ním musel hrať po celú noc v karty. Obral ma o niekoľko zlatých, ktoré som ani nemal na hotovosti. Ale čestný dlh zaplatil som svedomite, hoci s nevoľou, keď som dostal od strýca Jána mesačnú gážu.

Onoho roku boly v Pešti voľby poslancov do snemu. Opozičným kandidátom za jeden okres bol Ivor Kaász. Jeho volebnú kanceláriu spravoval Škarvanov ujec, tunajší advokát, rodák z Liptova, ktorý nám obom dožičil zisk z voľby. Celý týždeň písali sme adresy voličov na proklamácie a za ľahkú prácu dostali sme skvelú odmenu; lebo v Uhorsku na voľby tiekly vždy peniaze prúdom, buďto zo súkromného majetku kandidátovho, alebo z rozličných podpôr vládnej kasy. Ľahký zárobok sme veselo prehýrili spolu so Škarvanom; zo zvyšku kúpil som si topánky, ktoré mi boly malé, prst na ľavej nohe sa mi skrivil a nenapravil až do konca života. Tá pamiatka ostala mi tiež na Pešť a na maďarské voľby.

ČASŤ DRUHÁ.

1.

Nový život v Prahe. Tvrdá disciplína na vojenčine.

Ešte v Pešti som sa bol prihlásil na vojenský odvod. Ako jednoročný dobrovoľník nastúpil som službu v Prahe. Aby som tak ľahšie uskutočnil svoj dávnejší úmysel a bez podpory príbuzných mohol sa venovať ďalšiemu štúdiu v slovanskej Prahe: dúfal som, že počas vojenčiny si tam na štátne útraty pripravím pôdu na ďalšie prebíjanie sa životom. Dúfal som, že stíchne aj nevoľa domácich, ktorých som sa nepýtal o radu a dovolenie, ale tajne som ušiel do Prahy. Za sychravého jesenného rána vystúpil som tu z vlaku a vyhľadal som pluk v Jozefovských kasárňach blízko stanice. Dali mi hneď odev a zbraň a živili ma cisárskym chlebom; za to však požadovali tvrdú službu. Po mesiaci prešli sme s plukom do kasární v Karlíne.

Z Prahy som potom napísal otcovi list, ospravedlňujúc svoje počínanie, dosť nešetrné voči príbuzným, že som sa takto chcel uvoľniť od ich neochotnej podpory. Prosil som ho za odpustenie samovoľného kroku, sľubujúc mu synovskú vernosť. O nádejach a sláve Slovanov, hlavnej pohnútke môjho rozhodnutia, múdro som pomlčal, aby som s tým nevyšiel na posmech. Otec, ktorý už predtým tušil, čo mám za lubom, nedal mi na list odpoveď, ponechal ma rezignovane osudu. Len po dlhom čase, keď nastal čas zápisov druhého polroka na univerzite, prosil som od neho pomoc, ktorej sa mi potom dostávalo z domu veľmi skúpo. Môj život v Prahe vstúpil do znamenia ťažkostí a utrpenia i za moje ideále; občas som cítil nad svojou hlavou kro-

tiacu ruku božiu, aby som sa v poníženosti a očistení blížil k svojmu cieľu. Vyzdobujúc všelijak svoju dušu, ako chrám spásonosne a príjemne, chcel som sa stať básnikom a prorokom národa; začas som pochyboval o svojom úspechu, bez porozumenia u svojich najbližších.

Vtedy ešte jednoroční dobrovoľníci na vojenčine mali dovolené zapísať sa na univerzitu. Po odbavenom cvičení okolo desiatej predpoludním častejšie sme chodili na prednášky profesorov. Ale telesná námaha otupovala radosť z duševnej práce a naši predstavení pozerali na to krivo. Pokladali nás za horších vojakov, že sme chceli slúžiť múdrej Minerve viac nad dravého Marsa. Vojenčinu pokladal som za potrebné zlo a nie za ideál, ako Prušiaci. Naši dôstojníci nám síce často prízvukovali, aká to veľká česť, nosiť na rukoväti šable zlatý strapec cisárov, ale ja som si neželal stať sa dôstojníkom, majúc pred očami cieľ podľa mojej mienky omnoho ušľachtilejší. A keď som občas pociťoval ústrky surovej sily, začal som tým stavom i opovrhovať.

Po čase som pochopil, že je to nevyhnutné zlo: princíp ukrotenej zvieracej sily, sila, spočívajúca na základe vyššej mravnosti, na podvracanie zločinnej samovôle. Tajomne som tiež tušil, že i ja som samovoľne podbehol pod jej krotiace rameno, keď môj duch v smelom rozmachu najviac odvrhoval od seba disciplínu života. Ale vtedy v mladíckej slovanskej odbojnosti pokladal som túto cisársku moc, spočinuvšiu na rímskej cirkvi, len za mocenskú oporu vyšších vládnych tried a ich výhod.

Ako v seminári chceli zo mňa urobiť krotkého baránka božieho, na vojenčine vzali ma zase do tvrdého cviku, tužiac moju telesnú silu a srdnatosť, aby zo mňa vykresali zdatného člena tohto drsného stavu tiež v službách božích. I tu som sa musel slepo vzdávať svojej slobodnej vôle. Po prvom týždni výcviku mal som pocit, ako by som mal telo polámané. Išiel som k lekárovi, ale ten mi povedal, že to tak musí byť, aby sa zoceľo-

valo znežnelé telo. A predpísal mi pol dňa oddychu. Raz pri zimnom cvičení, behajúc v hlbokom snehu, spotil som sa do nitky; v kasárni potom mal som horúčku, pred očami vírilo mi ohnivé koleso; ale po šálke čaju s rumom bol som zase zdravý. A pomaly som sa tak otužil, že som vydržal viac než iní, zdanlivo silnejší vojaci.

Starší vojaci rozprávali si niekedy o vzdorných a samovoľných hlavách chlapov na vojenčine, na ktorých hľadeli ako na hrdinov, trochu ale i zločincov, ktorí sa vzopreli železnému poriadku, hrozbám predstavených, keď ich schvátila šialená vášeň, i museli ich viazať spojenými silami. Vo mne žil správny pochop o nevyhnutnosti vojenskej disciplíny, želal som si vždy zasluhovať spokojnosť predstavených, aj ich drsnosť pretrpieť na ten krátky čas služby. A predsa som zanedlho slepo upadol do trestu a stratil dôveru spoľahlivosti.

Slováci, študujúci v Prahe, bývali väčšinou na Kráľovských Vinohradoch, v predmestí, s Prahou úzko súvisiacom. Odbehnúť k nim na chvíľku, keď som mal voľno, bývalo mojou najväčšou rozkošou. Po drsnom ovzduší medzi cudzími ľuďmi, chvíľkový pobyt medzi svojimi krajanmi, mládežou jemnejšej duše, inteligentnou, plnieval ma úchvatným čarom. Raz večer v rozhovore pri pive v malom hostinci „U Hálkov" znenazdania prekvapila ma deviata hodina, keď v kasárňach trúbia, svolávajúc vojakov na nočný odpočinok. Nemal som dovolenie navyše toho času, a dobehnúť do Karlína pred zatváraním brány bolo už nemožné. Môj priateľ Nádaši, milujúci taktiež družné posedenie pri nápoji a pekný rozhovor, ináč duchom cynik, dbajúc viac o svoje potešenie než o cudziu škodu, posmeľoval ma, aby som to natiahol ešte viac, keď už aj tak neujdem trestu. Ja som si dal povedať a ostal som v milej spoločnosti; ale strpkla mi, nebolo mi už voľno na duši. Potom som spal do rána na pohovke v byte Nádašiho, dúfajúc, že zavčas rána, keď otvoria bránu kasární, nepozorovane vkĺznem do svojho oddelenia, ako

by som bol býval celú noc doma. Avšak poddôstojník, veliteľ oddelenia, oznámil ma už večer stráži pri bráne. V zmätku a tiesni márne som ho chcel uchlácholiť, núkajúc mu chutné cigary, schválne preňho kúpené.

Ráno viedol previnilca na raport. Kapitán mi nechcel veriť, keď som mu rozpovedal po pravde, ako som sa omeškal; myslel, že som bol u dievčaťa a tvrdo zaspal. Nameral mi dva dni väzenia s pôstom a v železách. Cez oba vianočné sviatky, keď sa iní najsrdečnejšie veselili, musel som preležať v tmavej diere na tvrdých doskách o hlade a chlade. Šesť hodín denne železné puto na ruke a nohe, zavreté ťažkou zámkou. V trápnom zaháľaní prevaľoval som sa s boka na bok s otlačenými kosťami. Uvažoval som o dráme, ktorú som mal rozpísanú. Ale moje uvažovanie bolo neradostné a jalové: nevyšiel z toho zdravý plod ducha, vhodný uzrieť svetlo sveta.

Vojenská stráž s nasadeným bodákom na puške vyviedla nás väzňov ráno na dvor na prechádzku. Pri studni sme si museli vypláknuť plecháč, ktorý sme mali vo svojej izbe na potrebu. Prechádzajúc sa po dvore, stiahol som štítok čiapky do čela, aby ma známi na slobode nepoznali, lebo som sa musel hanbiť za svoje poníženie. V nekúrenom väzení som prechladol a za čas potom chripel, ale inak na vojenčine bol som ešte zdravší a môj duch obohacoval sa trpkými skúsenosťami.

Keď ma desiatnik, majúci dennú službu pri rote, odvádzal do väzenia, musel som vyprázdniť všetky vrecká odevu, odložiť nožík, peňaženku, i remienok z nohavíc. Bol to vojenský predpis, aby sa väzeň v zúfalej nálade nepokúsil o samovraždu alebo o podplácanie. Náš druh na dobrovoľníckom oddelení, syn pražských rodičov, keď ho potrestali kasárenským väzením a nemohol dochádzať domov na noc, tak si to pripustil k srdcu, že sa zastrelil zo služobnej pušky na slamníku pri rote. Milý a nežný mládenec si zúfal pre nepatrnejšiu potupu, ktorá na vojenčine má len menej vážny mravný význam.

Mne Boh dal do duše viac tvrdosti, súčasne s jemnou citlivosťou. Smelou odvahou často som vyzýval na svoju hlavu krotiaci osud, hoci pevnejší rozum býval mi protiváhou prenáhlených činov. Avšak po prvom treste som ešte častejšie upadol do previnení, nevediac ani ako: na kabáte gombička nie je dosť lesklá, nádych hrdze na zbrani a podobné malichernosti z nedopatrenia privodily hneď trest na moju úbohú hlavu. Mňa však protivenstvo tríbilo ako oheň zlato, a ohybná múdrosť plodila i humor. Na vojenčine začínal sa prielom do mojej duše, a onedlho zasa som sa v pokore vrátil pod záštitu božiu, ktorej som sa bol celkom zbavil smelým rozmachom, v uveličenom sebectve, odpadnúc od prameňa svojich síl.

V tom čase nemecký filozof Nietzsche dopracoval sa v svojom duchu k tomu náhľadu, že mocne vypätá vôľa človeka strhuje na seba moc božiu a stáva sa víťazným princípom, ovládajúcim svet. Vpravde však bolo to len zdanie rozumu, pomýleného víťazstvami Prušiakov; náuka hrdo založeného blúznivca, ktorá jeho samého doviedla do šialenstva. A národ jeho potom zúril podobne šialene, stávajúc sa v rukách božích nástrojom, trestajúcim najprv seba samého a potom i nerozum a hriešnosť iných. Mne, synovi zavrhnutého národa, moc božia bývala pomocne naklonená, keď som v srdci doznával svoju ničotu. Spoľahnúc sa na jeho vôľu, v ponížení som poznával vetnejšie blaho, i stával som sa účastníkom jeho víťazného behu. Sme ľudia, v pravde prášok zeme, sila i zdar a vzrast náš je z Boha, dokiaľ sa ho pridŕžame v bázni. Keď však uveličené sebectvo preskočí mieru, odpadáme od prameňa síl a života.

V onej krčmičke „U Hálkov" na Vinohradoch, kde ma tak opojilo čaro družného posedenia medzi krajanmi, som potom ešte častejšie sedával s priateľmi. V tom dome na treťom poschodí býval môj priateľ Nádaši so Škarvanom. U nich v malej izbe, keď som ako vojak dobehol z Karlína, rád som hľadal osvieženie v rozumnom rozhovore. Na čele našej študentskej

obce boli vtedy Matej Bencúr a Nádaši. Slovo viedol obyčajne Nádaši, smelo výrečný a vyznačujúci sa veľkou sčítanosťou, ktorá pri jeho dobrej pamäti bola mu prameňom nevyčerpateľných úvah. Bencúr vynikal viac usadlosťou mysle a skúsenosťou života. Bol vážnejší a svedomitý, ale rád si tiež pohovoril, bájac niekedy blúznivejšie o rôznych podrobnostiach zo svojho života. Nádaši nás rád poúčal o českých pomeroch literárnych i politike, majúc o týchto veciach, čiastočne z rozhovorov so svojím otcom doma, náhľad už ustálenejší, ktorý povrchne súhlasil s bežným ponímaním.

Do krčmičky „U Hálkov" zavše dochádzal i český básnik Svatopluk Čech. Osamele a zamĺklo sediac za malým stolíkom, blízko dverí v kúte, pri pohári piva, mechanicky nazeral do denných novín, ale vlastne kradmo počúval veselý rozhovor našej slovenskej mládeže, rozhovor často lyricky ladený. Na českom Parnase vtedy závodil o prvenstvo Vrchlický so Svatoplukom Čechom. Onen klonil sa viac k západným smerom a vzorom literárnym, tento k slovanským, prikláňajúc sa i politikou k staršej a mladšej strane národnej. Ale u Čechov prevládalo napodobňovanie cudzích vzorov; my, Slováci, zachovali sme si ducha samorastlejšieho, s väčšou hĺbkou citu. Medzi českými spisovateľmi najviac prejavuje vlastné srdce Božena Němcová; ona mala tiež mnohé styky s nami. Na českej vyspelejšej kultúre je zrejmejšia meravá učenlivosť, avšak lyrický vzlet je podmienený vnútornejším životom ducha, je teda aj pravejšou mierou vlastnej hodnoty.

2.

Trpkosti vojenčiny. Môj rotník Schultz.

V dobrovoľníckom oddelení mali sme učiteľa vojenskej náuky, krásavca, nadporučíka s cvikrom na nose, ktorý pyšne dvíhal hlavu, prižmurujúc oči. Od tých čias, čo ma potrestali,

pohŕdal mnou, hoci v náuke som obstojne prospieval. Cítiac to, uťahoval som sa do hlbín srdca. V zamyslenosti raz, keď ma vyvolal, nevedel som, o čom je reč; i posadil ma nevrlo a ja som sa usmial sám v sebe pre svoju nepozornosť. On to chápal ako iróniu voči sebe; vyhnal ma hneď zo školy a oznámil plukovníkovi. Na druhý deň v plukovnom rozkaze vyšlo nariadenie, že som vylúčený z dobrovoľníckej školy a zadelený k mužstvu v rote. Prídavkom, vraj za neslušné chovanie sa, dostal som ešte na štrnásť dní domáce väzenie, zvané kasárnik.

V dobrovoľníckom oddelení boli zpolovice Česi a zpolovice Nemci zo severných Čiech. Títo hovorili medzi sebou domácim dialektom, ktorému som málo rozumel. So mnou v rozhovore používali spisovný jazyk, školou obrúsený. Vtedy mi prišlo na um, že naša literárna jednota s Čechmi je podmienená predovšetkým školským vzdelaním, ktorá u Nemcov preklenuje ešte väčšie rozdiely dialektov, ale ich politická a spoločenská disciplinovanosť nepomerne prevyšuje našu.

Pri rote medzi samými Čechmi, väčšinou zo sedliackych rodín, žilo sa mi príjemnejšie. Medzi dobrovoľníkmi počúval som nezrelé školácke hádky; v rote bol väčší ešte zisk ducha. Tu boli medzi nami i surovci, ale tiež jemné povahy. V ponížení hľadal som splynutie s nimi.

Vedľa mňa mal svoju posteľ rotný kuchár, vysoký, červenovlasý mládenec, hovoriaci tenkým hlasom, trochu spevavo. Na cvičenie nechodieval, neutrmácal sa. Večer, keď si ľahol na slamník, nešly mu hneď driemoty na oči, premietal a spomínal, ako žijú doma ľudia na sedliackom grunte, rád rozprával o tom, ako by hovoril sám so sebou. Často rozprával aj ľudové rozprávky, ktoré všetci radi počúvali; štebotanie jeho sladko ma uspávalo na slamníku tvrdom ako skala, pod ľahkou vlnenou prikrývkou.

Pôvab ľudovej poézie obľúbil som si už ako dieťa; potom čítaval som rád rozprávky Dobšinského i Boženy Němcovej, trí-

bil som na nich umelecký vkus tiež pre vlastnú básnickú tvorbu. Jadrnosť a zaokrúhlenosť deja, humor a verný popis ľudovej poézie, alegorická hĺbka so zázračným živlom, bývaly mi poučným vzorom i pre reálnejšie plody ducha. Pochopil som, že alegória a zázračnosť má svoj prameň v podstate života, v úkryte ducha ľudského, a preto tajomne upúta srdce neviditeľným úzadím.

Prvý poddôstojník roty, zvaný šikovateľ, lebo staval mužstvo do šíku, alebo zupák, od nemeckého slova „Suppe", polievka, za ktorú slúžil ďalej na vojenčine vyše povinného času, bol u nás panovačný a tvrdý Nemec Schultz, ktorý mi najväčšmi strpčoval život pri rote. Títo poddôstojníci, majúci v civilnom živote menej skvelé výhľady do budúcnosti, radi sa venovali drsnej vojenskej službe, za ktorú ich v pokročilom veku štát odmeňoval podriadeným úradom inde na civile. Ako drobní cvičitelia vojakov a stáli dozorcovia medzi nimi, oni sú vlastne dušou vojenskej disciplíny; a tá služba hovie ich panovačnej, drsnej povahe. Sami otrocky poslušní svojich predstavených, bývajú najukrutnejšími veliteľmi nad mužstvom podriadeným, súc vždy najbližšie pri ňom.

Náš rotník, Nemec zo Štajerského Hradca, ktorý sa za dlhej služby medzi českým mužstvom nenaučil po česky okrem niektorých surových nádaviek, bol malej postavy, s veľkou hlavou a širokou, mäsitou tvárou, zarastenou čiernou krátkou bradou, s vypuklými očami, ktoré sa v hneve podlievaly hneď krvou. Najmä keď si vypil piva, ktoré miloval, a povolil viac uzdu svojej letore, kričal a nadával potom, týrajúc mužov a podnecujúc sa pre vlastnú rozkoš ešte viac hnevom. Z neho mali všetci najväčší strach. I ja som radšej mlčky pretrpel mnohú urážku, než by som bol išiel ponosovať sa k vyšším predstaveným a strpčoval si život ešte viac.

Po štyridsiatich rokoch, keď som písal drobnú črtu o pápežovi Gregorovi, pri popise Fokasovej osoby, ktorý sa stal zo

žoldniera cisárom v Carihrade, mal som na mysli ako živý vzor tohto môjho rotníka. V hĺbke duše som ním opovrhoval, ale vojenská disciplína ma nútila k slepej poslušnosti. On však ako by bol cítil moje tajné myšlienky, tým zlostnejšie niekedy dotieral. Mne to poslúžilo k dobru, že som musel nútiť dušu k trpezlivosti, dokiaľ malo zlo moc nado mnou. Jedného večera, po dravom urážaní s vírom v hlave, počul som v kúte tajný šepot; nutkanie zla, utekať z tohto pekla. Ale ja som rýchle hľadal utíšenie v spolku medzi mužstvom, poľakaný halucináciou tajomného šepotu.

Po námahe a nevoli dňa bývala mi sladkou večerná chvíľa, keď som si ľahol na tvrdú posteľ, a pri trúbení vojenskej poľnice vonku na rohu kasárne slietly do mojej duše hlasy nebeského mieru. Nikdy v živote necítieval som takú sladkú rozkoš zo spánku, ako na vojenčine. O pôvode tej rozkoše poučilo ma potom príslovie nášho ľudu, že spávanie je žobrácke kochanie. A keď som uvažoval o podstate básnictva, poznával som tiež, že z biedy a utrpenia pramenia jeho najžiarivejšie plody. Otec poézie, Homér, bol podľa bájnej tradície slepým žobrákom. A záblesky náboženských citov, zjavenia tajomných vidín majú tiež ten istý prameň, uzdravujúci nesrovnalosti života, zápas neoblomných síl.

Ale ani na vojenčine neprestával som si vzdelávať ducha ušľachtilým čítaním a úvahami. Vo voľných chvíľach som čítaval i pri huku mužstva v izbe, v kúte medzi slamníkmi, obyčajne lacné knižočky z Reclamovej Univerzálky: „Spoveď" od Rousseaua s jeho lživou morálkou sa mi neskoršie znechutila, filozofoval o dokonalejšej výchove detí a svoje vlastné novorodeniatka odnášal do nálezinca. Niekedy som zašiel do blízkeho chrámu v Karlíne, keď neboly služby Božie, a sediac v lavici, čítal som tam, ak bolo v kasárni príliš hučno. Aby som sa pritom pomodlil alebo pri dverách sa prežehnal a pokropil svätenou vodou čelo i prsia, to mi ani na um neprišlo. Ešte som

v mysli vzdoroval Bohu, ktorého som v Pešti vyhostil zo srdca. Ale chvíľa prudkého obratu nebola už ďaleko.

Na jar náš pluk odišiel z Prahy na celý mesiac táboriť pri Ondřejove. V máji bývaly ešte nočné mrazy; v stodole, kde sme ležali na slame, škárami v stenách previeval ostrý severák: pod ľahkou prikrývkou chúlili sme sa druh k druhovi, zahrievajúc sa vzájomne ako psi na zime. Pri studni, kde sme sa ráno umývali, voda cez noc zamrzla vo vedre. Ale býval som zdravý a svieži ako pstruh v horskej vode a pobyt na dedine v sedliackom dvore bol mi milší než v kasárni pod dohľadom rozličných veliteľov a horlivcov.

Koncom leta boly cisárske cvičenia v okolí Písku a Vodnian. Pochodovali sme ta celý týždeň. Cestou som poznával české kraje a ľud v jeho domácnosti. V Milevsku, na nocľahu u staručkých manželov vítali ma najsrdečnejšie. Spotenému a zaprášenému po dlhom pochode, gazdiná preochotne pomáhala mi skladať zbraň a torbu s otlačených pliec. Jej muž, chudobný krajčír, hneď mi z hostinca priniesol k prichystanému obedu džbán piva. Keď som sa čudoval ich veľkej ochote, povedali mi, že majú tiež milovaného syna na vojenskej službe u delostrelcov pri Viedni, a preto majú súcit s cudzím vojačikom, aby aj ich syn tam užil pohostinstva. A v susedstve dve staršie slečny pozvaly nás niekoľkých dobrovoľníkov na olovrant, hostily kávou a koláčmi i zaváraným ovocím.

V Písku ubytovali nás v starom pivovare, kde na podlahe sušiarne v dlhých radoch nastlaná slama, hodne už zmrvená, svedčila o tom, že už pred nami mnoho vojska malo tam nocľah. Keď som tu ovšivavel, košeľu s hmyzom hodil som do záchoda.

Odtiaľ tiahli sme do Vodnian, kde sme prenocovali v divadelnej sieni ochotníkov, a ráno potom sme sa vracali zase do Písku, cestou medzi pochodovaním neustále manévrujúc. V Písku za dažďa sme v lejaku defilovali pred cisárom, ktorý nás už čakal na vyvýšenom svahu pred hotelom, sediac na koni v čele skve-

lého sprievodu. V noci potom sme sa vrátili vlakom do Prahy.

Posledný mesiac na vojenčine, keď už starších vojakov prepustili zo služby, musel som chodiť častejšie na stráž. Raz na Petříne za Vltavou, na stráži pri delostreleckom sklade, zastihla ma v noci po sparnom dni ťažká búrka. Blesk za bleskom osvetľoval temno, hrmelo hrozne a dážď sa lial prúdom. Majúc pušku na pleci s nasadeným bodákom, trčiacim ako hromosvod nad mojou hlavou, spomenul som si, že tu nedávno blesk zabil vojaka, stojaceho na stráži ako ja. Z opatrnosti zastrčil som pušku s bodákom pod kopu sena, ktoré tam vo dne sušili, a v nočnej temnote som striehol na škripot zámky vo vrátkach, aby som hneď hodil pušku na plece, ako to vyžadoval vojenský predpis, keby prišiel dôstojník na inšpekciu. Ale ten teraz radšej sedel pod strechou.

V namáhavej službe a za rozličných ústrkov stvrdol som telom i duchom. Odchádzajúc z kasárne v civilnom odeve, s vojenskou knižkou, do ktorej mi zapísali hodnosť desiatnika, radostne som všetkým odpúšťal, v duši s božím mierom, tešiac sa nastávajúcemu novému životu. Ale sotva som za zbavil jedného jarma, onedlho Boh zaťažil ma iným, ktoré malo však duchovnejšiu povahu.

3.

Obrat v mojej duši. Návrat k Bohu. Môj priateľ Bencúr.

Aká sladká je voľnosť údov, to pocítil Sokrates vo väzení pred smrťou, keď strážnik sňal s neho železné putá. I ja som to živo precítil vo vojenskom väzení, keď profóz, vtipkujúc si posmešne nado mnou, sňal mi puto s ruky a nohy, odomknúc na ňom ťažkú zámku. A podobný sladký pocit slobody naplnil

moje srdce teraz, keď som sa presťahoval na Vinohrady v Prahe, kde sme si už prv najali študentský byt spoločne s Matejom Bencúrom. Tu ma už nebudil za rána hlahol vojenskej trúby a vírenie bubnov, ani krik desiatnika na chodbe, majúceho dennú službu v kasárni. V čistej posteli a pohodlí hovel som si radostne prvé dni, dokiaľ i toto čaro nestrácalo svoj jemný pôvab, a duch so starosťami obracal sa k novému trudu.

Bencúr sa ešte nebol vrátil z prázdnin do Prahy. Trávil ich na Slovensku u svojho priateľa Juraja Slávika, spolužiaka z revúckeho gymnázia, ktorý bol už farárom v Dačolôme. Matej Bencúr bol už vtedy spisovateľom zvučného mena, používal pseudonym Martin Kukučín. Rodom z oravskej Jasenovej pod Chočom, syn chudobnej sedliackej rodiny, niekoľko rokov býval už učiteľom v svojom rodisku. Ale nepokojná krv hnala ho ďalej, ešte sa dal na medicínu v Prahe, doplniac gymnaziálne štúdium súkromne a študujúc jeden rok v Šoproni. Do konca svojho života zmietal sa potom bludársky po svete.

Tento inak múdry, zdanlivo veľmi usadlý muž, skusoval tiež na sebe trpký výsmech osudu, ktorý rád spája rozličné nesrovnalosti v živote. Bez pomoci z otcovského domu pretĺkal sa teraz znovu študentským životom, hľadajúc o prázdninách útulok v priateľskom dome. Bencúr bol o sedem rokov starší odo mňa, a keď sa vrátil z prázdnin, stal sa mojím dobrým priateľom, zhovievavým i voči mojim chybám: potom tiež milým vzorom skromnejších snáh spisovateľských, hoci niekedy tiež žiarlivo pozeral na môj odvážnejší rozmach a pokusy vyššieho slohu v tom umení.

Bývali sme v Puchmajerovej ulici na Vinohradoch, v podnájme u Moravana, ktorý mal kedysi v svojej domovine obchod; ale vyjdúc na mizinu, presťahoval sa do Prahy a bol úradným sluhom v Matici školskej. Fajka mu nevychádzala z úst, a v domácnosti viedla slovo starostlivejšia manželka. Mali tri dcéry, z ktorých prostrednú vzal si potom za manželku náš

druh Slovák, Michal Ursíny, ktorý sa stal neskôr profesorom na technike v Brne. Teraz býval s nami u tejže rodiny, ale v menšej izbe sám, a my dvaja s Bencúrom vo väčšej spoločne. Rodina musela sa uspokojiť s jedinou kuchyňou, ale žili slušne.

Zpočiatku sa Bencúr nevedel dobre shodnúť so mnou. Mal som plnú hlavu literárnych snov, hodne smelých a nezrelých, ktoré som chcel čím skôr uskutočniť, aby som si pomohol na nohy, dobývajúc si meno v literárnej obci na verejnosti. To dráždilo môjho rozumnejšieho druha, že som zanedbával vlastné štúdium na univerzite a neznamenajúc dosiaľ nič, neopatrne a trúfalo som prezrádzal hrdé plány. Občas totiž pri pohári piva, najmä v rozhovore s Nádašim, opojne podnietený, prednášal som mu svoju rozpísanú drámu a román. Nádaši vypočul ma ochotnejšie len pre svoju zábavu. Ale skromnejší a jemnejší duch Bencúrov, s reálnejšími náhľadmi na život, nerád mal takéto blúznenie chvastavej fantázie. On dosiaľ písal drobné črty z dedinského prostredia, v ktorom vyrástol. Písal verne, s milým humorom, bez veľkých plánov a zápletiek, fotografujúc život. Na môjho Jánošíka a román z mestskej spoločnosti čakal len pohŕdavo. V striezlivejšej nálade, trochu i žiarlivo, mal verné tušenie, že z toho nebude nič a že budem mať len sklamanie s posmechom.

Svoje básnické snahy a trudy len neskoršie, poznávajúc omylnú nespoľahlivosť blúznivého nadšenia, naučil som sa zdržanlivo utajovať. Osud nemilosrdne podvracia trúfalosť veľkých snáh; len z nížin zvoľna dostupujeme na strmý Parnas. Potom som si i ja postavil za vzor Bencúrove drobné trudy: volil maličké veci, a s láskou som prilipol i k duši Bencúrovej. Po trpkom sklamaní zjemnel môj duch, prehĺbil sa myšlienkami v svetle božom, z ktorého býva i vyšší koncept. V tej nálade, spriadajúc na svoju radosť deje v ozdobný celok, tvorí umelec zdarnejšie.

Do tých čias nečítaval som denné noviny, pre politiku nemal

som smyslu. Moja umelecká snaha, vysoký cieľ robil ma skoro slepým pre bližšie záujmy a potreby života, pre praktické povolanie i každodenný chlieb.

V tom čase sa stalo, že cisár pri svojej návšteve v Chorvátsku, na plese v Záhrebe, ktorý usporiadali na jeho počesť, pokarhal tamojšieho biskupa Štrossmajera pre jeho všeslovanskú politiku, pýtajúc sa ho ironicky, či je nezdravý, myslel totiž, na duchu. Keď o tomto hovoril Bencúr s Nádašim ako o veľkej udalosti, opýtal som sa, prezrádzajúc svoju politickú neorientovanosť: kto je to ten biskup Štrossmajer. Bencúr, majúci vo svojej povahe krotký humor a iróniu, už dávnejšie dráždený k nevrlosti mojimi nedostatkami, z ktorých som sa ešte neuzdravil na duši, odvetil mi posmešne v prítomnosti iných druhov: „Janíčko môj, ty si veľký filozof, čítaš Kanta, Rousseaua a Danteho, si tiež veľký Slovan a budúci literát a nevieš, kto je Štrossmajer?" Zahanbil som sa a dlho potom neodvažoval som sa pliesť do múdrych rozhovorov svojich starších, skúsenejších priateľov. Ale od tých čias, a najmä po prvom bolestnejšom neúspechu literárneho tvorenia, začal som si viac všímať politiky i bližších praktických potrieb života. A núdza mi všelijako otvárala zaslepené oči.

Vo svojej neskúsenosti života a slovanskej horlivosti i na vojenčine, hneď pri príchode do slovanskej Prahy, začal som svoje meno písať bez maďarskej koncovky „y". Ale keď mi povedali v kasárni, že je to falšovanie rodového mena, čo môže byť trestuhodným úmyslom a mať vážne následky, a že zákonná procedúra toho je celkom iná, dal som tomu svätý pokoj a rodové meno svoje očistil som len nedávno úradne.

Avšak i pri svojom nedostatku praktického smyslu bol som si vedomý toho, že súdnosťou rozumu víťazne prevyšujem i praktickejších a starších svojich priateľov. Bencúr obyčajne usudzoval veľmi váhavo a zdržanlivo. Nádaši cynicky, smelo, ale povrchnejšie a podľa naučených metód. Ja som vedel rozpo-

znávať britkejším zrakom samú podstatu veci, častejšie podvracal som chyby prijatých náhľadov. Len moje úsilie ma na čas vášnivo oslepovalo. Poznávanie pravdy zas viedlo do rozporu s okolím. S múdrosťou veku prišla však i zhovievavosť.

Prvé časy na byte s Bencúrom písali sme niekedy obaja za jedným stolom, zanedbávajúc učenie. S mojím príchodom nastalo v tom živšie závodenie medzi našincami v Prahe. Bencúr tiež začal viac písať a snujúc sny svojich poviedok, fajčieval pri písaní z fajky na dlhom pipasári, podnecujúc tak opojne svoju fantáziu. Ja však bol som z kasárne zvyknutý na svieži vzduch, a keď som otvoril oblok do ulice, jeho to nemilo popudilo, hoci inak býval zhovievavý, pozorný a plný ohľadov; ale niekedy prepukla z neho tiež svojhlavá vrtošivosť. Pri písaní mi drsne povedal, že to so mnou nie je na vydržanie! Že by ušiel z domu. Ja som ešte drsnejšie odvetil, že oblok je otvorený, môže hneď vyskočiť. Lebo i v mojej duši bývala vzdorná sila, vojenskou službou teraz stupňovaná.

Ale to bola jediná nezhoda medzi nami. Za deň za dva sa to zahladilo. A na mňa doľahla prudká kríza života, sklamanie z prepiateho úsilia básnických snáh. Keď som dokončil svoj román, s ktorým som chcel vystúpiť na verejnosť čím prv, pri opätovnom čítaní som s hrôzou pozoroval, že nestojí za nič. Na moje srdce spustil sa ťažký mrak, spech a veľké úsilie razom sa zlomilo. Z oslepenia som prehliadol. Roztržitý v tiesni duše, nechal som rukopis ležať na stole. Po návrate domov našiel som Bencúra čítať môj rukopis. Bol voči mne vľúdnejší než inokedy. Pýtal sa ma, kde som vzal model hrdinu; ako by vraj poznával v ňom známeho nám obom úradníka oravskej župy. Ale mne sa pozdávalo, že jeho priateľská vľúdnosť bola veselou škodoradosťou z môjho nezdareného diela: ako by sa bol presvedčil z jeho čítania, že touto jalovou lopotou začiatočníka nezatienim jeho slávu. A vo mne utvrdilo sa tušenie, stupňované na trápnu istotu, že námaha môjho ducha je márna,

že sa musím navždy odriecť slávy literáta a venovať sa výlučne svojmu štúdiu na univerzite, ktoré mi zaistí živobytie, šeré a biednejšie než mnohých iných, nad ktorých som sa dvíhal dušou.

Rukopis som spálil a ešte i drámu o Jánošíkovi. V mojej duši nastala prázdnota s pocitom, že moje myšlienky sú číry čmud a dym, chýba im nerv života, božie požehnanie. S tými prízrakmi v duši blížilo sa zrútenie vzdušných zámkov, dôverčivo sostavených v mysli. Vlna odlivu po vysokom dmutí mora. A súčasne nastávala mi bieda v Prahe, otec mi primálo pomohol z domu, príbuzní nič. Obedy v Radhošti boly jedinou istotou môjho telesného živobytia a tri zlaté mesačne z klubu českých poslancov. To stačilo len na to, aby som neumrel od hladu. Keď som utratil ľahkovážnejšie na pivo viac, bol som bez večere. A obedy v Radhošti boly skromnučké: náš priateľ Bella, poslucháč medicíny, pri stávke s Nádašim zjedol, stojac pri stole, za päť minút tri obedy. V trudných chvíľach som poznával, že moje vysoké ideále ma zradily. Bol by som sa najradšej vrátil nazpät do seminára, hoci aj do Spišského Podhradia, keď spisovateľská sláva ukázala sa mi márnym snom. Ani diplom z pražskej univerzity nebol mi nič platným doma: smutno mi tanulo na mysli žobrácke živorenie medzi Čechmi. Môj duch s vysokého stupňa upadal do temných hlbín zúfalstva.

A predsa to bola tá pravá cesta k očisteniu môjho života, k budúcemu jasnejšiemu cieľu, ktorý nás čakal na Slovensku. I židom trpko padlo prejsť púšťou do zasľúbenej zeme. Aj oni by sa boli radšej vrátili k mastným hrncom do Egypta, k otrockej službe. Ale po čase i z domu som si potom vedel zadovážiť výdatnejšiu pomoc a s priateľmi tiež som začal robiť dlhy na účet väčšej hojnosti budúceho blahobytu.

Vtedy však jedného večera, sediac na byte osamelý bez haliera, videl som s hrôzou neužitočnosť a nepotrebnosť, ničotu svojho života v prachu zeme. Náhle mi zaľahlo na srdce horúčkovité žasnutie: Boh ma navštívil, hroziac mi, a poúčal ma

rečou symbolickou. Srdce mi začalo skákať v hrudi ako divá zver v klietke, že nemôže prelomiť hrádze osudu. Pomyslel som si, že by bolo lepšie, keby som nebol na svete. Nijaká prázdnota by neostala po mne na tom mieste, kde som. A napodiv jasne som pozoroval, čo sa deje vo mne, ako by v cudzej osobe. V strachu pred zánikom hodil som sa na kolená, v kúte pri mojom kufri, symbole môjho spolužitia s rodinou v domovine; ta sa môj duch utiekal o záchranu. V tom strachu začal som sa modliť k Bohu, po troch rokoch znovu, a zlomiac sa duchom, zaraz som pocítil úľavu. Vzdajúc sa prepiatej snahy, umienil som si, že sa vrátim do seminára. A dlho potom v tejto pokore nachádzal som najväčšiu sladkosť, i prítomnosť Boha cítil som v sebe.

Chvejúcou sa rukou napísal som o svojom úmysle otcovi list, pripomenúc, aby netrúsil o tom zbytočných rečí medzi známymi na moje zahanbenie, ale aby požiadal vplyvného šľachtica, s ktorým chodieval na poľovačky, o sprostredkovanie v tej veci u biskupa. Ale nebolo z toho nič. Bolo mi súdené inak hľadať svoje blaho a poslanie v živote.

Vytrezvejúc z oných úžasov smrti, častejšie som sa potom vracal do mäkkej nálady srdca, s ktorou Boh obvinil môj život, keď som poznával jeho sladkú blízkosť, výron citov z najhlbšieho prameňa života, i mojej podstaty, od ktorej som sa na čas odtrhol v bujnom mladíckom rozmachu síl. Od tých čias som sa potom zas denne modlieval. Zprvu naučené modlitby z detstva, po čase tiež všelijako filozoficky, premýšľajúc a rozprávajúc sa tak s Bohom, s ktorým mocne súvisí náš život. V ňom nachádzal som v ťažkostiach života sladkú útechu, radu i pomoc. Koriac sa mu v dôvere, poznával som jeho zákony, svetlo rozumu, dobro a krásu života. On sa stával stredobodom môjho myslenia, i nespúšťal som sa ho nikdy viac, ani v obnovujúcom sa vypätí ducha, vo vzdore a dráždivom pokušení. I keď som zhrešil niekedy v omámenosti, spamätajúc sa, vracal som

sa hneď zasa k nemu. Potom už vždy som cítieval, zblízka alebo zďalša, prítomnosť Boha a jeho vnukanie v zmätkoch a potrebách života, ako podľa Písma svätého cítili ho židia na púšti, ako by chodil uprostred ich stánkov. Tak som sa učil krotiť rozličné vznety sebectva vo svetle večnej pravdy.

I môj život v Prahe, za rôznych občasných nedostatkov, utváral sa medzi priateľmi prísnejšie, zdarne a výbojne, s plodnými snahami radostnej mladosti. Takého vývoja s požehnaním sotva by mi bol poskytol seminár, po ktorom som vo chvíli tiesne znova zatúžil. V nezdravej sentimentalite oných chvíľ hľadal som sladké zabudnutie, predstavujúc si v duchu pôsobenie na zapadnutej dedine, s mladuškou gazdinou na fare, v tichom blahu. Avšak bludný sen bez škody preletel ponad moju hlavu. Zapustiac korene v trpkej pôde, v zdarnej a neúnavnej činnosti hľadal som zdravšiu spokojnosť srdca.

S vytrvalosťou, ktorú mi Boh dal do duše, i v básnickom umení po prvom sklamaní cvičil som sa potom víťaznejšie. Porozumel som, že zveličená predstava obraznosti nie je ešte umelecké dielo, a potom jemnou a poddajnejšou mysľou, bez spechu, líčil som deje a prejavy života, ako som si to predstavoval.

Bencúr, zanedbajúc tiež vlastné štúdium na univerzite, začal písať horlivejšie. Vtedy napísal svoju veľkú poviedku „Mladé letá", milé spomienky z revúckeho gymnázia, kde dávnejšie študoval. A patrne ich splietol dovedna i so spomienkami na faru v Dačolôme, kde naposledy trávil prázdniny u bývalého spolužiaka z Revúcej, kňaza Slávika. Rukopis váhavo nezasielal hneď Slov. pohľadom v Martine, pre ktoré bol určený. Bola to prvá jeho väčšia práca po drobných črtách; mal ešte pochybnosti o zdarilosti svojho diela, a nechal ho schválne ležať na stole, aby som mal príležitosť nazrieť do rukopisu a prejaviť svoj úsudok. S jeho svolením potom dal som sa do čítania. Poviedka ma vrele zaujala bezprostredným líčením života, a ešte toho večera, v posteli pri svetle lampy som ju prečítal

celú. V druhej posteli pri mojej hlave, bližšie ku kachliam, Bencúr už spal, keď som sa najsrdečnejšie bavil sviežim plodom ducha.

Na druhý deň ráno som mu povedal, aby poviedku ihneď poslal redaktorovi tak, ako je, netreba na nej nič meniť. Moje srdce po vlastnom sklamaní videlo v nej ešte viac čara: skromnejšie teplo jeho ducha, čoho sa práve mojim prvým bombastickým pokusom nedostávalo. Vernosť a podrobný opis všedného života, humor a nenáročnosť, i naivnosť Bencúrova pôsobily na mňa milo. Tak som v bezprostrednej blízkosti, u svojho milého druha videl, čoho mi bolo treba pre nápravu mojich básnických snáh, lietajúcich na vysokom Pegazovi. I nezanedbával som skromné nížiny. Bencúr stal sa mi potom vzorom a vodcom na cestách opatrnejšieho tvorenia. Od tých čias som si úprimne obľúbil milého majstra, a keď som sa smelšie vzďaľoval od jeho spôsobov, vždy mi záležalo na tom, aby moja práca dosiahla jeho uznanie.

Ale i Bencúr si vážil uznanie môjho kritického ducha. Mojej pochvale sa potešil, ale ešte prepísal svoj rukopis, kde-tu slovo nahradil iným výrazom, a zaslal starostlivejší odpis redaktorovi. Bencúr nikdy nerobil väčšie opravy na svojom prvom koncepte, ktorý býval napísaný bez všetkého prečiarkovania, čisto a úhľadne, takže ho mohol tlačiar hneď sádzať. Odlesk to jeho hladkého vypravovania medzi priateľmi v dobrej nálade, pričom sám nachádzal najväčšiu radosť, nedajúc sa prílišným vzletom odviesť od deja, i keď bájil a plietol výmysly.

S mojím oblomeným úsilím kajúcne ustupoval som potom staršiemu a múdrejšiemu súdruhovi, podriaďujúc sa jeho vplyvu. Po krátkej mrzutosti navykli sme druh na druha ako manželia, spojení najdôvernejšie v celok, a ostali sme do konca života najlepšími priateľmi, doplňujúc sa navzájom. Keď on písal doma za stolom, odišiel som na prednášky, inokedy zase on mi ustupoval od stola. Môj duch, hľadajúci súvis vecí a teóriu,

strácajúci sa občas v hmlovine, krotil sám seba pod vplyvom vyspelejšej opatrnosti jeho. Ale i zo mňa sa prenášala na Bencúra niektorá iskra tvorivého vzletu.

Keď vyšla jeho poviedka tlačou v Slovenských pohľadoch, na najbližšej schôdzke Detvana som o nej referoval, chcejúc sa zavďačiť priateľovi, a vzdával som mu zaslúženú chválu. Ale zdôraznil som, že jeho dielo, i pri väčšom rozmere než jeho predošlé črty, nie je vlastne novelou; nemá obvyklé zápletky, plynúce z pohnutejšieho deja, a charakter osôb. Je len rozšírenou črtou, aké dosiaľ autor písaval, avšak milým humorom a mladou sviežosťou života nadobúda hodnotu i nad väčšie koncepty noviel a románov. Bencúr bol mi vďačný za referát, ktorým som kajúcne napravil nesrovnalosti prvých dní nášho spolužitia. Podriadiac sa jeho vodcovskému postoju v našom literárnom a spoločenskom združení, sám som sa tiež tým upevňoval duchom. Ako by som v tej pokornej podriadenosti bol hlbšie zapustil korene do pôdy života. Potom i moja literárna činnosť vyrastala do zdarnejšieho rozkvetu, z onýchtajov pokory a vďačnosti voči milému druhovi.

Bencúr pri písaní vždy fajčieval, v rozmachu tvorenia písaval horlivo od rána do poludnia a po obede a po krátkom osviežení v kaviarni pri novinách znovu písal až do večera. Večer vyhľadal spoločnosť priateľov v hostinci pri pive, kde pod dojmom písaných vecí ďalej snoval vidiny a spomienky života, primiešajúc bájky vlastnej fantázie, ako pri písaní. A keď sa niekedy pomýlil vo svojom vyprávaní, ako vo svojich črtách zo života starý Goethe, nemecký básnik, blúzniac na potechu svoju aj iných vedome i nevedome, vtedy náš Maťko obyčajne pritlačil si prstom koniec nosa, dvíhajúc ho nahor, ako by tým povzbudzoval svoju fantáziu do živšej činnosti. Tak si pomáhal zo zmätku a rozpakov. Lebo priatelia hneď vycítili, že vymýšľa odchylne od skutočnosti, a súcitný úsmev pohrával na tvárach. Ale druh Hanzel, múdra a vtipná hlava, prsknúc si do dlane,

pľasol hlučne na stôl, dotvrdzujúc ironicky pravdu toho. „Tak jest!“ zvolal, a Maťko, zahanbiac sa, ustal v rozprávaní.

Písanie šlo Bencúrovi veľmi ľahko; do jeho spomienok plietla sa skresľujúca fantázia ako vo sne, bez hlbších alegorických vzťahov k pravde. Básnické vyprávanie stáva sa akousi hypnózou z vlastného úsilia.

Iný môj krajan, básnik Hviezdoslav, najradšej písaval večer do neskorej noci, v dyme vonnej cigary, vpraviac sa občas do vzletnej dikcie vzoru Shakespeara, ktorého bustu mával na očiach v kúte pred písacím stolom. Vtedy bol ako prorokujúca delfská Pýtia v dyme kadidla na trojnožke. Hviezdoslav neprepisoval svoje verše na čisto, len niektoré slovo vyškrabal ostrým nožíčkom a nahradil ho iným.

Básnické tvorenie časom sa aj mne stávalo sladkou rozkošou života, verne precíteným plesom ducha. Ale písal som vždy v čase rannom, vstávajúc s východom slnka, neomamoval som sa dymom tabaku, v čistote a jase myšlienok hľadal som spoločnosť Múz, družiek zlatého Apolóna. Postupom súdnosti z vlastného náhľadu, a sledujúc aj radu Horácovu, hru fantázie snažil som sa podriadiť prísnejšie vzťahom života, hladil a opravoval som, prehlbujúc dielo s rovnakou precítenosťou ako prvý koncept. Literárne diela, ako plody ľudské vôbec, rodia sa s nedostatkami. Aj Písmo svätě alebo Homér javia stopy mnohých opráv, po čase umne vykonaných na pôvodnej surovine.

4.

Nové pokusy literárne. Spolok Detvan. Moji profesori na univerzite.

Na univerzite bývalo moje štúdium hodne kusé, radšej som chodil do knižnice než na prednášky, a mnoho som čítal: Palackého, Thiersa, Macaulaya, Bacona a Boh vie, čo všetko. Stále

som si kupoval aj lacné knižočky z Reclamovej Univerzálky, romány, drámy, ale najmä gréckych klasikov a latinských básnikov, filozofov i historikov, v nemeckom preklade.

Zprvu som častejšie chodil na prednášky Masarykove, ktorý mal v Prahe zvučné meno, najmä medzi študentmi z Moravy, svojimi bližšími krajanmi. Jeho meno znamenalo krajove prefarbený odklon a súčasne pokrokovosť v českej politike. Bol to duch bojovný a plný snahy vyniknúť a rozhodovať. Na prednáškach sa rád zablysol časovými heslami, oslňujúcimi mladé duše. Ale bol viac politik než filozof; v tomto vlastnom odbore nemal dosť hĺbky. V tom čase práve napadol na verejnosti staročeské Rukopisy a narobil mnoho šumu. O ich pravdivosti už dávnejšie pochybovaly súdnejšie hlavy, ale šetrily národnú samoľúbosť, blýskavý prostriedok, ktorým sa prebúdzal temer už dohasínajúci nacionalizmus. Po čase Masaryk v novoutvorenej Republike stal sa prvým, nadmieru oslavovaným prezidentom, po rozličných pokusoch v politike, pridajúc sa k socialistom, posilneným svetovou vojnou, ktorí ho zdvihli najvyššie.

Iný môj profesor na univerzite bol Martin Hattala, rodom Slovák, môj krajan Oravec z Trstenej. Ako vysvätený katolícky kňaz dal sa na jazykospyt a stal sa brúsičom našej rodnej reči. Upravoval medzi Slovákmi jazykové výstrelky štúrovcov, ktorí mladícky zabehli do prílišného autonomizmu domáceho dialektu, v horlivosti nedbajúc ani na prirodzený súvis s češtinou. Hattala bol postavou maličký mužík, vtedy už starec, na prednáškach si rád robil posmešky zo svojho odporcu vo filologickej vede, Jagiča, ktorý bol profesorom slavistiky na viedenskej univerzite. Hovorieval nám, že ruské slovo „jagababa" značí po našom „ježibaba". Odtiaľ má vraj pôvod i meno Jagič. Pritom sa uštipačne usmieval a šnupol si z tabatierky na tú rozkoš, že dobre pichol neprítomného protivníka. Hattala odvykol od svojho materinského dialektu a s oltárnym bratom Kmeťom, Slovákom, ktorý ho navštívil pri jubilejnej výstave

v Prahe, hovoril po česky; tu a tam obaja vtrúsili do rozhoru, ako to bývalo zvykom našich katolíckych kňazov, aj trochu latinčiny.

Viac som sa naučil z prednášok Gebauera, svedomitého a vážneho učenca. Hattala, povahou pohyblivejší, pri prednášaní nikdy nesedel za katedrou, ustavične chodil sem a ta pred lavicami poslucháčov. Gebauer zase vždy pokojne sedel za katedrou ako posvätná socha plecitého Budhu. Vyložiac pred seba svoje zápisky, nazeral do nich, len občas mihol zrakom ponad okuliare do očí poslucháčov. Pravidlá reči bohato ilustroval peknými prípoveďami z ľudovej reči a zo starých autorov. Avšak hodne prispel tiež k meravosti dnešnej spisovnej češtiny, ktorá sa stala miešaninou starožitných tvarov i novotvorených slov a fráz, vzďaľujúc sa ešte väčšmi od slovenčiny než slovenčina od češtiny.

Literárne a kultúrne stredisko slovenskej mládeže v Prahe, spolok Detvan, mal pomenovanie podľa veľkej Sládkovičovej básne, v ktorej ospieval rázovitý ľud obce Detvy vo Zvolenskej župe, kde starí chlapi nosili ešte zapletené dlhé vrkoče vlasov pod malými klobúčikmi, ako Slovania a Germáni za staroveku vôbec. Každú sobotu večer schádzali sme sa v spolkovej miestnosti v zastrčenej krčme, kde bola aj spolková knižnička. Z nej sme si vypožičiavali knihy domov, väčšinou české a slovenské. Ale dostali sme v tom čase i ruské knihy, ktoré nám daroval slovanský dobročinný spolok v Petrohrade: sobrané spisy Puškina, Gogoľa, Tolstého a ešte niektorých, i historikov. Naša mládež učila sa ruské písmo a jazyk, horlivo sme čítali a uvažovali doma i na schôdzkach o ruských autoroch.

Predsedom spolku bol dlho Bencúr, potom Nádaši a za čas i ja. Bencúr častejšie čítal svoje beletristické črty, Nádaši referoval o prečítaných knihách. Po nezdare väčších pokusov napísal som tiež črtu podľa vzoru Bencúrovho. Opísal som svojho strýca Jozefa, žijúceho pod kuratelou mladšieho brata v našej

spoločnej kubínskej domácnosti. Bol to kedysi slávny mládenec, vicerichtár v Kubíne, na zábavách prvý tanečník, ktorý v rozjarenosti zatancoval i na stole. Potom sa však zvrhol a bol z neho nepríčetný pijan. Keď ho schvátila mánia, pil celý mesiac, zablúdil i do susedných dedín a váľal sa v priekopách pri ceste. Prepil odev i obuv, doma kradol alebo žobral od známych na ulici. Kto mu odmietol dať, zaďakoval mu ošklivou prípoviedkou. A kedysi bol on vyslancom obce pri korunovácii uhorského kráľa!

Jeho hýrenie som žartovne opísal a črte som dal nadpis: „Jurko Machaj sviatkuje". Druhom sa poviedka páčila, počúval ju zvedavo i policajný komisár Svoboda, vyslaný na schôdzku z úradu. Bol to starší pán, ktorý bol kedysi cisárskym úradníkom v Haliči. Keď som dočítal, obrátil sa na predsedajúceho Bencúra v záhlaví stola s poznámkou: „Je to pěkná věc, co ten váš kolega četl, jen to nechápu, kterak ten Jurko Machaj svět kuje?" Bencúr mu vysvetlil, že o opilcoch, ktorí mávajú týždňovku, čiže dávajú sa na hriešnu rozkoš v čase, keď riadni ľudia pracujú, Slováci posmešne hovoria, že „sviatkujú". Komisár odvetil, že by sa to mohlo dobre i po česky tak povedať, len tá poľská dvojhláska ho vraj zmýlila.

Česi, národ inak muzikálny, mávali tvrdo nepoddajný sluch pre naše slovenské dialektické tvary. My Slováci naopak, ľahšie prispôsobujeme svoju chápavosť českým tvarom. Ich literatúra bývala nám spoločnou, môj otec, čítajúc českú knihu, hovoril, že je to kniha slovenská. Ale v Prahe o nás Slovákoch, keď nás počuli hovoriť, povedali, že sme Bulhari.

Túto svoju črtu neposlal som redaktorovi, ako mi radil Bencúr. Stal som sa ešte nedôverčivým voči plodom svojho ducha. Najprv som v Slovenských pohľadoch uverejnil baladu s nadpisom „Pani z Oravy" a súčasne v Národných novinách pod čiarou vyšla moja črta, spomienka z vojenského života: ako si švec pri rote žil blažene, že nemusel chodiť na cvičenie s nami

ostatnými, ale v pohodlí opravoval našu obuv, sediac pri obuvníckom stolci v kasárni. Raz však i jeho a všetkých profesionálov vytiahli do poľa na veľké cvičenie. Potom vrátil sa umorený domov, s fúzikmi ovisnutými od potu, ktoré si bol švihácky namastil ševcovskou smolou, aby mu ostro trčaly.

Potom doma cez prázdniny v Kubíne napísal som pre Slovenské pohľady poviedku o žobráckom richtárovi. To bolo už jadrnejšie dielo, trpká irónia života. Môj duch sa po veľkom rozmachu súcitne ponížil až k najnižším ľuďom spoločnosti. Z tých hlbín zrodil sa môj humor, výsmech úbožiaka. Ešte neskoršie po dokonalejšej očiste a prehĺbení srdca, v jemnejšej nálade tvorenia napísal som „Návrat". A keď sa môj duch ešte viac prehĺbil k čistote božej, zrodila sa z tej nálady bájka, dramatická báseň „Sen Jaroslavov". Jemnosťou i mužnou silou však vyznamenáva sa „Spev o utrpení Bohuslavica". Toto boly však neskoršie plody.

Raz na schôdzke Detvana referoval som o románe Victora Huga „Deväťdesiattri". Tento francúzsky spisovateľ svojím divadelne bombastickým pátosom sprotivil sa veľmi môjmu prostejšiemu a pravdivejšiemu náhľadu na život. Vedel som síce, že od básnika vyžaduje sa strojenejšia a uhladenejšia reč, než je to v obyčajnom živote. Má byť kvetnatá a obrazná, dvíhaná teplom srdca a vzletom fantázie, je vyššou formou nadšenia z Boha. Ale Hugovo suchopárne komediantstvo, bez srdečného tepla, živo ma dráždilo k odporu. Hoci on bol vtedy sláveným básnikom a najmä Česi francúzsku módu v literatúre otrocky uznávali, vo svojom referáte som toto jeho dielo posmešne strhal, takže som niektorých členov spolku svojou smelosťou a bezohľadnosťou popudil k ostrej protikritike.

Ujal sa ho Nádaši, a ešte viac Pauliny-Tóth, ktorý prešiel tiež z Pešti na pražskú univerzitu a študoval práva. Dostanúc po ujcovi na Maďaroch značnejšie dedičstvo, študoval v hojnosti a blahobyte, býval pyšne strojeným gavalierom, trochu

namysleným a svojím zovňajškom sa pansky odrážal od chudobnejších, často hodne ošumelých našincov v Prahe. Jemu Hugova strojenosť a komediantstvo lepšie zodpovedalo, i obhajoval ho vrele proti trúfalému začiatočníkovi na poli literárneho zápolenia. Mňa za moju výbušnú kritiku medzi druhmi súkromne nazval posmešne „pudimažiarom". Mal ironickú záľubu, pridávať súdruhom k ich menám prezývky, viac menej zodpovedajúce ich povahe. Iní sa tomu smiali, ale mňa za čas nemilo pridŕžala sa táto jeho pichľavá charakteristika. I poznával som, že v posudzovaní iných, hoci spravodlivom, náleží nám neprestreľovať, ale zachovávať mieru a uhladenosť, a potom som si dával lepší pozor. Po čase však i moji súdruhovia poznávali, že horlivosť moja vyráža ešte i z hlbších a vážnejších pohnútok života.

Pauliny-Tóth stal sa potom hlavným správcom Tatra banky v Turč. Sv. Martine. Býval rozmaznaným členom slovenskej spoločnosti, ale v mladom veku, ešte za veľmi priaznivých podmienok života upadol do nervovej choroby, paralýzy a pomaly strácajúc pružnosť tela i ducha, predčasne skonal. Zdraviu tela i ducha akiste lepšie zodpovedá zápas s protivenstvom, ktorý osvežuje, podnecuje a upevňuje sily nášho života. Toho sa viac dostáva chudobe s nedostatkom. I ja som musel zápasiť, než som trochu spočinul. Preto aj Boh sosiela na ľudstvo s času na čas utrpenie ako by nezaslúžene: aby nezmĺkvelo v dobrote.

5.

Nové prúdy ducha medzi slovenskou mládežou v Prahe. Tolstojizmus. Škarvan.

Pretože hneď v začiatkoch som vyhľadával samostatnejšie formy tvorenia, len ťažko prebíjal som sa k úspechu; otrocké napodobňovanie vedie k rýchlejšiemu uznaniu. V onom čase

Bielek, učiteľ v Trenčianskej, chcejúc sa uplatniť na verejnosti ako spisovateľ a redaktor, nechal tak učiteľovanie na dedine a presťahoval sa do Turč. Sv. Martina k redakcii novín. Redigoval aj „Besiedky" a obrátil sa listom na slovenskú mládež v Detvane, ktorá si začala získavať dobré meno, zaoberajúc sa horlivejšie literárnou činnosťou; požiadal nás o príspevky pre ich druhý sväzok, a my po spoločnej porade a úvahe dali sme sa čulo do písania, kto z nás mal len trochu sklonu a hrivny ducha pre tú ušľachtilú zábavu. Bencúr napísal po svojom črtu z dediny, Nádaši spolu so Šrobárom zložili dramatickú frašku podľa vzoru Fredrovho. I ja som sa odvážil na veselohru, založenú hlbšie na charakteroch. Chcel som v nej zosmiešniť žiarlivého literáta, ktorý nežičí súdruhovi trochu tej slávy, básnických vavrínov. Vzal som si na mušku, ja hriešny človek, svojho najmilšieho priateľa a spoločníka na byte, Maťka Bencúra: chcel som sa mu zlomyseľne odvďačiť za jeho žiarlivosť, kedysi prepukajúcu voči mne, začiatočníkovi v tvorení.

Predmet mojej veselohry bol dosť abstraktný, nie každodenný, bez vypuklého deja a rušných zápletiek; vyžadoval by bol v spracovaní divadelnej rutíny Molièra, aby sa stal spôsobilým na scénu. Bielek moju prácu neuverejnil. Zprvu som záviděl súdruhom, ktorí dosiahli uznanie na verejnosti. Ale potom som bol rád, že sa to takto skončilo. Moja práca nemala umeleckej vyhranenosti a môj priateľský vzťah k Bencúrovi, okrem onoho mráčika odvety, z ktorého zahrmelo a nelialo sa, zostal do konca slnečne jasným.

Fraška Nádašiho a Šrobárova, založená na situačnej komike, vyšla síce tlačou v „Besiedkach", ale na javisku ju nikdy nehrali. Myšlienku jej dal, i kostru deja načrtol zbežne Nádaši; Šrobár ohládzal a podrobnosťami dopĺňal spoločné dielo. On bol menej ostrý a pôvodný duch, ale živo príčinlivý. Po výlúčení z levočského gymnázia doštudoval bol v Přerove a prišiel do Prahy na medicínu. Životom sa prebíjal biedne, asi ako ja.

Po čase uplatnil sa významnejšie v politike: i tu spolupracoval a pomáhal, podrobne hladil a dopĺňal i na stavbe iných. Vedel sa pevnejšie zachytiť veci ušľachtilej životaschopnosti.

Nádaši mal bystrý rozum, avšak zásady života menej pevné: rýchle odpozoroval formu každej veci, do hĺbky však nešiel, nemal na to dosť citu, ani potrebnej jemnosti. Mnohé si zapamätal a vtipne napodobňoval povrch, vpravujúc sa chytro do cudzej náladovosti. Sám zo seba nevydal srdečnej teploty, ktorá je potrebná k umeleckej tvorbe. Najprv napodobňoval Zolu, ktorý mal vtedy veľké meno; i pseudonym volil si podľa jeho drsnosti symbolicky: „Ján Grob", z čoho neskoršie spravil bizarne znejúce „Jégé", keď znovu začal písať. Lebo vrátiac sa na Slovensko, do lekárskej praxe, prispôsobil sa poddajne maďarskému režimu v politike a prestal písať. Len po prevrate chtivo doháňal, pridajúc sa zase k mladším, čo bol zameškal v politickej otročine, keď už slovenské presvedčenie bolo výhodou. V písaní teraz napodobňoval najmä Sienkiewicza. Ale kde sa pokúšal podávať v diele zážitky vlastné, nevytvoril formu a kryštal. Mravným náhľadom stál nižšie.

Spolu s Nádašim býval v Prahe za čas Albert Škarvan, duchom pravý opak Nádašiho: samý cit, samé srdce pri striezlivejšie uvažujúcom cynikovi. Škarvan súčasne so mnou prešiel z Pešti do Prahy na štúdium a bol tu zo všetkých nás najhorlivejším čitateľom ruských autorov, ktorých dostal spolok Detvan z Petrohradu. V onom čase zlatej mladosti ešte veselý a citový smieško, s nadaním pre satiru, horlivo brúsil tento svoj talent najmä na povestiach Gogoľových; jeho drobní ľudia z Mirgorodu alebo sedliaci z „Mŕtvych duší", ktorí filozofovali nad krútiacim sa kolesom Čičikovovho tarantasu, vzbudzovali v Škarvanovi najsrdečnejší smiech. Až slzil od veselosti, keď nám za horúca rozprával svoje dojmy z čítania, a aj počúvajúcemu pri ňom vyjasnilo sa v duši. Ale v skutočnosti on sám vkladal do Gogoľových tvorieb omnoho viac hodnôt, ako to robia literárni

kritici, píšúci z povolania, ktorí hodnotia diela stranníckv, podľa záujmov uznane prijatých, alebo náladove pre svoju radosť, stupňujúc svoju úvahu komediantsky v orgickú báseň.

Takú povahu mal Škarvan, srdečne lyrickú. Pod dojmom spoločných úvah s ním Bencúr sa dal do prekladania Gogoľových poviedok, ktoré dlho vychádzaly pod čiarou Národných novín. Za to mu redaktor poslal trochu honoráru z ruských podpôr, dochádzajúcich do Turč. Sv. Martina. Ale sám Škarvan neodvážil sa nikdy ani na referát o čítanej veci na fóru našich schôdzok v Detvane, kde bolo treba podávať už ucelenejší rozbor v učenej póze. Na to nemal on dosť samostatnosti, ani dôvery voči svojim schopnostiam. O činnosti literáta mal vôbec úctivú predstavu ako o veci posvätnej, prevyšujúcej horizont obyčajného smrteľníka: kto sa ľahkomyseľne vtieral do tejto kasty vyvolených, toho pokladal za poblúdeného odvážlivca. On bol duch chúlostivejší, jemne citlivý, ale rozumu nie príliš prenikavého.

Ešte z Pešti, kde sme boli na spoločnom byte, vedel Škarvan o mojich literárnych snahách, a dokiaľ som nepodal zrejmejší dôkaz o svojej spôsobilosti, v duchu ich podceňoval i zatracoval. Keď sa potom v Prahe dozvedel o mojej duševnej kríze, starostlivo utajovanej pred druhmi, možno od Nádašiho alebo od svojho ujca v Kubíne, tamojšieho úradníka, o mojom trápnom pokuse vrátiť sa do seminára, to ho ešte väčšmi utvrdilo v jeho presvedčení o mojom literárnom a vôbec životnom poblúdení. I doberal si ma občas vo chvíľach svojho ironického rozmaru, pred našimi priateľmi, dravo samopašnými nárážkami. Lebo jeho smiech a veselosť zabiehaly často do nešetrnej samovôle a nevedel opanovať svoje srdce, keď mu to robilo radosť. Ale mne omamne doliehaly na dušu so sklamanými nádejami po zvrátenom pláne života jeho nárážky, keď si ma bral za cieľ svojich vtipov, ako občas figúrky Gogoľove. Utýral ma tým, nemo pohrúženého v bolestnú tieseň. Lebo on neoznačil

vec vlastným menom, ale druhovia, pravda, šetrnejší, vedeli už tiež, kam mieri všetečne. Z toho bývalo mi hanblivo trápne, a dlho nemal som dosť odvahy, ani dosť povýšenej múdrosti, náležite mu odvetiť.

Až jedného večera, keď ma zas všetečne utýral, vybúšily s hnevom moje rozpaky. Pocítiac osudove tajomný úder jeho víťazného útočenia na moju biedu, vyčítal som mu s trpkou nevoľou nedostatok súcitu s utrpením bližného, ktorého navštívil Boh a viedol na lepšiu cestu. Vynadal som mu do hlupákov a ešte ináč, aby som sa dôkladne a navždy zbavil jeho samopašných posmeškov. Prítomní priatelia sa zarazili nad mojím bolestným úsilím a od tej chvíle mal som od neho pokoj. Ako by som bol ja víťazne premohol jeho útoky, onedlho v jeho duši nastal obrat: ešte prudkejšie zvrátenie jeho vlastného života, ako Boží trest za samopaš, v ktorej si občas veselo hovel.

Na tretí deň ma vyhľadal na byte a kajúcne prosil o odpustenie. Od tých čias dobrý, priateľský pomer medzi nami spočinul na hlbšom a vážnejšom základe. Po niektorej prehýrenej noci v spoločnosti veselých súdruhov Škarvanov duch sa zrútil ešte dokonalejšie než môj predtým. Krotiaci šľah osudu zasiahol ešte hlbšie. Po čase začal si viac vážiť i moje práce, a ja som mával srdečný súcit s jeho osudnými cestami života.

Takto sa začínalo prvé obdobie môjho pobytu v Prahe. Vtedy naša duševná činnosť, ako i na Slovensku činnosť otcov a vodcov národa, prejavovala sa ponajviac na poli literatúry. V politike zavládly driemoty. Rusko so svojím mocenským postavením v Europe a vo svete bolo nádejou našej spásy. Ale aj v literatúre stali sa Rusi naším vysokým ideálom. Tolstoj bol vtedy uznávanou veličinou v svetovej literatúre. Verným opisom života v svojich dielach, úchvatnými dejmi veľkého národa a nakoniec prorockou horlivosťou mravokárcu získal si všeobecnú úctu. Ako ríša ruská medzi inými štátmi Europy, aj on tak rástol v našich očiach do obrovských rozmerov úctivého

hodnotenia. Horlivo čítajúc ruských autorov, po krátkom cviku sme hravo prekonávali ťažkosti reči. Pri čítaní rozumel som ruskému textu ako svojej materinskej reči. Len keď som počúval hovoriaceho Rusa, jeho výslovnosť stavala porozumeniu väčšiu priehradu.

Medzi ruskými klasikmi, ktorých nám poslali darom z Petrohradu, nebol však Dostojevskij; ruská vláda ho pokladala za revolucionára a ducha nebezpečného cárskemu režimu. A my, Slováci, tiež sme naň pozerali ako bez čara klasickej povýšenosti. Ale česká demokracia, uprostred ktorej sme žili, práve jeho hodnotila vyššie, lebo jej duchu bol príbuznejší; nám šly viac na chuť vyrovnané hodnoty básnické. Najmä Vajanský, predný spisovateľ na Slovensku, bol apoštolom ruského vládneho smeru konzervatívneho.

V národnej porobe nádeje Slovákov na spásonosnú pomoc z Ruska dogmaticky založil náš národný buditeľ Štúr. Vajanskému, čelnému duchu doma, sláva a moc ruskej ríše bola teraz i slávou slovenskou. Tolstého dielo „Vojna a mier" zveleboval do neba ako víťazný rozmach národného ruského ducha, v svojom nadšení i slovenský jazyk rád obohacoval mnohými rusizmami v svojich spisoch a novinárskych článkoch. Svoj vlastný národ, doma zotročený Maďarmi, opriadal tak gloriolou cudzej moci, žijúc v krásnej nádeji na lepšiu budúcnosť.

Ale my, mladší Slováci, žijúci v Prahe, zprvu väziaci ešte v prúdoch ducha domácich, po čase sme začali poznávať rozumnejšie svetlo spásy pre Slovákov v užšom prilipnutí k národu českému, ktorý pred našimi očami vlastným pričinením prebíjal sa víťazne z národného poníženia k väčšiemu významu. Keď naši otcovia na Slovensku upadli do politického marazmu a nečinnosti, fatalisticky očakávajúc proti násiliu Maďarov pomoc len od Rusov, my mladší začali sme prízvukovať opäť užšie primknutie k Čechom, ako to bolo za starých Slovákov. Veď i prvý buditeľ národa Kollár pôsobil v tom duchu. Podľa čes-

kého demokratického príkladu chceli sme aj my doma, medzi slovenským ľudom, rozkývať stojaté vody konzervativizmu. Ale Vajanskému boli Česi národom príliš malicherným: bez mocnej šľachty, duchom nízkym tkveli len na roľníckom a robotníckom ľude.

Tento kvas protichodných náhľadov medzi staršou a mladšou slovenskou generáciou začal sa v našich hlavách pomaly kryštalizovať v Prahe. A mravnou očistou bolo i mravokárne učenie Tolstého, ktorý na starosť odvrhol slávu poézie a dal sa na náboženské poučovanie. Po svojom obrátení Škarvan i so svojou novozískanou družinou oddal sa horlivo tejto novej náuke Tolstého. Tieto protivy starých i nových duchov po svetovej vojne a veľkom prevrate prešly potom i do novej našej Čs. republiky, ktorú vybojovať pomáhala nám i ruská sila, ale základnejšiu formu dala jej česká demokracia. Rozdielne náhľady na život, konzervatívne sily domáce, všelijako prifarbené okolím, i nový var duchov, nedisciplinovanosť a prílišné sebectvo jednotlivých zložiek, zdržujú dosiaľ zdravý vývoj a jednotu.

Prielom do Škarvanovej bodrej povahy nastal, keď sa jeho život otriasol vlastnou výstrednosťou. Ako to už býva, krajnosti z náprotivných koncov živo sa stýkajú, aby vytvorily rovnováhu. Potom sa naučíme chodiť prostrednou zlatou cestou. Doma cez prázdniny, keď bol na návšteve vo Važci u notára Sokola, príbuzného svojej matky, Sokolova sestra, statná temperamentná dievčina, o niečo staršia od Škarvana, bláznivo sa doň zamilovala. Bol on sukničkár, milý a úhľadný mládenec, vedel ženám pomiasť hlavy. Ale keď sa vášeň dievčaťa prudko hnala do vážnych koncov, nežnejší mládenec poľakal sa srdnatej amazonky. Ušiel z Važca k matke do Hýb. Ale dievča prišlo za ním pod zámienkou návštevy svojej príbuznej, a syn na matkinu radu vytratil sa zase z domu inam. Matka potom písala jej bratovi, Sokolovi; a keď on drsnejším spôsobom vyčítal

sestre jej nerozum, tá si to tak vážne pripustila k srdcu, že sa zastrelila z bratovej poľovníckej pušky.

Sokol bol typom úradníkov samovládcov za staršieho uhorského režimu. Vysoký silák, rozumný v úrade, pri voľbách spoľahlivý nadháňač vlády, bujný kompan zemanov v župe pri víne a kartách, bol smrťou sestry pobúrený, lebo sa domnieval, že bola v druhom stave od Škarvana. Ale keď súdna pitva zistila jej neporušené panenstvo, povedal Škarvanovi, že v opačnom prípade by ho bol zastrelil. Tento prípad ťažko doľahol na Škarvanovo svedomie: základne otriasol jeho životom. Precítil svoju maličkosť v porovnaní s elementárnou silou prírody: v Prahe potom, keď mi to všetko po prázdninách dôverne rozpovedal pri pohári piva v krčme „U Hálkov", chvelo sa mu srdce citom bičované. I moje s ním.

Potom ešte nejaký čas holdoval bujným sklonom mladosti. Niektorí zámožnejší Slováci utvorili si elitný krúžok a s nimi si občas zahýril. I čašnica „U Hálkov" pribiehala k nemu na byt na návštevu. Nádaši, spolu s ním bývajúci, vytratil sa radšej do Demínovej kaviarne, kde pri veľkom obloku do ulice študoval lekársku vedu z kníh i litografovaných hárkov. Keď potom Škarvanova matka, chudobná vdova, živiaca sa kramárstvom, vyčítala synovi, že mrhá jej mozole a zanedbáva štúdium, preplnená miera pretiekla a prebudené svedomie hnalo ho do protivných koncov. Prestal piť i fajčiť, stal sa zanieteným vyznavačom nového evanjelia Tolstého. Rozišiel sa z bytu s Nádašim, ktorý jeho obrat nazval wertherovským blúznením, ale bola to vec vážnejšia, lebo začal nový, mravný život. Na druhom byte s inými priateľmi, ktorých hneď získal za stúpencov svojho vyznania, zariadil sa podľa náuky Tolstého vegetariánsky v odriekaní. Potom, chcejúc čo najrýchlejšie doštudovať, aby príliš nezaťažoval matkino hospodárstvo, ktorá mala na starosti ešte druhého syna i dcéru, odišiel na druhý rok na univerzitu do

Innsbrucku, aby ho spolkárenie v Prahe a nová tolstojovská propaganda medzi priateľmi neodvracala od vlastného štúdia.

Úder na slnečnú dušu tohto citlivého smieška dopadol tak mohutne, že sa tak hneď nespamätal k objektívnejšiemu náhľadu života. Obdobie zlatej bezstarostnej mladosti uletelo, po smiechu nastal plač. I v duši Tolstého sa to asi dialo podobne: rozčarované domáce pomery, hniloba spoločenských pomerov v Rusku vzbudzovaly osudne opravné prúdy. Ale Vajanský na Slovensku, prv velebiteľ Tolstého, stŕhal ho teraz zúrivo do blata; že vraj na starosť kazí neskúsenú mládež doma i u nás, podkopáva základy ruskej moci, jej spasiteľnú silu pre iných Slovanov. V skutočnosti však i medzi našou mládežou prispel k duchovnej očiste.

Okolo Škarvana v Prahe utvoril sa krúžok v onom novom duchu: Dušan Makovický a Ferko Skyčák pridali sa prví k nemu.

My ostatní členovia Detvana, ktorí sme sa viac venovali literatúre, jasnejšej poézii ducha, zprvu sme dosť pohŕdavo nazerali na toto hnutie, inaugurované Škarvanom. Zdalo sa nám odbojom i proti nášmu literárnemu smeru a posmešne sme mienili, že keď nemali od Boha vlohy napodobňovať Tolstého v jeho slávnejšej činnosti básnického tvorenia, dali sa ešte mladí na odriekanie, stávajúc sa aspoň účastníkmi jeho stareckého hrdinstva. Čo bolo, pravda, ľahšie, než virtuózne písať. Avšak po čase naučili sme sa správnejšie hodnotiť tento smer ducha, ktorý robil zo slabých ľudí silákov a hrdinov, blahodarne zušľachťujúc našu spoločnosť. Veď i prví kresťania zavrhovali slávu svetskej vedy a umenia, viac hodnotiac ponižovanie pred Bohom a odriekanie, boj proti hriechu; tak premáhali bahno starého sveta, vnášajúc do ľudstva nové svetlo a hodnoty ducha.

Mne toto hnutie nebolo prekvapujúcou novotou, sám som nedávno pocítil mocný zásah boží do svojej duše s otrasom zúfania; ale šiel som po svojich cestách i bez Tolstého a majúc neustále na očiach svoj básnický ideál, kochal som sa viac jeho

prvotnejšou tvorbou. Chudoba s biedou ma mimovoľne nútila k odriekaniu a zlatej miere. Ten duch ma potom viedol do konca života, tak som poznával vyššiu pravdu i krásu. Zachovával som povýšený náhľad umelca i filozofa, nedávajúc sa strhnúť na pole exkluzívneho náboženského sektárstva, ani do všednejšej politiky mocenskej, kde strácame objektívnejšiu súdnosť ducha. Prvý otras môjho života bol mi vždy pamätnou výstrahou nedôverovať príliš svojim silám. Ale úmyselne nebral som na seba vrece smútku a trýzne, nesypal som si popol na hlavu, ani bližných som nevyzýval, aby ma nasledovali do jarma pokánia a súmraku života. Vždy som hľadal jasnejšiu tvár božiu, ale uznával som potrebu rozličného krotenia tela i ducha. Moja letora, viac uvažujúca než ctižiadostivá a panovačná, zachovala ma do konca viac pri mojom básnickom ideáli.

Mravný obrat v živote Tolstého bol čiastočne následkom niektorých plytkostí jeho osoby i národa. Svetová vojna priviedla potom žalostný pád obdivovanej moci vtedajšieho Ruska.

6.

Moja záľuba v čítaní Biblie. Začiatky nového politického ruchu medzi slovenskou mládežou v Prahe.

Písmo sväté poznal som už trochu zo seminára, kde sme ho dva razy denne, na poludnie i večer, čítali polhodinku po odsekoch v maďarskom preklade. Vtedy Starý zákon zaujímal ma viac umeleckou krásou. V Prahe uchvátil ma ponajprv Nový zákon so stránky mravnej, svojím vyšším svetlom. Bencúr, môj druh na spoločnom byte, mal kralický preklad Biblie, vydanie Britskej biblickej spoločnosti, v koženej väzbe. Táto propaganda anglickej cirkvi, mravný podklad kramárskej a kolo-

nizačnej politiky Britov, hodne a záslužne rozšírila Bibliu i medzi nami Slovákmi za nízku cenu, v úhľadnej úprave, hoci katolícke kňazstvo nežičilo tomuto kacírskemu podniku.

Bencúr si kúpil túto Bibliu ešte na učiteľskom ústave, kde ju potreboval, aby sa cvičil v náboženskej náuke. Podľa vyučovacej reči na ústave nachodí sa v nej ešte i maďarská poznámka jeho rukou. Keď potom prišiel do Prahy na medicínu, priniesol ju so sebou v kufri, ale nikdy som ho nevidel v nej čítať. Mne sa zdalo, že mi ju schválne položil na stôl pod ruku, aby som v nej čítal, keď ma navštívila krotiaca moc božia. Istého večera dal som sa do čítania, môj zrak padol na odsek Nového zákona evanjelia. Odtiaľ ma náhle ovanulo slnečné čaro, ako by som bol počul sladkú zvesť z výšin nebies. To bol tajomný liek na poblúdené srdce, pokrm ducha, po ktorom sa mi razom uvoľnilo. Pocítil som osvieženie síl života, slová, plynúce z najhlbšej podstaty božej, uzdravovaly môj prepiaty osobný náhľad, ktorý sa mi stával veľkým nešťastím, prekážkou blaženosti a radosti života.

Od tých čias som čítaval Bibliu, kúpil som si maličké vydanie Nového zákona so žalmami z tejže britskej spoločnosti. Toto som brával so sebou do kostola namiesto modlitebnej knižky, lebo od tých čias modlieval som sa denne a každú nedeľu som išiel do kostola. Lyrický vzlet žalmov najviac zodpovedal nálade môjho srdca. Z nich som potom každé ráno prečítal spev, po krátkej úvahe s modlitbou. V spleti zmätkov života a v denných trudoch bývaly mi žalmy svetlom i útechou, ako starým Grékom rady a veštby delfskej Pýtie, i upevňujúcou silou v mojom počínaní.

Zo Starého zákona poznával som deje s mnohými bájkami, zápas národa zmietaného, časom chtivo výbojného, ktorý v ponížení a v utrpení hľadal pomoc v Bohu, ako i ja na cestách života v malom národe. Niektoré povesti, ako Rút a iné, dojímaly ma svojou veľkou jemnosťou i tajomnou hĺbkou starobylého

podania. Zprvu v nábožnejšej nálade čítal som Bibliu so slepou vierou, každé jej slovo mi bolo posvätným, i zázrakom podvoľoval som sa duchom ochotnejšie, blažene splývajúc s tajomným Božstvom. Avšak po čase odpútal som sa od slepej viery, čítal som ju viac kriticky; poznával som i mnohé jej nedostatky, umyselnosť horlivcov a niektorý blud, rozličné opravy a nedopatrenia. Poznával som, že je to tiež dielo ľudské, z ktorého silno prebleskuje duch boží. Umelosťou skladby, názornou vypracovanosťou nedosahuje dokonalosť gréckych eposov, ale svojou pravdivosťou a mravným náhľadom ich prevyšuje. I pri niektorej židovskej prepiatosti zostala mi Biblia vždy studnicou oživujúcich právd, oporou zápasiaceho srdca, ktoré sa spoľahlo na Boha.

Bencúr na moju žiadosť daroval mi potom svoju Bibliu; ja som mu za ňu dal slovenskú gramatiku Mrázovu a Hattalovu. Obe gramatiky boly z pozostalosti Janka Matúšku, slovenského básnika, po ktorom vdova darovala jeho knihy svojej príbuznej, vydatej za Nemca z Rakúska. Od jeho syna vymenil som ich za Messiadu Klopstockovu a za Danteho epos v taliančine. Kralický preklad Biblie stal sa mi knihou poučnou i so stránky jazykovej, vzácnejšou nad gramatiky. Jej vytríbený jazyk, básnická jeho malebnosť prevyšuje mnohé inorečové preklady Biblie. Na ňom brúsil som svoju milú materinskú reč, zanedbávanú školami. Pomocou jej usiloval som sa stať víťazným umelcom slova. Môj priateľ Bencúr svojím spisovateľským príkladom i týmto darom Biblie navádzal ma na správnejšiu cestu života i poézie.

V našom spolku Detvane niektorí druhovia, nemajúci smyslu pre jemnejšie tvorby fantázie ani pre mravne-náboženskú disciplínu, dali sa na vzdornú opozíciu, chcejúc sa uplatniť viac politickými úvahami. Začali prízvukovať činnosť politickú ako potrebnejšiu pre oživenie a pozdvihnutie národnej cti na Slovensku, než výlučný smer beletristický, ktorý vládol doma i v našom spolku. Najmä Štefan Daxner, poslucháč medicíny,

rodom z Gemera, vnášal tento rozumný náhľad do schôdzok nášho spolku. Jeho otec, statkár v Tisovci, horlivý slovenský národovec z nadšenej družiny Štúrovej, za uhorskej revolúcie zúčastnil sa na slovenskom povstaní, vedúc dobrovoľníkov k ruským vojskám, cisárovi na pomoc. Za Bachovho režimu ho odmenili vyšším úradom; ale po páde absolutizmu ho Maďari dali do výslužby. Bol jedným zo zriedkavých šľachticov na Slovensku, ktorí sa verne pridŕžali národnej veci domácej: z rodu dávnejšie nemeckého, osadeného na Slovensku, splynuvšieho s národom.

Jeho syn Štefan, náš priateľ, hrdý na svojho otca, súkromne nám rozprával o jeho živote a politickom pôsobení. Jeho matka bola pôvodom Maďarka, s ktorou sa otec oženil, keď bol vládnym komisárom medzi Maďarmi na Potisí. Úzke šikmé oči synove, tvaru mongolského, boly dedičstvom po matke toho plemena. Poctivá a húževnatá povaha, založená na užšom duševnom horizonte, vyznamenáva plemä maďarské. Do jeho smýšľania, viac úzkoprsého, slovanská krv vnášala vždy viac vzletu. Tá črta ducha i tela javila sa i na dvoch mužoch ich verejného života, na Deákovi a na Aranyovi. Kdežto Kossuth a Petőfi, pôvodu slovanského, dvíhali ducha Maďarov k vyššiemu vzletu už hodne slovansky, samopašne.

Náš Daxner už z rodičovského domu priniesol si do Prahy väčší záujem o slovenskú politiku. Otcova minulosť, prostredie gemerských evanjelikov Slovákov, i výchova jeho na moravskom gymnáziu utvrdzovaly ho v tom duchu. A maďarská hegemónia ešte zvyšovala jeho tvrdú zaťatosť. Často nám pripomínal, že Dohnányho dejepisný náčrtok o slovenskom povstaní za uhorskej revolúcie je dôležitým dokumentom samostatného počínania Slovákov v Uhorsku po tisícročnej porobe. To bola hrdá tradícia štúrovská o rozmachu ich prvého politického počínania. Ale výsledok bol menej slávny, pokračova-

ním smutné hlivenie. To bolo ostňom nevole a mrzutosti pre otca i pre syna.

Keď som neskoršie nadväzoval na tieto rozpomienky svoju povesť „Spev o utrpení Bohuslavica", ani pre svojho hrdinu nevidel som dostatočnú oporu blaha a prospievania v tom vysnívanom rozmachu našej samostatnosti. Ale v predvídavej a ideálnejšie usporiadanej poézii musel som náš život, nemajúci mocných podmienok samobytnosti v sebe samom, nadväzovať na vyššie opory. Preto som srdce svoje i hrdinovo ladil čistejšou ideou slobody v Bohu, umiernenou žiaľom.

V našom spolku Detvane postavil sa Daxner odmietavo proti jednostrannej beletristickej činnosti, ale kritizoval i politiku slovenských predákov v Turč. Sv. Martine, nedbale spravujúcich osudy národa, driemajúcich v úzkom svojom kruhu, v prízrakoch poézie. V svojej kritike mal tiež príklad zo svojho otca, ktorý voči Martinčanom zaujal postoj mierne opozičný. Avšak náš druh nemal dosť smelosti osobne vystúpiť so svojím náhľadom na spolkovej schôdzke. Namiesto seba nastrčil do popredia mladšieho priateľa Petrikoviča, poslucháča medicíny, rodom z Banskej Bystrice, kde mal jeho otec dielňu na výrobu pušného prachu. Ale syn, podľa príslovia, nevynašiel pušný prach; bol to mladík nezdravo ctižiadostivý, nepokojnej krvi, bez rozumového nadania a ešte pred skončením štúdií umrel na suchoty.

Daxner mu dal svoj náčrtok, úryvkovite vypracovanú úvahu o stave Slovákov vôbec, s náražkami aj na jednostrannú činnosť v Detvane. Petrikovič to ešte vyzdobil vlastnými frázami, naučenými z rečňovania opozičných študentských politikov v Prahe. Ale jalove žalostným tónom prednesu a zveličovaním malicherných vecí vzbudil len odpor členov na spolkovej schôdzke. Keď nastalo všeobecné prekvapenie, prihlásil som sa o slovo a zvysoka som skritizoval jeho úvahu. Nazval som ju bolestínskou jeremiádou, ale nelogickou zmätenosťou myšlienok skôr len detskou hračkou. V nej blúznivá slátanina slov, naučených

z opozičnej politiky, neznesie ani vážnej kritiky, lebo je hlboko pod úrovňou ducha inteligentnej mládeže Detvana. A dodatkom som poznamenal: „Ak je už na čase prevetrávať domáce veci, stuchnutú starinu, treba sa dať do toho rozumnejšie, lebo nie je radno búrať staré bašty a nestavať nové."

Hovoril som z duše väčšiny súdruhov. Daxner, ukrytý pôvodca, v rozpakoch sa zarputile červenal, ale nepovedal ani slova za svojho politického adepta bez nadania. Tomu ostatne pre jeho samoľúbu radosť stačilo, že mal prednášku v našom kruhu a porýpal do vládnúcich. Toto bol prvý závan politickej nespokojnosti do spolkového zátišia, kde sme sa pripravovali na budúcu verejnú činnosť na Slovensku. Onedlho však básnická hladina spolku a nášho života začala sa čeriť búrlivejšie.

Po tomto hravom útoku nezrelých hláv ja sám začal som vážnejšie rozmýšľať o svojej vlastnej činnosti na štúdiách. O potrebe opravného diela v mojom vlastnom živote, ktorý chcel som spojiť s novoinaugurovanou politikou na Slovensku. Pre svoje básnické ideále, spojené s hmotnou biedou, zanedbal som odborné štúdium, i začal som uvažovať, či by som si vari činnosťou novinárskou na Slovensku nemohol zaistiť kúsok chleba. Nedoštudovaných študentov, ktorí sa uplatnili ako politickí agitátori a redaktori, mal som v Prahe na očiach dosť. Moja myšlienka o starých a nových baštách národa, nadhodená v Detvane, našla všeobecné uznanie. Poznával som, že politickú činnosť doma na Slovensku treba postaviť na zdravšie základy, pričom som sa i sám mohol úspešne uplatniť. Ale vzor tej novej činnosti videl som v českej politike. Rozličné kultúrne vymoženosti od cisárskej vlády vo Viedni, živý duch víťaznej demokracie boly i svetlom, ako oživovať podľa ich príkladu našu politickú činnosť doma. Nie k Rusom, ale predovšetkým k Čechom užšie prilipnúť zdalo sa mi potrebným, aby sme sa dostali do zdravých prúdov.

Dokiaľ však na môj žalúdok nedoľahol dokonalý hlad, žil som

ešte bezstarostne, študujúc a píšuc rozličné veci. V deravých topánkach a v ošumelom obleku, trpko blažený, nesnažil som sa zapáčiť dievčatám. Občas vlčí hlad prázdneho žalúdka budil dravý oheň na výboje. Trudné chvíle odriekania poslúžily zase k jasnejším myšlienkam o očiste ducha. Vzrastajúc duchom samostatne, neukojene, občas v nerozhodnom tápaní, môj život býval vo vare; začala sa ma zmocňovať i dobrodružná rozháranosť. Vo chvíľach jasnejších žil som bezstarostne ako kvietok na poli pod slnkom alebo vtáčik, o ktorého sa starajú nebesá.

Dokiaľ ale starší druhovia, Bencúr a Nádaši, boli ešte v Prahe, nemal som dosť odvahy dať sa smelšie proti ich autorite na nové cesty. Ich konzervatívnejšia usadlosť, väčšia skúsenosť života a svedomitosť v odbornom štúdiu, opatrnejšie krátanie v naučených metódach, boly ešte brzdou môjho ducha, odvážnejšie hnaného vpred neistotou postavenia. Ale keď opustili našu spoločnosť, vyrazilo to zo mňa rozhodnejšie.

Nádaši vytratil sa z Prahy domov na chlebovú postať a Bencúr sa v poslednom roku svojho štúdia tiež odcudzil našej slovenskej spoločnosti v Prahe. Vážená domácnosť Neureutera, bezdetní manželia, poskytla mu zadarmo byt a stravu. Staršiemu manželovi, bohatému mestskému radcovi, i mladej a statnej jeho manželke, vývodiacej rozmarilo v dome, Bencúr zapáčil sa svojou skromnou a rozumnou povahou. Milý, cudne zdržanlivý spoločník, za poskytnuté skvelé pohostinstvo musel sa im odvďačovať čarom svojej osobnosti v častejších rozhovoroch a domácom obcovaní. Starý pán prišiel niekedy i medzi nás odvolať Bencúra, ak sa zdržal v našej slovenskej spoločnosti.

Uvoľnený od týchto pút starých autorít v Detvane, vrhol som sa smelšie do víru politických myšlienok, chcejúc na nich založiť svoju nádej života, aby ma vytrhly z rozháranosti, do ktorej som zabŕdol so svojimi poetickými ideálmi a vysokou nádejou Slovanov. Zodpovedalo to osudove našej národnej po-

trebe, ale menej mojim milším básnickým ideálom. Mojej povahe viac hovelo tvoriť diela fantázie v blaženom pokoji, s jasnejším vzletom ducha, než sa bojovne nadúvať a panovačným vzdorom svolávať druhov k spoločnému dielu. Ale Boh mi dal užiť i toho, aby som rozprúdil stojaté vody, a odvrátiac sa potom znechutene, venoval som svoj ďalší život tichej tvorbe, mne milšej, poézii v jasnejšom božom svetle a s hlbším porozumením národnej veci.

V piatom roku môjho pobytu v Prahe odpadly mi obedy z Radhošťa, aj iné podpory. Bolo mi súrne treba pomýšľať na upevnenie chlebovej postati inak. Ako hladný vlk a dravý výbojca, nevážiac si za čas svojej bezpečnosti a pohodlia života, chcel som v upadnutom národe stvoriť dôstojnejšie podmienky života pre všetkých nás a pre seba tiež. Z týchto najhlbších potrieb tela i ducha pramenilo moje predsavzatie. I začal som horlivejšie a častejšie uvažovať, v samote i v rozhovoroch s priateľmi, o potrebe nového politického počínania na Slovensku. Pre túto vec rýchlo a radostne prejavoval poruzumenie náš druh Šrobár. Rodom z Liskovej v Liptove, vylúčený z levočského gymnázia pre panslavizmus, stredné školy študoval v Přerove; a teraz na medicíne v Prahe zápasil s nepriaznivými podmienkami študentského života ako ja. Nevediac, či vôbec dôštuduje a bude lekárom doma, chopil sa radostne nových myšlienok, ktoré i jemu sľubovaly zdarnejšiu výplň života, keby stroskotal s vlastným svojím štúdiom.

V mojej povahe bolo nehrať sa len samoľúbo a kratochvíľne s myšlienkami a citmi, ale premyslená činnosť uchvacovala ma hneď s ohňom vášne. Len po čase zas, keď som pobúril duchov a presýtený veľkou horlivosťou odvracal sa inam, hľadal som sladšie podmienky osobného blaha. Šrobár potom prevzal toto dedičstvo po mne; v drobnejších zápasoch dennej politiky a s väčšou striezlivosťou v potýčkach ideových i osobných, tužil sa ďalej na tomto zápasišti národa s družinou novopodnie-

tenou. Lebo myšlienok našich chápali sa iní aj na iných stranách, až to radostne vzrastalo, a s prevratom po svetovej vojne vyrástlo na impozantnú veľkosť. Ja ale s blahou istotou v duši, že vzbudený prúd duchov bude pôsobiť ďalej v prospech národa, hľadal som na skromnejšej postati ešte čistejšie mety a vidiny ducha. A len občas ozývala sa mi v duši s osviežujúcou búrkou života vzrastajúca vlna nových myšlienok.

7.

Makovický a Skyčák, horliví vyznavači tolstojizmu medzi nami. Občas ešte zábavy a spevy.

Naša nová činnosť našla mravnú pomoc v propagande tolstojovskej: Božia moc v svetovom prúdení všelijako pomáhala obrodnému dielu. Keď Škarvan celou vervou svojej citovej a prítulnej povahy hodil sa k nohám ruského majstra, slepo uveriac jeho náuke, hneď ho nasledovali ešte iní Slováci, menovite Dušan Makovický a Ferko Skyčák v Prahe, ktorí živšie podľahli jeho citovej exaltácii. Náuka tá odriekania očisťovala ich od zvieracích pudov, krotila sebectvo, budila horlivú činnosť altruizmu, lásky božej k núdznym a opusteným bližným. To bola neklamná cesta života k náprave i celku, z nížin žiaľov nové svetlo.

Naša Slovač v Prahe bola si občas rada zahýrila pri pive a speve v bezstarostnom veselí. Na Václavskom námestí stál veľký starý pivovar, zvaný u „Primasov", kde čapovali silné, vyležané pivo. Mládež slovenská aspoň raz v týždni, obyčajne v sobotu večer, po zasadnutí spolku Detvana, schádzala sa tu na svoje najmilšie zábavy. Tu po prvý raz v Prahe, pribehnúc ako vojak na hodinu z kasární v Karlíne, poznával som svojich mi-

lých krajanov z rozličných strán Slovenska. V podzemnej miestnosti, pod nízkym sklepením pri mohutnom pilieri, na ktorom spočívala klenba, sedeli sme v dyme tabaku okolo malého stola, tesne druh pri druhovi, a rozprávali sme sa priateľsky, popíjajúc z pollitrových pohárov. A za všetkými husto obsadenými stolmi vedľa stien hučala pražská pospolitosť, obľubujúca večerné posedenie pri pive. V krúžku milých krajanov vtedy okrejúc, bežal som zase do kasární v Karlíne, po troch pohároch už trochu nachmelený; len po čase, zvyknúc si na pivo, vypil som i viac. Daxner sedával tam každý večer, i z tamojšej kuchyne si rozkázal večeru. Jemu na to stačilo z penzie otca, ktorý ju dával na výchovu dvoch synov na školách. Ostatní uspokojili sme sa na večeru lacnejšou údeninou, vurštami v údenárskom obchode.

V sobotu po schôdzke v Detvane schádzali sme sa tu všetci, mierne rozveselení rozhovorom i nápojom. Keď vrava začala viaznuť, dali sme sa do spevu. Prespievali sme celý veniec slovenských pesničiek, takzvané „trávnice". Náš spev bol obstojne nacvičený, predspevoval Slabej z Lipt. Sv. Mikuláša, poslucháč medicíny. Spev Slovákov u „Primasov" stal sa pražskou špecialitou, i riaditeľ Národného divadla Šubert prišiel raz medzi nás vypočuť túto zvláštnosť, hoci mal v divadle plné uši onakvejšieho spevu. I na mňa bol zvedavý, lebo som bol zadal divadelnej správe akúsi drámu, ktorú však neprijali. Daxner na jeho počesť zatancoval nakoniec valašský tanec, zvaný „odzemok".

Niekedy sa prihodilo, že pri našom speve nám neznámy mecenáš zaplatil súdok piva. Na krosienkach priniesol nám ho na stôl bruchatý vrátnik z výčapu, ktorého Hanzel alegoricky nazval „Cerberusom", strážnym psom pohanského podsvetia. Zo súdka sme si sami čapovali pivo a odchádzali sme potom v noci poslední domov alebo ešte do kaviarne.

Bencúr nemal rád takéto konce. Keď sa začal spev, náš umelý

rozprávač príbehov zo života, radostne bájaci v tej spleti, vtipný uvažovateľ denných zmätkov, radšej sa vytrácal z našej spoločnosti. On mal rád nápoj len ako mierne ladenie k preduševnenému rozhovoru. Spev nebol mu vôbec po chuti, najmä keď pri ňom iní tým viac prelievali hrdlá, dvíhaní nadšením vo vyššej miere. On nemal hudobného sluchu, ani smyslu pre prejavy citov, stupňovane podráždených. Tuším i preto zanechal v domovine učiteľovanie, lebo pri ňom spev s hudbou je dôležitou súčiastkou povinností.

Rozhovor pri nápoji, jemne ladený, mal som rád i ja, ale jeho rozvláčnosť ma nudila. Rád som rozprával udalosti zo svojho života, ktoré maly živší spád a prúdenie. Pribájiť k nim nedovolil som si ničoho; len pri písaní umeleckých diel snoval som obrazy fantázie podľa vlastných životných vzťahov, alebo vlastné zážitky som odieval do pútavejších foriem: menil a spriadal zovňajšok deja, podkladajúc ich symbolickou hĺbkou.

Občas podliehal som aj rozkoši opojenia. Keď v omámenosti nastáva pocit, ako by tiesnivé okovy spadaly s ducha, uvoľnil sa zmätok a napätie, alebo ako by sme mali na ružiach ustlané a život vzlietol do nebeských sfér: tento klam povzbudzoval i hru fantázie pri básnických výplodoch po vytrezvení. Ale z malomyseľnosti a zúfalstva nepil som nikdy, len bujná krv ma občas hnala výstrednejšie. Pohanský boh opojného nadšenia, Bacchus, ktorý podľa tradície zabehol výbojne z Grécka do Indie, býva ľudstvu podnes pomôckou na vzpružovanie driemajúcich síl. Ale mne bol vždy nepomerne milší slnečný boh Apolón, zdvíhanie na krídlach obrazotvornosti k čistejšej poézii. S vekom odriekal som sa nápoja a konečne vzdal sa ho celkom, odriekanie bolo mi aj prechodom k uzdraveniu hlavy. Ako víno z hrozna na sopečnej pôde, vybúrené a ustáte, býva príjemnejším nápojom, tak i moja mladosť, zvírená ohňom, prinášala mi s vekom zážívnejšie plody života.

Škarvanovi nasledovníci v odriekaní, Makovický a Skyčák,

ktorých získal svojou citnou výrečnosťou i príkladom obnoveného života, po jeho odchode utvorili v Prahe na spoločnom byte ohnisko mravného obrodenia. Okolo nich sdružovali sa i menej horliví duchom: niektorí ich navštevovali len zo zvedavosti, iní aby sa prižívili na ich vegetariánskej kuchyni, ktorú si doma zariadili.

Dušan Makovický, môj spolužiak ešte z Ružomberka, nebol činný v spolku Detvane. Ducha pasívneho a krotkého, ľahko podliehal cudzím vplyvom, strácajúc sa v tápavej neistote a hmle života. Oporu svojej nevýbojnej slabosti hľadal mimo seba. Nápojom sa nikdy neomamoval, ale po niektorom sklamaní s dievčatmi v Prahe zachovával čistotu v odriekaní až do konca života. A keď potom zmenil ideál, doľahol naň smrteľne osud. Inak ostýchavo opatrný, slabšieho tela, váhavej výrečnosti a nezvučného hlasu, tlmeného hrdelným viaznutím, bol milým a krajne zhovievavým priateľom, ochotným pomáhať bližným. S lepšími ľuďmi spoločne hľadal vyšší cieľ života, mierne ctižiadostivo sledujúc vyniknutie z bahna. Žalostným jeho osudom vo veľkej kríze života, ktorá presahovala jeho chabé sily, bolo však zahynúť v zmätku a zúfalstve.

Ferko Skyčák, môj krajan, Oravec, bol chlapík hodne tvrdší, pevného tela i ducha. Vlasy tmavé, zrak bystrý, všetko okrúhle a svalnaté na ňom, tiež výbojnejší, rozumný a väčšmi praktický. Doma, v Kline pri Námestove, vychovaný bol nábožne, podľa zvyku tamojšieho ľudu, ale rozumel aj hmotným záujmom. Jeho otec, kupec s plátnom na macošskej pôde hornej Oravy, ktorá vyžaduje zdravý smysel pre život, poslal ho najprv na krátke štúdium do Levoče a potom ho pridržal doma pri plátenníckom obchode. Ale keď sa syn zaplietol do ľúbostného pomeru s krásnou dievčinou z príbuzenstva, otec, nežičiac tomu sväzku, poslal syna do Prahy ešte na obchodnú akadémiu, aby tam zabudol na svoju lásku, na daný sľub i živý záväzok.

Avšak tu, v spoločnosti Škarvanovej, precitol duchom a hlas

svedomia kázal mu zotrvať verne pri dievčati. Hoci jeho srdce, ovplyvňované doma rodičmi, povážlivo voči nej ochladlo, umienil si oženiť sa s ňou, len čo sa vráti domov po skončení štúdia v Prahe. Ale podľa Tolstého náuky, ktorú vyznával so všetkými výstrednosťami, umienil si žiť s ňou v celibáte, ako brat so sestrou. Podľa učenia Tolstého zavrhoval aj vládnúcu cirkev, pretože už nemala živého ducha Kristovho, a nehodlal sa s ňou sosobášiť pred kňazom pri oltári, iba že by si to ona želala pre umlčanie ľudských rečí. Mal tiež v úmysle stať sa doma sedliakom a žiť z role prácou vlastných rúk, ako to učil Tolstoj svojím slovom i za čas životom. To potom Ferko doma istý čas vskutku aj robil a s kosou na pleci chodieval do poľa. Avšak začiatočná vystrednosť jeho mravného obrodenia nadobúdala uhladenejšiu tvárnosť. Nešiel zatvrdilo do mníšskej a sektárskej krajnosti. S milou dievčinou uzavrel sobáš v chráme a plodil zdravé dietky ďalej, i s cirkvou sa smieril. Po otcovej smrti prevzal obchod, založil peňažný ústav v Námestove, a ešte za maďarského režimu stal sa poslancom v sneme, podporovaný prednými kňazmi katolíckej cirkvi v Orave. Postupne opäť viac splýval i s hmotou života, ktorej sa bol na čas odcudzil, keď sa mu v mravnom zanietení zdala hriešnou.

Keď Škarvan odišiel doštudovať na univerzitu v Innsbrucku, často písal ešte svojim stúpencom do Prahy, ktorí zbožne čítali jeho listy, ako kedysi prví kresťania listy apoštola Pavla. Škarvan vedel však na väčšiu rozkoš poslucháčov vypravovať svoje zážitky lepšie, než o nich písal; jeho slová bývaly úchvatne predchnuté živým citom za sviežich dojmov v srdci. Jeho život ešte i neskoršie zmietaly vzrušujúce deje. Keď potom v Košiciach slúžil už ako vojenský lekár, promovaný doktor, v duševnom záchvate náhle odoprel vojenskú službu. On, milujúci nadovšetko pokojný a jasný vzhľad života, musel prejsť nato celou kalváriou duševných múk, hľadajúc azda utrpením novú očistu srdca. Potom šiel k Tolstému do Ruska a napísal tam po

rusky svoju spoveď o tejto vojenskej tragédii. Ale jeho písmo na papieri nemalo tej milej pútavosti ako živé slovo, bezprostredne pôsobiace vernejšie. Ani ruskú reč neovládal, a majúc pred očami štýl svojho majstra, stával sa meravým i za jeho pomoci. Potom žil i vo Švajčiarsku. Po čase vrátil sa domov, i lekársky diplom dostal zpät, ktorý mu boli vzali pre odopretie vojenskej služby. Umrel na pľúcny neduh ako praktický lekár v Hrádku.

Makovický a Skyčák zariadili si v Prahe na svojom byte vegetariánsku kuchyňu. Kúpili si železný sporák, ktorého rúru voviedli do kachieľ. Sami varili doma hrach, krúpy, fazuľu. Skyčák, vysúkajúc si rukávy, niekedy zamiesil i cesto na haluške, ktoré posypal bryndzou a omastil maslom. Mäso nejedli, ani opojný nápoj nepili, ale varievali výborný čaj, ktorý im priamo z Ruska objednal študent Malorus, vypovedaný odtiaľ zo škôl a tu sa prižívoval na ich kuchyni. Iný ich príživník bol Bulhar, výtečný spevák.

Skyčák, syn bohatého otca, po príchode do Prahy šatil sa vzorne gavaliersky. Obleky z jemnej látky, podľa módy šité, na hlave vysoký cylinder. Ale keď sa dal na pokánie, zavrhol gavalierstvo ako hriešnu márnosť sveta. Dobrý oblek daroval žobrákovi, sám okázale chodil ošumelo, v čaptavých topánkach, v košeli bez goliera a kravaty. Len zaprášený a nevyhladený cylinder, ako na posmech, nechal si na hlave, vystavujúc na obdiv opovrhovanie zovňajšou slávou. Večer, keď sa na ulici sotmelo, predajným dievčatám, zvádzajúcim na hriech, dával strieborný dvojkorunák, mzdu ich priazne, s nábožným napomenutím, aby sa šly domov vyspať a polepšily sa.

Keď ich našinci navštívili na byte, Skyčák v rozhovore spustil mravokárne kázanie, plné vrelého citu, vyhlasujúc za spravodlivých biednych a zavrhnutých. Našinec prekvapene otváral oči, kde sa berie tá výrečnosť a hĺbka myšlienok u mládenca,

ktorý ešte nedávno v spoločnosti nevedel ústa otvoriť na uhladené slovo.

Dušan Makovický nebýval nikdy výrečný, on len sucho citoval majstrove slová, alebo mlčal, ale dobré srdce prejavoval vždy s krotkosťou ducha. Po skončení štúdií bol lekárom v Žiline. Chudobných ľudí liečil zadarmo, hladujúcim ešte i chleba udeľoval. Bol apoštolom v úzkom kruhu, obetoval viac vlastnú osobu. Keď sa potom vysťahoval do Ruska k Tolstému, lekárske miesto v Žiline po ňom zaujal Ivan Hálek, syn českého básnika, ktorý sa taktiež stal učeníkom Tolstého, ale v miernejšej forme.

V Rusku u Tolstého zapisoval si Makovický každé slovo, vyšlé z úst majstra, ktoré sa mu zdalo významnejším. Ukryte do zápisníčka vo vrecku kabáta písal ceruzkou i v spoločnosti, aby mu niečo nevypadlo z pamäti. Jeho zápisky vyšly čiastočne tlačou v Prahe. Ešte za života Tolstého poslal mi súborné vydanie jeho spisov, ktoré Dušanovi venovala Tolstého dcéra, vydavateľka oných spisov. Po jeho smrti, za boľševického prevratu v Rusku, keď sa zrútil starý poriadok cárskej moci, Dušan sa oženil so svojou ošetrovateľkou v nemocnici, kde ležal chorý. Stratiac mocnejšiu oporu ducha, spreneveril sa ideálu o pohlavnej čistote. A keď sa potom so ženou i dieťaťom vrátil do Ružomberka, starej vlasti, bratia ho prijali s údivom nad týmto nečakaným obratom v jeho živote. On si životné ťažkosti tak pripustil k srdcu, že v zúfalstve sa obesil na pôjde otcovského domu. Tento koniec nedobre spečatil jeho život, zdanlivo apoštolský. Majstrova náuka nebola dosť pevná, aby spasiteľne na celý život podoprela slabú dušu učeníkovu. Vdova po ňom našla útulok v sanatóriu v Bytčici pri Žiline, vedenom Dr. Hálkom.

8.

Začiatky môjho politického pôsobenia. Šrobár sa pomocne ujíma môjho diela.

Moderná osveta, výbojná kultúra hmoty, vylúčily z našej duše Boha. Vieru v neho i s cirkvou pokladali sme za znamenie inferiórnosti. I Tolstoj zpočiatku vo svojich opravných snahách len bojazlivo sa dovolával Boha ako krotiaceho princípu. Niektorá náuka filozofov, alebo Ježišova, alebo predpisy zdravovedy slúžily mu za podklad mravokárskych snáh. Mne, keď som sa uzdravil z výstredných myšlienok, Boh stal sa zlatou mierou konania. Prilipol som k nemu s láskou ako k stredobodu a prameňu života, v ňom poznával som svetlo a pravdu, princíp oživujúci, krotiaci i usmerňujúci. Vystríhal som sa jednostranných záchvatov, zotrvávajúc na slnečnom, umeleckom náhľade ducha. Nehlásil som sa k sekte tolstojovcov, ani nezatracoval cirkev, veriac, že bez nej bolo by omnoho horšie. A keď som sa na čas chytil politiky, ku ktorej ma tlačil neradostný stav osobný i národný, primeral som svoje horlenie za dobro národa k nedostatkom vlastným i národným. Ale dajúc sa dočasne na boj, musel som prestreľovať, zdolávať nepriateľskú silu.

V Detvane sme sa v tom čase rozhodli vydať tlačou almanach, sbierku literárnych prác členov, hlavne z odboru beletrie. Knihu tlačila svojím nákladom kníhtlačiareň v Turč. Sv. Martine, kde pražská mládež mala dobré meno. Do almanachu prispel Bencúr i Šrobár. Nádaši, ktorý vlastne podnietil onú myšlienku, doma medzi časom odvrátil sa od našich snáh. Po ňom zvolili za predsedu spolku mňa a na mojej hlave spočívala teraz redakčná práca s usporiadaním almanachu. Aby som mu dal pestrejšiu nápln, Daxnerovu politickú úvahu, ktorej náčrtok použil Petrikovič na prednášku, upravil som pre almanach tiež podľa svojho rozumu.

Aj sám som napísal poviedku, voliac si predmet zo slovenského povstania za revolúcie v Uhorsku. Na Slovensku žilo ešte mnoho účastníkov a pamätníkov tých bojov, a ja slýchaval som od nich o tom jedno-druhé. Shrnul som to dohromady v celok okolo smutného hrdinu, akým som sa cítil vtedy sám, podivne zaklinený v neslávnom osude svojho národa. Na vypracovanie nezvyšovalo mi mnoho času, lebo kníhtlačiareň naliehala o ďalšie príspevky. Nehľadiac na mnohé nedokonalosti poviedky, prepísal som na čisto prvý koncept po drobnejších opravách, ako som to vídaval robiť Bencúra, a zaslal tlačiarni.

Po dvadsiatich rokoch znovu som sa vrátil k tejže téme. Bola ona verne symbolická pre celý môj život i národ. I ja som podobne odvážne vyletel na výboj, pudený jasným ideálom, ktorý mi Boh vnukal, s lepšími nádejami pre Slovensko. Ako za revolúcie slovenská chasa, i ja som z Prahy hodlal začať svoju činnosť pri dobývaní slávy i koristi, ale zažil som podobné sklamanie s utrpením. Z tých základov vyrástol neskôr môj „Spev u utrpení Bohuslavica", v upevnenom duchu bedlivejšie už vypracovaný. Poviedka pre almanach, nazvaná „Z dôb našich otcov", bola len spešne slátaná sedliacka chalúpka oproti neskoršiemu eposu, nádhernému chrámu.

Keď po prevrate v našej obnovenej vlasti vedúci českí literáti oboznamovali svoje domáce obecenstvo s plodmi slovenskej literatúry, túto moju dávnu poviedočku pojali tiež do sbierky, vydávanej v Pacove. Vtedy mal som za sebou už i lepšie veci, ale oni volili výber čiastočne pre osvetlenie našich slovenských pomerov.

Pri sostavovaní almanachu najviac starostí spôsobila mi práca Daxnerova. Látku, snesenú bez ladu a skladu, po mnohom váhaní a pochybnostiach som spracoval nanovo, podľa svojho, a pre lepší efekt upravil som ju v podobe reči, prednesenej Daxnerom na schôdzke Detvana. Ale smer myšlienok obrátil som proti pokrokovému hnutiu politickému, ktoré sa práve

vzmáhalo medzi českým študentstvom a blížilo sa k Marxovmu socializmu. Dával som prednosť slovenskému nacionalizmu, miršiemu konzervatívnym stranám v Čechách i na Slovensku, a to s dôvodením, že naše národné požiadavky a práva sa ešte náležite nesplnily. Len potom bolo by na čase pokročiť ďalej k sociálnemu vývoju. K tomuto stranníctvu viedol ma tiež ohľad na lepšiu pôsobivosť Daxnerovej práce. Bez tohto zahrotenia a spádu myšlienok bola by bývala jeho politická úvaha príliš mĺkva.

Keď vyšiel almanach tlačou, Vajanský v referáte o ňom nadšene vychválil túto úvahu. Ale za českých pokrokárov Antonín Hajn v časopise mládeže vyslovil nad ňou svoju neľúbosť a nazval ju mystifikáciou. Bola pravda, že Daxner sám nikdy nemal v Detvane takú prednášku, ani nepoznával v nej plod svojho ducha, lebo to, čo Petrikovič kedysi predniesol z jeho myšlienok, malo tu celkom inú tvárnosť. Ale teraz v rozpakoch mlčal, spokojný inak s pochvalou Národných novín v Martine. A mne tento prvý pokus redaktorskej činnosti dodával smelosti pre ďalšiu verejnú činnosť v tomto smere.

Keď sa Bencúrovi v poslednom roku štúdia dostalo panského zaopatrenia u Neureutrovcov, našiel som si na čas spoločný byt so Šrobárom. Spolu s ním, biedou hnaný po každodennom chlebe, dal som sa živo na politické fantázie. Ale zprvu nebolo ešte náležitej shody medzi nami. Bývali sme u vdovy Moravanky, ktorá sa nasťahovala do Prahy kvôli výchove troch synov a dcéry. S jedným jej synom sa Šrobár poznal ešte v Přerove, keď tam študoval. Matka neskoršie sprostredkovala Šrobárovi nevestu z rodného svojho kraja, zo Strážnice: to mu potom, za pomoci nastávajúceho tesťa, umožnilo bezstarostnejšie dokončiť lekárske štúdium.

Na tomto spoločnom byte, v malej a neúhľadnej izbičke mal som ešte cez celý mesiac na návšteve svojho mladšieho brata, ktorý sa doma u strýca vyučil mäsiarstvu, potom sa vychytil

na vandrovku, skusovať sveta i učiť sa od iných. Lebo nevandrovaný muž a vandrovaná žena nestoja oba za moc. Z Vrútok zašiel do Pešti a na moju radu prišiel teraz do Prahy zdokonaliť sa v svojom remesle. Chcel sa tu vyučiť hlavne údenárstvu, lebo pražskí údenári mali svetovú povesť. Avšak márne som chodil s ním po všetkých údenároch, ani jeden ho nechcel do práce ani zadarmo: nežičili cudzincovi zdokonaliť sa v ich remesle, ktorého výrobky maly odbyt za hranicami. Vtedy ešte nebolo v Prahe „Československej jednoty", ktorá potom umiesťovala slovenských mladíkov na remeslá v Čechách.

Môj brat utratil prinesené úspory a nakoniec som ešte ja musel dokladať zo svojej biedy. Spávali sme v jednej posteli, i Šrobárovi už prekážal v úzkej izbičke. Tak sa odhodlal k návratu domov.

Na naše politické počínanie mala značný vplyv nová politická strana v Uhorsku, ktorá vznikla práve v tom čase a nachádzala ohlas najviac medzi Slovákmi. Založil ju bohatý maďarský magnát, gróf Zichy, a pomenoval ju ľudovou stranou. Za pomocníkov použil katolíckych kňazov, podráždených maďarskou vládou, ktorá zaviedla civilný sobáš i civilné štátne matriky, čím podľa ich domnenia dôstojnosť a moc cirkvi utrpela ujmu. To prebudilo ich politickú ospalosť.

Tejto nespokojnosti využil bystrý starec, sýty vekom i bohatstvom, ale ctižiadostivo túžiaci ešte po moci a vláde v štáte. Gróf Zichy s dlhou bielou bradou osobne navštevoval našich farárov po dedinách, bozkal ruku i mladšiemu kňazovi zo sedliackeho rodu, on, starec z rodu významného a oddávna bohatého. Keď zazvonili na veži, snímal klobúk a modlil sa i na ulici ako prostý sedliak, hoci tento stredoveký zvyk liberálne smýšľajúca inteligencia dávno opustila; ale Zichy chytrácky a ľstivo sa ponižoval, chcejúc si získať priazeň kňazov a podporu ľudu v politike. Po ňom robili to podobne iní mladší magnáti, dôstojníci jeho politickej gardy, v ktorej kňazi boli poddôstoj-

níkmi. Ľud vlastne bol len nástrojom v rukách dobyvateľov moci, hoci stranu podľa neho pomenovali stranou ľudovou: meno bolo nočným svetielkom na privábenie rýb do siete v rieke.

Na Orave Zmeškal, šľachtic husitského pôvodu a luterán, ktorý nedosiahol uspokojenie svojou politikou v župe, dráždený úmyslom odvety proti vládnúcim, s oživenou nádejou vrhal sa teraz do nového politického prúdu; a aby si získal dôveru strany, majúcej náter klerikálny, prestúpil na katolícku vieru. Úspechy strany o voľbách, čulo rozprúdený ruch proti vláde v Pešti, prebúdzanie sa nášho ľudu opozičným duchom, toto povzbudzovalo i naše nádeje v Prahe. Uvažovali sme o tom spoločne so Šrobárom, chcejúc doma rozvíriť podobnú činnosť, založenú však naozaj na skutočných potrebách nášho ľudu, nielen na klamnom svetle. Chceli sme byť verným a spasiteľným svetlom ľudu, nie mámivým volaním cudzieho panstva.

Aby sme narazili vec do pravej koľaje, do prúdov verne slovenských, uznali sme za potrebné vydávať politický časopis pre ľud: vychovávať pospolitosť v tomto duchu, v zdravom a pokrokovejšom občianskom smýšľaní. Ja som mal byť redaktorom novín za pomoci Šrobára a iných priateľov. Dúfali sme získať aj Hlinku, bývalého spolužiaka, ktorý sa teraz stal farárom v Sliači pri Ružomberku, v susedstve Šrobárovho rodiska. Hlinka sa začal živo zúčastňovať na onom politickom ruchu, novovzbudenom maďarským magnátom a klerikálmi na Slovensku; ale ako my, aj on bol rýdzejšieho smýšľania, než by mu trvalejšie vyhovovala úloha poddôstojníka veľkopanských maďarských vodcov. Šrobár o prázdninách s ním o tom už hovoril, a Hlinka hneď schvaľoval naše plány, i sľuboval do budúcnosti pomoc a spoluprácu.

Najprv sme chceli sostaviť vábivý program pre našu stranu, pravdivejšie ľudovú, verne a ušľachtile vystihujúci potreby a žiadosti ľudu i celého národa: program, ktorý by viac hovel nášmu srdcu i dobru, než chytráctvo uhorských magnátov alebo

aj ošumelá mlkvosť našich slovenských národovcov v Turč. Sv. Martine, driemajúcich na ruskej podpore. Pre začiatok našej žurnalistickej kampane dohodli sme sa so Šrobárom napísať spoločne najprv prípravnú brošúru. V nej chceli sme krátko popísať zanedbaný stav nášho ľudu, ukázať mu lepšiu cestu k spáse a nadchnúť ho k somknutiu do nových bojovných šíkov. Obaja mali sme urobiť náčrtok tejto brošúry; ale Šrobár nepokročil ďalej od posmeľovania, lebo odišiel v tom čase do Viedne odbaviť si polročnú vojenskú službu, kde s Blahom častejšie priateľsky uvažovali o týchto veciach. Brošúru musel som napísať sám. Na mojej hlave ostalo sostaviť i program na rozumné podnietenie ducha davov.

Šrobár mal dobrú vlastnosť, nadchnúť sa za šľachetnejšiu vec a čulo pomáhať v družnom diele; ale nemal vždy samorastlej priebojnosti: keď sa o to pokúšal, upádal občas do vrtošivej zaťatosti. Napodobňoval rozum iných, obratne sa prispôsobujúc, ale na základnejšie združovanie ľudí okolo seba bol slabý.

9.

Moje politické brošúry a ich umravňujúci smer.

V brošúre, zvanej „Skaza ľudu slovenského", snažil som sa opísať neutešený stav sedliackeho ľudu na Slovensku, stavajúc do krikľavejšieho svetla mravný i hmotný jeho úpadok, aby som tak prebudil svedomie lepších ľudí a ukázal potrebu opravných snáh. Uvažujúc s mnohým úsilím ducha o lieku pre naše uzdravenie, poznával som, že tu si nepomôžeme obvyklými politickými programami, požadovaním prirodzených práv domácej reči, autonomie, ako to robievaly občianske strany. Sostúpil som na koreň zla, zdôrazňujúc nápravu mravov počnúc jednotlivcami,

bez čoho nebude zdravý celok, vzdorný proti okolnému zlu. Vyvrelo mi to z hlbín duše: zdalo sa mi, že je to božie vnuknutie, aby sme hľadali spásu národa predovšetkým očistou svojich duší.

Úvahy svoje rozdelil som na dve časti: v prvej podal som obraz nášho stavu, v druhej, určenej užšiemu kruhu priateľov, navrhoval som organizáciu na základe činnosti mravne spoločenskej. Túto organizáciu nazval som „Jednotou". Kardinálne záväzky jej členov sú „nepiť, nesúdiť sa a židovi neslúžiť". Trojica tá záväzkov mala aj tajomne symbolický význam. V čelo brošúry napísal som slová žalmu: „Zastávejte se bídného a sirotka, chudého spravodliva vyhlašujte!" Každý člen „Jednoty" mal dostať ako legitimáciu Bibliu Starého i Nového zákona.

Trojica oných záväzkov dotýkala sa najboľavejších miest na tele nášho národa, ktoré som chcel liečiť. Vedel som, že doslovné a všeobecné ich plnenie nie je možné, pripúšťal som umierňujúce vysvetlenie: maly byť skôr vysokým ideálom, podobne ako reč Kristova na hore o blahoslavenstvách je cestou spásy, plne však nezaväzuje. Ľud na Slovensku bol vtedy zamorený opilstvom, liehovarov a krčiem bolo po našich krajoch ako nasiatych mocou diabla, a všetky v rukách židovských. Maďarsky režim žičil židom, ktorí horlivo podporovali jeho hegemóniu výstredným maďarčením. Oproti domorodému živlu slovenských národovcov židia mali výhody, hoci boli čiastočne cudzincami. A náš sedliak pil v ich krčmách menej ostýchavo; sedliacke role prechádzaly do rúk židov, nastalo sťahovanie do Ameriky. Opilstvo ľudu podporovaly aj voľby, najmä kandidáti vlády omamovali ľud, voličov pálenkou a vínom, nemravne ich priťahujúc na svoju stranu. Požiadavka striezlivosti mala liečiť ľud i inteligenciu a svojím ostrím mierila čiastočne i proti našim zábavám mládeže v Prahe.

Druhá požiadavka organizácie, nesúdiť sa, mala odstrániť

iný zlovyk nášho ľudu, ktorého pôvod je v ľudskej vášni, hneve a lakomosti. V súvise s krčmami aj tento zlozvyk nemiernou predráždenosťou podvracal blaho ľudu. Tretia požiadavka národnej disciplíny, neslúžiť židovi, nebola namierená nenávistne proti cudziemu plemenu. Ich Biblia, základ aj kresťanského náboženstva, bola mi vždy posvätnou a milou knihou, pre ktorú cítil som sa mravným dlžníkom židovstva. Ich život, v niektorom ohľade vzorný a čulo povzbudzujúci, pokladal som do istej miery za dobrý spoločenský doplnok. Len ich rozvratná činnosť v tom čase medzi naším ľudom, chytrácke slúženie Maďarom, ktorí nás zotročovali, nebolo mi po chuti: mojím cieľom bolo zoslabovať ten neblahý vplyv a ich nadvládu.

Odkloniac sa od náhľadu našich starých národovcov na Slovensku, ktorí na pospolitý ľud pozerali pansky, zvysoka, ako šľachta, my mladší vo svojom obrodnom počínaní chceli sme práve sedliaka pozdvihnúť na našu úroveň v úcte. Túto službu národu naznačil som v svojej brošúre „Jednota" tým, že predseda na schôdzkach členov sedí na poslednom mieste. Znamenalo to, čo Ježiš povedal o sebe: že súc majstrom, stal sa služobníkom všetkých. V „Jednote" takzvaní tribúni boli dôležitými činiteľmi.

Touto „Jednotou" chcel som tiež odpútať ľud od kňazov našich, poväčšine už maďarsky smýšľajúcich, ktorým bol inak ľud slepo oddaný. Náboženská náladovosť nášho hnutia pôsobila na mysle príťažlivo. Keď sa Šrobár vrátil z Viedne, bez námietok prijal môj návrh za základ novoinaugurovanej politiky pre náš národ. Už prv bol trocha naklonený družine Škarvanovej, ale ten mravný smer nezapustil hlbšie korene do jeho duše. Jemu viac zodpovedalo politické spolčovanie sa s praktickejším cieľom. Potom písal do Viedne Blahovi, ktorý prišiel na niekoľko dní do Prahy. Na byte u Šrobára som obom predniesol svoj program, podrobne vypracovaný a na čisto spísaný. Po mnohých úvahách z hlbín duše, po živom precítení svojich myšlienok.

ktoré ma mocne uchvátily do svojho víru, prežíval som práve vtedy i trpkú hmotnú krízu. Čakal som zásielku väčšej sumy z banky na Slovensku, nechcel som už v hostinci žiť na dlh. Doma som bol len o čaji a chlebe, takže som telom vycivel a môj duch bol britko ladený nevoľným pôstom už niekoľko dní. Svojim priateľom som citne prednášal, ako mienim spájať ľud v nové teleso, úprimne hľadajúc jeho dobro. Blaho i Šrobár radostne schvaľovali všetko, nepridali nič. Boli potešení, že konečne nastane na Slovensku rozumnejšia politická činnosť.

Ale tento nábožensky ladený program vždy ostal viac-menej visieť len vo vzduchu nad našimi hlavami. Nebol prakticky uvádzaný do života, organizovaný spoločensky. Keď sa naša politická činnosť rozprúdila, pre denné potreby sostavovali sme všednejšie programy, a tamten bol ako posvätujúci ideál. Blaho obstaral potom vo Viedni u Mechitaristov tlač mojej brošúry „Skaza ľudu slovenského". Pre jej obsah, trocha poburujúci, tlačiara v Uhorsku by boli mohli ľahko stíhať. Keby bola vydaná v Prahe, vzbudzovala by viac nedôvery. Tlač druhej brošúry, organizačnej „Jednoty", obstaral som potom sám v prázdninách u Salvu v Ružomberku.

Starosť, ako zadovážiť potrebné peniaze na tlač brošúr, pripadla zas len na moju hlavu, hoci som ešte musel všelijako zápasiť o svoje vlastné živobytie a vypomáhal som si prostredníctvom svojich priateľov pôžičkami v bankách na Slovensku. Teraz však chopil som sa vhodnej príležitosti, keď naši krajania, slovenskí národovci, prišli korporatívne na národopisnú výstavu do Prahy. Pod firmou nášho spolku Detvana a za pomoci členov usporiadali sme na uvítanie našich Slovákov slávnostný koncert na výstavišti. Čistý zisk zo vstupného mal slúžiť na zaokrytie tlače brošúr. Otváraciu prednášku na koncerte mal básnik Táborský, spievali členovia „Hlaholu", hudobný skladateľ Kovařovic hral na klavíri svoje fantázie a Dulova dcéra z Turč. Sv. Martina hrala na cymbale slovenské piesne.

Koncert bol dôstojný a hojne navštívený. Keď bol v plnom prúde, sedel som vonku pred pavilónom pri pohári piva s Dr. Milošom Štefanovičom, prešporským advokátom. V povznesenej nálade, plný viery v rozkvet rodiaceho sa nášho diela, horlivo som mu vysvetľoval nové metódy našej zamýšľanej politiky. Ale semeno mojej náuky padlo na tvrdú pôdu. Štefanovič bol síce ušľachtilého slovenského smýšľania, ale hrdo predpojatý voči trúfalému počínaniu ešte zelených a neskúsených mládencov, ako si nás on predstavoval.

Štefanovič vynikal medzi Slovákmi rozumom i neoblomným charakterom. Bol povahy prudkej, kriticky založený, ale mal príliš vyvinuté vedomie osobnej svojej hodnoty a cti národovca. Už jeho otec medzi Slovákmi bol samorastlou osobnosťou, za uhorskej revolúcie mal v slovenskom povstaní vynikajúcu úlohu. I brošúru napísal o tom, prejavujúc svoju nespokojnosť s počínaním slovenských vodcov v onom kritickom čase. Jeho náhľad uznávali ľudia súdnejší a jeho syn bol taktiež ducha hrdinského a kritického; postavou vysoký, silný, výbojný slovom, občas i činom, mal súboj s maďarským šovinistom pre národnú vec. Myslel som, že on hneď uzná moje dôvody o potrebe rozumnejšieho smeru v našej politike, ale razom zježil sa proti môjmu poučovaniu; moja smelá priamosť ho urážala.

Hovoriac o potrebe zdržanlivosti v pití, o tejto našej novohlásanej zásade, upozornil som ho na jeho švagra Dulu, ktorý práve šiel na koncert z vinárne s priateľmi, ako sa mi zdalo, trochu podnapitý. Jemu to znelo v ušiach ako osobná urážka. Rozkríkol sa na mňa, skoro ma vyzval na súboj. Moje slová pramenily z vysokej zásadnosti stanoviska. Hovoril som mu, aký úsudok majú v tejto veci o nás mnohí Česi, a najmä profesor Masaryk, ktorý cez prázdniny, keď prichádzal do Bystričky v Turci na letný pobyt, mal príležitosť zblízka pozorovať našich národovcov v Turč. Sv. Martine, a súdil, že nemierne holdujú Bacchovi, horlia o národe najradšej pri víne, a ináč sú

apatický. Ale moje slová budily v Štefanovičovi len oheň a vzdor.

Môj duch začínal v tom čase rásť do vášnivých rozmerov. Hĺbkou citu a myšlienok dvíhal som sa i nad starších národovcov. Mal som pocit, že vo mne je zosobnená spása Slovenska. V mojej duši ohnivým rozmachom rástla idea, pud spájať jednotlivcov v mocné teleso. Osud však túto vášeň srdca krotí, keď prerastá úzky kruh osobnosti. I najlepšie myšlienky vzbudzujú nevoľu, narážajú na samoľúbosť a egoizmus bližných. Postupne popudil som proti sebe väčšinu starších národovcov, a Štefanovič bol medzi nimi jasnejšia hlava. Zavinil som si bolestné utrpenie a Boh ma opäť stláčal z výšin nadmerného citu do blahej pokory smieru. Dožil som sa i toho, že som sa onedlho musel doprosovať pomoci u tých, ktorých som pobúril svojím hrdým horlením. Poznával som mnohú stopu zázračného riadenia božieho, keď som sa vrhol s ohňom do služieb idey. Idea výbojná musí sa navracať do najvnútornejšej hĺbky božieho mieru, odkiaľ neodolateľne uchvacuje i spurné srdce osobnosti.

Keď sa naši krajania vrátili z pražskej výstavy domov, posilnení na duchu pohľadom na rozkvet národného života bratov Čechov, i ja som šiel do Viedne a zaplatil tam za tlač brošúry, ktorú Blaho dal už rozoslať v balíkoch na rozličné miesta Slovenska, aby ju naši dôverníci rozdávali. Z Viedne išiel som do Ružomberka k Salvovi, zaplatil som mu za tlač druhej brošúry a dal som mu adresy, kam ju má rozoslať. Potom som v Kubíne u rodiny strávil posledné školské prázdniny; rozdával som brošúry svojim známym, ale k autorstvu priznával som sa len s veľkou opatrnosťou, obávajúc sa stíhania maďarskými úradmi.

Potrvalo to ešte za čas, než sa u nás pohýbaly stojaté vody. Slovenské časopisy v Turč. Sv. Martine nereferovaly o brošúrach ani slovom a len ukryte trúsily nárážky na hlásanú náuku:

o nesúdení mienili, že náš ľud pri procesoch nemá vyhľadávať cudzích, nesvedomitých advokátov, ale radšej Slovákov národovcov. Mlčanie verejnosti ma trochu dráždilo. Keď som sa vrátil do Prahy, napísal som po krátkom čase ešte tretiu brošúru, ktorá však vyznela podráždenejším tónom proti našim starým národovcom. Potom už zaznela z onoho kúta mĺkvych končín hlučná ozvena, ktorá mi zaľahla v ušiach, až ma z toho rozbolela hlava. Ich pozornosť, obrátená nenávistne proti mojej osobe, dokonale mi potom znechutila politické počínanie. Maďarská vláda však len potom začala obracať pozornosť na nové hnutie, keď naša mladšia generácia, povzbudená novým rozmachom duchov, vrhla sa živo na zápasište snemových volieb a výbojne odorávala na tom poli maďarským vladárom. Ja však v tom čase, odvrátiac sa od politiky, žil som už zase v zátiší poetických snov. Len hluk tých bojov občas radostne zavadil o môj sluch.

Z peňazí, získaných koncertom na zaokrytie tlače mojich brošúr, neúčtoval som spolku Detvan. Bola to moja osobná akcia s politickým cieľom, a stanovy spolku prísne vylučovaly politiku zo spolkovej činnosti. Ale výdavky spolku pri tom, i náklad brošúr som Detvanu nahradil neskôr, keď sa zlepšily moje hmotné pomery.

ČASŤ TRETIA.

1.

Sjazd pokrokovej mládeže slovanskej v Prahe. Moja brošúra „Slovensko".

Keď som bol navštíviť tlačiara Salvu v Ružomberku, uvažovali sme spolu s ním o tom, že by som mohol redigovať politický týždenník, ktorý by on tlačil. Ja by som mal pritom postať chlebovú, a Salva by tiež pozdvihol svoj obchod i spoločenské postavenie. Rodina Makovických bola by ochotná peňažne podporiť ten podnik kauciou na noviny. Na mne však ostalo, aby som putoval po Slovensku a osobne zháňal ešte iných členov pre akciovú spoločnosť, ktorá by hmotne i mravne zaistila vydávanie časopisu. Ale toho som sa nadmieru ľakal; ani v rozháranosti a núdzi života nešla mi tá úloha na chuť. Moja povaha bola celkom iná, mojím ideálom bola činnosť pokojnejšia. V politike som hľadal zakotvenie len na čas, z núdze; tápajúc a motajúc sa, búril som duchov i pre svoje dobro. Ale sotva som našiel blahé u[illegible]jenie mysle inde, pri chlebíčku skromnejšom, hneď som sa znovu venoval poézii.

Vrátiac sa do Prahy, ešte som za čas horlivo prebúdzal driemajúce sily okolo seba. V rozhovoroch s našou mládežou staval som na posmech fatalizmus a duševnú lenivosť našich starých národovcov, i Vajanského vzletné články v novinách, krasorečníctvo vysokého štýlu, nevedúce k cieľu. V tom spočívala vtedy celá činnosť národná: lietanie myšlienkami v oblakoch, lipnutie na sláve ruskej, a pod nohami nevideli bližšie potreby ná-

roda. Tejto mojej novej pesničke najochotnejšie prisviedčal Šrobár.

Ani vodcu národa, starého Mudroňa, som neušetril. Bol to postavou maličký muž, veľmi neúhľadný zovňajškom; krátkozraký, obličaja uhrovitého, červeno odutého, väčšinou zamĺkly, ducha trochu letargického, ale mal dar výrečnosti. Na slávnostiach prvý rečník, hrmiaci zvučným tónom fanfár obvyklé frázy národného boja. Ako by sa bol na tú chvíľu prebúdzal zo smrteľného zimného spánku, hypnotizovaný svojím okolím na slávnostný prejav. V skutočnosti bol to symbol slovenského národa v tom stave driemot! Inak bol to muž rozvážny a čestný, jeho osobu používali iní, kde bolo treba národnej veci dávať navonok náter nezištného idealizmu. Obyčajne ho popod pazuchu viedol Dula, druhý vodca národa; i na národopisnú výstavu do Prahy ho doviedli rečniť a reprezentovať. Obaja boli advokátmi v národnom centre. Robili sme si posmech, že ho vláčia so sebou a strkajú do popredia ako národnú zástavu, ošumelú a veľmi neúhľadnú. Naše slová zabiehaly často do nešetrnosti a dravosti, avšak v snahe naprávať zlo.

I Pietra, redaktora Národných novín, sme s iróniou kritizovali. Bol on katolík v tejto luteránskej družine a za manželku mal Mudroňovu sestru. Navštevoval katolíckych farárov, verných rodu, aby ich osobným stykom pripútal k slovenskému luteránskemu centru a získal od nich obete. Hovorili sme o ňom, že ho na to držia, aby vytriasal kňazské reverendy, habity. Inak v ideálnej službe národu duša suchopárna, číra naučená fráza národnej ideologie. Mojej horlivosti ani jeden z nich nevyhovoval. Búral som i staval súčasne, ako som toho potrebu kedysi naznačil v Detvane vo svojej kritike Petrikovičovej prednášky. Môj oheň šľahal často za medzu, súc mocným popudom na nápravu.

Vtedy umrel mi otec, ktorý sa v poslednom čase neznášal dobre so svojím bratom, naším strýcom Michalom, hlavou ro-

diny. Rád sa potuloval na poľovke v horách, vyhýbajúc sa domácnosti. Raz v noci, vracajúc sa zo Záskalia, spadol pri kubínskom moste s vysokého násypu a poranil si miechu. Viac sa neprebral a doma na posteli na druhý deň ticho vydýchol dušu. Keď som od brata dostal zprávu o jeho smrti, bol už pochovaný. Oplakal som ho vrele, až sa mi srdce kŕčovito chvelo v hrudi a dlho nevedelo stíchnuť žiaľom. Lebo bol mojím milujúcim otcom, mne tiež milým v srdci, i pri všetkých svojich chybách, ktoré som už jasne videl zrelým rozumom. Mal príliš vzletnú povahu, plnú radosti zo života, ale vo svojej sile nevedel zachovávať náležitú mieru. Rozkoš miloval viac, než náležalo, a keď vzplanul proti čeľadi na dvore hnevom, pospomínal všetkých staroslovanských bohov s ohnivými strelami. Reč jeho bývala živá a obrazná, ako umelcova. Niektorú vlastnosť ducha zdedil som po ňom, ale v snažení ducha býval som vytrvalejší. Citom hlbšie založený, viac som uvažoval a naprával svoje chyby. Filozofia a mäkkosť v protivenstve zmierňovaly moju povahu. A vysoký ideál, ktorého potrebu pre očistu ducha poznával som čím ďalej tým viac, býval mi v kritických chvíľach pevnou ochranou pred záhubným ohňom odvahy, ľahko strhujúcej život v omyl. Otec zo všetkých svojich dietok najviac na mne si zakladal, ale nedožil sa ešte pravej potechy, ktorá uspokojuje nádej. Po jeho smrti čiastku domu, z ktorého dôchodok on užíval, predal som strýcovi Michalovi a z tých peňazí prežil som sa v Prahe celý rok.

Keď som požiadal Dušana Makovického o malú pôžičku pre brata na cestu z Prahy domov, vyzval ma pri tej príležitosti, aby som navštívil na byte Hajna a Klofáča, vodcov pokrokovej mládeže českej, kde bol práve sjazd pokrokového študentstva z celej rakúskej monarchie. Vyzvanie veľkodušného veriteľa som poslúchol s najväčšou ochotou, a to stalo sa nečakanou shodou okolností ešte základnejším podnetom na prehĺbenie mojej politickej činnosti.

Hajn a Klofáč, oba univerzitní poslucháči, stáli v čele politického hnutia českej mládeže, ktoré sa pomaly odštepovalo od strany mladočeskej a nazvalo sa pokrokovým. Vážnejším z nich bol Antonín Hajn, s ktorým mal Dušan priateľské styky, lebo obaja boli naklonení mravokárnemu hnutiu Tolstého. Klofáč, vzletnejší duchom a agilnejší, ako člen redakcie „Národných listov" organizoval zprvu robotnícku triedu pre mladočeskú stranu, a to na ujmu sociálnych demokratov, organizovaných na základe náuky K. Marxa internacionálne. Týchto posledných pokladali vtedy v Čechách za zradcov národnej veci. Ale neskoršie sa aj Klofáč odštiepil od Mladočechov a osamostatnil svojich prívržencov ako stranu národne-sociálnu.

Na onom sjazde slovanskej mládeže poznal som zblízka rozličné politické prúdy, vládnúce medzi Slovanmi, hodne tiež náklonnými drobiť sa a odštepovať, čo ostatne pri ľudskej povahe, sebecky jednostranne založenej, je podmienkou ustálenia božej objektivity. I moje vlastné počínanie začalo sa odlišovať od starých národovcov na Slovensku; nám sedliak stal sa teraz dôležitou zložkou národa, ale zanedbanou, kdežto starí klonili sa k náhľadu povýšenej šľachty. Na byte Hajna a Klofáča sišli sa Poliaci, Chorváti, Rusíni; všetci hovorili svojím dialektom, takže som im dobre nerozumel, ale to prispelo ešte k tomu, že v ich rečiach tušil som viac krásy a hĺbky, Tento sjazd podobal sa trochu onomu dávnejšiemu sjazdu pred uhorskou revolúciou (1848), ktorý tiež bol v Prahe: mal poslúžiť utuženiu politických svázkov medzi všetkými Slovanmi monarchie.

V tom čase redaktor „Národných listov", Ignát Hořica, napísal informačnú brošúru o Chorvátoch. Onedlho po sjazde Klofáč, zvediac o novozapočatej mojej činnosti, vyzval ma, aby som napísal podobnú informačnú brošúru o Slovákoch pod Tatrami. Ale ešte prv napísal som drobnejšie články do „Národných listov". Sostavujúc potom túto malú monografiu o Slovensku, za pomôcku použil som monografiu Sasinkovu, ktorú

som našiel v spolkovej knižnici nášho Detvana. Tá však zdala sa mi skoro detskou, ružovo naivnou a nezrelou. V svojej brošúre som hodlal podať reálnejší, verne a zdravo priliehajúci obraz pomerov bolestnej slovenskej prítomnosti. Išlo mi tiež o to, aby som oproti štúrovským prúdom nadviazal našu pokleslú národnú vec na čulejší a pokrokovo zdatnejší kmeň nám bližších Čechov, aby sme sa s ich pomocou a v spolku s nimi stávali účastníkmi dôstojnejšieho národného života. Lebo sami o sebe nevedeli sme odolať cudziemu náporu, ale leteli sme do záhuby.

Brošúru „Slovensko" (1896) napísal som po česky, tlač obstaral Klofáč, ktorý mi doručil za ňu aj honorár 30 zlatých. V nej v doslove prejavil som medziiným náhľad, že Slovákom je výhodné navrátiť sa k spisovnej češtine, keby nám bola daná možnosť školskou výchovou doma obrúsiť svoj dialekt na spisovný lad. Písal som, že úzka príbuznosť i mnohý prospech z toho nám káže hľadať túto jednotu: slovenčina je vlastne prechodným dialektom českého typu, podliehajúcim ďalej na východ poľskému a ruskému základnejšiemu typu rečovému. Odtrhnutie naše od češtiny bolo i následkom úpadku nášho domáceho školstva.

Táto moja myšlienka najväčšmi pobúrila starých národovcov. Nie menej však môj úsudok o ich politike, ktorú som názorne pripodobnil Samovi Hroboňovi, poetovi zo školy Štúrovej, ktorý spieval o sebe, že „sedí na Tatre prikovaný a líže rosu, soľ s barany". Pritom však spísal návrh na opravu náboženstva pre všetkých Slovanov a zaslal ho ruskému cárovi, aby ho uviedol do života svojou panovníckou mocou. Fantáziám tohto blúznivca pripodobnil som politiku našich Martinčanov, prízvukujúc potrebu drobnej práce, vlastného ľudomilného pričinenia o pozdvihnutie národa.

2.

Moje drobné potýčky s protivníkmi. Styky s Masarykom.

„Národní listy" v Prahe napísaly o mojej poslednej brošúre lichotivý referát. Doprialy našim starým národovcom ostrejšej kritiky z vlastnej rodiny, tešiac sa zdravším mladým smerom a prúdom, ktoré sa začaly javiť na verejnosti. Naši otcovia dosiaľ mlčali, a boli by azda aj úplne ignorovali môj podvratný prejav, ako to býva, že v hriešnej úzkosti za čas hluchotou odbavujeme nepríjemnú vec, dúfajúc, že zapadne do večného zabudnutia. Ale pochvalný referát rozšírených a vážených českých novín vydráždil hnev a bohorovnú namyslenosť maličkých vladárov na Slovensku. Škultéty, člen redakcie Národných novín v Turč. Sv. Martine, zježene sa zdvihol proti mne. Bolo to pravé šalenie citu, bez hĺbky ducha a rozhľadu, ktoré prepuklo z tohto prchkého reprezentanta národnej ideologie štúrovskej. Vypestovaná pieta k nej stala sa boľavým miestom na tele národa, ktorého nebolo radno všetečne sa dotýkať. Škultéty vo svojej kritike neobhajoval vlastnú vec, ale zadrapoval sa len do bezvýznamných maličkostí a vyniesol o mne konečný úsudok, že neviem nič a nenaučil som sa ničomu. On bol z tých drobných horlivcov, čo s výchovným cieľom svedomite registrujú nepatrné maličkosti zavládnuvších doktrín, ako by od toho závisela spása národa, a je to vlastne len plytkejšia činnosť epigona.

Škultétymu som odpovedal, vyvracajúc jeho výčitky s bodu na bod, v učiteľskom časopise Salvovom „Dom a škola" v Ružomberku. Salva bol trochu opozične naladený proti Martinčanom. Domnieval sa, že ho podľa zásluh nepodporujú hmotne v jeho národných podnikoch. On doprial miesta mojej odpovedi, ale zásadne tiež nesúhlasil s mojimi náhľadmi. Keď som po roku prišiel k nemu do Ružomberka na kratší pobyt, moju

brošúru „Slovensko" videl som v jeho železnej pokladnici bedlivo schovanú; z tridsiatich výtlačkov, ktoré mu zaslalo nakladateľstvo v Prahe do komisie, nepredal ani jediný, ani ju do výkladnej skrine obchodu s knihami nevyložil. Ospravedlňoval sa mi, že je to červené súkno v očiach našincov, nevhodné i maďarskej vláde.

Spoločenskej posily v mojom odboji sa mi dostalo neočakávane od mojich súdruhov v Prahe. Šrobár bez môjho vedomia napísal prejav, či vlastne prejav pohoršenia nad spôsobom Škultétyho kritiky: s podpismi iných členov Detvana uverejnili ho v „Národných listoch". Jaroslav Vlček, literát a profesor literatúry v Prahe, v článku, napísanom do Masarykovej „Našej doby", poznamenal o tomto prejave mojich druhov, že tým sa vlastne utvorila nová slovenská strana, združenie mladších, nesúhlasiacich so starými. A v skutočnosti toto hnutie hľadalo a nachádzalo potom posilu i pevnejšiu pôdu na samom Slovensku. Ale Vlček zadrapoval sa tiež do podrobnejších maličkostí niektorých mojich vývodov. Jednota spisovného jazyka prestala mu byť aktuálnou po krajnejších odklonoch s českej i slovenskej strany; vývoj dial sa opačnými smermi, nie viac pod egidou jednoty.

Jedného dňa v tom čase sišiel som sa na ulici na Vinohradoch s profesorom Masarykom, ktorý občas sem dochádzal k svojim spojencom, Herbenovi a Laichterovi. Vyzval ma, aby som odpovedal na Vlčkovu kritiku v „Našej dobe" a ochotne mi ponúkol stĺpce tejto revue, aby som s ním zúčtoval. Lebo on sám bol jarý bojovník a rád vyzýval ľudí na potýčky. Ale mňa už znechutily tie boje. Pichol som do osieho hniezda, vzbudil škriepku duchov a cítil som svoju slabosť voči množstvu, lepšie cvičenému v bojoch. Uznávané autority zdvihly sa proti mne, ja však neznamenal som dosiaľ nič, hoci v hĺbke duše som dobre cítil, že som povedal to najpravejšie. Na Masarykove vyzvanie by som sa bol radšej odmlčal, hľadajúc rozkoš v inom,

v pokojnejšom úsilí. Pritom som tiež cítil, že Masaryk po lichotivej kritike „Národných listov" mi praje trochu kritiky od protivníkov. Avšak on bol mojím profesorom, u ktorého som onedlho hodlal robiť skúšku z filozofie, nuž vyhovel som jeho žiadosti, s nechuťou síce, a moja odpoveď Vlčkovi vyznela mĺkvo.

Po Škultétym onedlho vyrútil sa na mňa v „Národných novinách" aj Vajanský. Kdesi v svojej polemike napísal som o jeho otcovi, že bol odmenený patentálnym biskupstvom* za svoje služby, preukázané cisárovi v uhorskej revolúcii. Tým som vzbudil hnev syna i vynadal mi do nečestných utrhačov. Vajanskému sa i preto ošklivilo naše odbojné počínanie, že vyšlo z katolíkov, lebo dosiaľ národné hnutie slovenské malo charakter evanjelický. Ešte i „Černokňažník", satirický mesačník Martinčanov, robil si posmešky z môjho rodového mena, zohyzdeného maďarskou koncovkou, a moje počínanie, majúce za cieľ spásu národa, staval do svetla zradcovstva na slovenskej pravde.

Presýtený mnohým horlením ducha za vec ideálnu, znechutený tiež protivenstvom so strany, odkiaľ mi patrilo skôr uznanie za podopretie národného boja, ale kde som podráždil neschopné sebectvo k hnevu, začal som sa dokonale odvracať od politiky, poznávajúc, že jej ľstivosť a hriešnosť nezodpovedá mojej priamej prostote. Po ohnivých vzletoch nastalo sklamanie. Ideálnejší smer sa vo mne opäť rozsvietil čistejšou rozkošou; po bojovnej snahe nastúpil umelecký a filozofický pohľad na život. Najprv som chcel skončiť svoje vlastné štúdium, a potom, stranou od politiky a jej bojov, z ktorých ľahko vymizne pravda, hodlal som sa vrátiť k svojim starým ideálom poetickým. Utiahol som sa do seba, pokoriac sa ľuďom horším odo mňa: zdvihol som sa k výšinám ešte smelšie, duchom prehĺbe-

* Biskup nebol.

ným v bojoch, a namiesto žravých svárov užil krásy i blaha dokonalejšieho. Poznával som tiež, že význam básnického umenia spočíva práve v tomto zušľachťujúcom pôsobení: dvíhať dušu z kalu a rmutu sebeckej vášne k pravde a božej miere života. Týmito obrazmi hovorieva k ľuďom duch boží, ktorý nemá inej reči, len jasné symboly.

Masaryk už prv zvedel od Herbena, redaktora „Času", ktorý on inšpiroval, že slovenská mládež v Prahe dostáva sa na nové smery politické, odlišné od vládnúcich v slovenskom centre. S Herbenom schádzali sme sa niekedy v hostinci na Vinohradoch; on bol Masarykov krajan a verný prívrženec. O Herbenovi sme žartovne hovorili, že je jeho Sancho Panza, lebo bol nevysoký a okrúhly, Masaryk však vysoký. Masaryk sa potešil nášmu počínaniu. Martinčania a ich náhľady neboli mu po chuti a najmä s Vajanským mával o prázdninách kritické spory. Masaryk vôbec rád mentoroval, najmä mládež, a chcel byť kmotrom i nášmu novorodenému podnikaniu. Odkázal nám po Herbenovi, aby sme ho navštívili na jeho byte. Prišlo nás niekoľko čelnejších členov Detvana. Ja som mu rozprával o našom programe a on schvaľoval všetko, videl v nás i pre seba posilu. Avšak o nás išla vtedy povesť, že sa radi zabávame pri pive u „Primasov"; varoval nás pred tým, aby sme národnú horlivosť neprejavovali rečňovaním pri nápoji, ako to robia naši starí národovci v Martine. Chcejúc však zmierniť svoje výčitky, dal postaviť na stôl fľašu červeného vína, ktoré mával doma, a nalial nám všetkým i sebe. Robí to vraj podľa nášho slovenského zvyku doma, kde pri návšteve milého hosťa vínom dotvrdzujeme pohostinstvo.

Kládol nám na srdce smelo bojovať proti starým. To bola vlastne jeho devíza i v Čechách. Jeho ostro vyhranená povaha milovala boj, súviselo to i s jeho hrdou ctižiadosťou, menšou hĺbkou citovosti a filozofie. Tento jeho temperament bol však zmierňovaný ctnostne striezlivým náhľadom na život. Jeho lo-

gická hlava, myšlienky upevnené v systém, boly potom i mne mocným popudom pre lepšie usporiadanie môjho vlastného života, dotiaľ hodne rozháraného. Lebo ma dôrazne vyzval, aby som si najprv odbavil štúdium, složil aspoň doktorát, ak sa chcem venovať politickej činnosti. Inak nebudem mať potrebnej osobnej vážnosti, budú na mňa pozerať ako na nedokončeného študenta. Titul vzbudzuje dôveru, že sme sa niečo naučili. Pravda a hĺbka poznania sa nadväzuje na školskú učenosť: tú máme z Boha za iné zásluhy, ale disciplína života je vždy časove užitočnou formou.

Ja som ochotne poslúchol svojho profesora, v dôvere, že mi bude zhovievavým skúšateľom. Ale keď sa potom moje myšlienky začaly smele dvíhať nad jeho profesorskú doktrínu, disertácia moja narazila na jeho prudký odpor. On bol duch len prostredného rozumového nadania, profesor filozofie bez filozofickej hĺbky, bez plodnej originality; ale panovačný, nemiloval samostatnosť u svojich žiakov a príliš lipol na meravom stranníctve. Podvracajúc v Čechách vládnúce strany, hodne prispel k drobeniu síl. On sám založil stranu realistickú, za čas šiel s Mladočechmi, potom to skúsil s ľudovou stranou na Morave. Nakoniec, po svetovej vojne, vyšvihnúc sa na prezidentstvo v novej Republike, pevnejšie spočinul na čele socialistov, ktorí ho bezpodmienečne uznávali a najvyššie zdvíhali.

Masaryk mal v povahe príliš cítiť svoju veľkosť a dvíhať sa nad iných. Ja častejšie mával som pred očami svoju maličkosť; keď som samovoľne prestrelil, bázlivo pred Bohom spúšťal som sa na kolená, usilovne hľadal jeho objektívnosť. Vysoký ideál dobra, krásy a pravdy bol mi nad panovanie.

3.

Moja príprava na skúšku z filozofie. Pobyt u Salvu v Ružomberku.

Odhodlajúc sa na rigorózum z filozofie, dal som sa do písania disertácie. Môj pohnutý život poskytoval mi dostatok látky na vážne premýšľanie o tajomstvách božieho denia vo mne samom, i v živote okolnom. Pri písaní disertácie nešiel som úzkostlivo po stopách cudzích; k disciplíne tej náuky a kostre diela prebíjal som sa len tápavo. Najviac ma zaujímal Platón svojou ideálnou hĺbkou a umeleckou krásou; naňho prizeral som častejšie. Prečítal som suchopárnu Etiku Spinozovu, niečo som pochytil z Masarykových prednášok; ale najviac som sa vhĺbil do záhad vlastného života, ktorého obrodenie nastalo po hlbokom otrase a sblížení sa s Bohom. Aj mravokárna náuka Tolstého mi poskytovala niektoré svetlo.

Najmä však vzrušujúca činnosť politických potýčok rozšírila náhľady môjho ducha, často ma zavracala do protichodných koncov; tak moje myšlienky nadobúdaly hĺbku, spúšťal som sa na najširšie základy bytia, hľadajúc pevnosť života. Národný ideál v mojich očiach strácal predošlú povýšenosť a čistotu; zrel som ho pošpinený vášňou bojovníkov. Život ukazoval sa mi bez ozdôb a príveskov, bez bežných módnych hesiel v nahote sebectva, bez rúcha sviatočného, v svojich zvieracích formách; náhle spadol závoj, zakrývajúci podlejšie pohnútky hrdinov. Tento dojem niekedy v duši mojej nadobúdal smyselnú názornosť. Zo svojho zátišia uzrel som jazdca na ulici, sediaceho na vysokom koni, ktorého ľudia obdivovali, že má na sebe zlaté rytierske brnenie. Ale ja som ich s krikom upozorňoval, aby precitli zo svojho klamu, že je nahý, aby sa im zrak otvoril.

Potom občas zmocnila sa ma perverzná hanblivosť: ako by som pozeral ľuďom na ulici do ich ukrývaného vnútra. Zdali

sa mi priezračni ako zo skla; červenal som sa rozpačito, odvracajúc zrak od žien i mužov. Skúmavý môj duch stával sa voči nim pohrdlivým. To bola chorobná predráždenosť, čiastočne po rozčuľujúcich potýčkach s protivníkmi, čiastočne po mnohom a chvatnom uvažovaní, keď som začal sostavovať základné náčrty svojej disertácie.

Môj otrasený duch úzkostlivo hľadal vyššie ideále na svoju oporu; moja horlivosť v opravnej snahe osobnej i spoločenskej zabiehala i do protichodnej výstrednosti. Vyššia pravda, forma života, zjavila sa mi ako velebný pokoj s pravidelným vlnením: forma podstaty božej, voči osobnosti hriešne predráždenej. Bol v tom umierňujúci zásah vyšších síl do osobnej predráždenosti. Z tohto sostavil som si filozofický princíp, základ na vytvorenie systému, prenášajúc osobnú potrebu na celok sveta.

Ono večné pravidelné vlnenie je najzákladnejšou črtou svetového denia vôbec, i podľa gréckeho filozofa Heraklita, ktorý ho prijal za podklad svojho systému. To ma utvrdzovalo v mojich myšlienkach, potom i v mojej básnickej tvorbe tento náhľad ducha nachádzal estetický výraz.

Masaryk vo svojich prednáškach často rozoberal problém egoizmu a altruizmu. Vtedy vôbec mnohí filozofovia s tejto stránky uvažovali o ľudskom duchu. Súvisí to s časticami a s celkom božej tvorby, s vnútornou skladbou sveta; toto som si tiež postavil, pri pravidelnom vlnení, za druhý kardinálny princíp svojej filozofickej stavby. Myšlienka tá mocne mi bila do očú z mojich skúseností posledných politických potýčok. Súvis čiastok s celkom je založený na centrálnej sile, ktorá priťahuje odstredivé čiastky, ale aj na ich slabosti, hľadajúcej posilu v jednote. To som dokazoval názornými príkladmi zo života ľudí i zvierat, ako lipnú k sebe v pocite slabosti, a sebeckou silou sa odkláňajú. Pohnútka slabosti je podkladom altruizmu, ale perverzne sa prenáša so slabšieho i na silnejšieho v po-

dobe súcitu. V tom sa skrýva tajomstvo dôležitej zložky mravného spolužitia; mocenská centrálna sila i slabosť čiastok pôsobí ich súvis v pravidelnom pohybe a vlnení.

Ale keď som sa odvažoval na široké a hlboké more mudrovania, pri spájaní myšlienok často sa mi pod nohami strácala pevná pôda. Ľudská ohraničenosť musí si voliť vždy len užší kruh, ktorý sústreďuje naše myšlienky o podstate a nekonečnosti božej, aby sme sa hmlisto nerozptyľovali v hmle. To dáva pevnú kostru našim náhľadom, keď si zvolíme hoci nejakú osobu, jednotlivý prejav podstaty božej, na ktorý nadväzujeme svoje filozofovanie. Platón okolo hostiny jedného večera prekrásne združil celý svet myšlienok o láske. I umelec pracuje podobne. Homér volil si hnev Achilov, naň navešal celú mytologiu Grékov a mnohé deje, vždy pod oným zorným uhlom.

Dlho nevedel som sa prebiť k tej kostre, ktorá by mi pekne spájala myšlienky. V putách biedy a zápasu o živobytie sníval som v Prahe na študentskom byte o božej skladbe svetov. Aby som sa bezstarostnejšie mohol venovať svojim úvahám, vychytil som sa v lete v prázdninách na Slovensko. Môj priateľ Matej Bencúr (Martin Kukučín), vtedy už lekár v Dalmácii, na požiadanie žíroval mi zmenku a správca Tatra banky v Turč. Sv. Martine, Pauliny-Tóth, ju eskontoval. Potom som požiadal Salvu v Ružomberku o pohostinstvo na kratší čas, čo mi ochotne poskytol. Neustále zadlžovanie sa nútilo ma neodbytne domáhať sa c[illegible]ebovej postati života s pevným zárobkom. Predvídajúc aj n[illegible]yhnutnosť splácania dlhov, obával som sa, že pre dlhy môžem ešte prísť o česť.

Bencúr podivným riadením osudu, zmietajúceho nami, zachytil sa na ostrove Brači v Dalmácii, kde v Selciach patricijská rodina Didolićovcov bola vládnucou a jej vplyvom sa tu stal mestským lekárom. Táto rodina v poslednom čase vo veľkom obchodovala s vínom v Čechách. V Prahe pri zakladaní vinární išiel jej v ústrety obecný radca Neureuter, u kto-

rého bol Bencúr našiel milý útulok pred ukončením štúdia, keď mu učenie najviac doliehalo na hlavu. Ten ho potom odporúčal Didolićovcom a to zavážilo. Bencúr po krátkom váhaní, keď na Slovensku medzi svojimi bližšími nemal výhľadu na lekársku prax s pevným platom, volil ďalekú cudzinu. Teraz už sedel v teplom hniezde a zo svojho blahobytu dožičil i mne. Keď som ho požiadal o žíro na zmenku, pripojil k nej do listu ešte tridsať korún na hotovosti. V onom juhoslovanskom kraji s talianskou kultúrou za krátky čas zdomácnel. Písal už odtiaľ beletristické črty do Slovenských pohľadov so zvláštnym koloritom juhu a mora. Neskoršie napísal tam najväčšie svoje predvojnové dielo „Dom v stráni".

V odpovedi na moju žiadosť srdečne poznamenal, že mi rád vyhovuje, ale vraj nevie, či dajú niečo na jeho podpis v Tatra banke, lebo sám tiež dosiaľ visí tam na klinčeku so značnejšou sumou. A za týždeň po svojom liste prišiel i osobne do Prahy. Zatúžil vraj náhle po starých priateľoch, i mňa zastihol ešte na starom byte. Podivil sa trochu, aké zmeny staly sa medzi časom v našej študentskej spoločnosti, najmä ako neočakávane som pobúril celé Slovensko, pozdvihnúc boj proti starým, ale vyšiel som z neho trochu pošramotený na verejnosti. Trocha som sa hanbil pred starým priateľom. V srdci som mal i žiaľ, ale aj mnohú onú skúsenosť, ktorá mi rozšírila obzor života. A on pochvaľne poznamenal, že som zmužnel od tých čias, čo ma nevidel. Posilniac ma svojím slovom, nadhodil ešte žartovne, vtipne ironicky, ako to on vedel, že tí starí sa na mňa vyrútili ako psi na handrára, keď kráča po dedine s batohom na chrbte a pohvizduje si na píšťalke. Potom sme sa nevideli dvadsať rokov. Len po prevrate, za novej Republiky, prišiel zase na Slovensko i so ženou a navštívil ma. Žiaľ mi je milého druha, keď si spomínam na jeho ďalší osud.

Bencúr v Dalmácii oženil sa s vnučkou Didolićovou, splynul s národom chorvátskym, kvôli žene stal sa katolíkom. Mal po-

vahu rýchlo sa vžívať do cudzích pomerov, ale keď sa zdalo, že už dokonale zapustil korene a len smrť ho vyrve z pôdy novej vlasti, razom sa v ňom prebudila tulácka príroda, v slovenskom neposednom vtákovi nepokoj krvi. Pre nejaké nesrovnalosti so ženiným príbuzenstvom vysťahoval sa s ňou do Južnej Ameriky. Po všakovom zmietaní osadil sa v najjužnejšom kúte Južnej Ameriky, medzi chorvátskymi kolonistami. Tu svoje úspory investoval do špekulácie týchto krajanov, ktorí za svetovej vojny dodávali do Europy ovčiu vlnu, a prišiel o svoje peniaze. Po vojne, vrátiac sa medzi nás, nezachytil sa na Slovensku. Opäť vrátil sa do Chorvátska a po kratšom čase umrel v kúpeľoch v Lipiku na zápal pľúc. Pri jemnosti a chúlostivosti ducha zachvacovala ho občas i rázna odhodlanosť. Mne Boh dal do povahy viac vytrvalého vzdoru.

U Salvu v Ružomberku mal som útulnú izbičku pre svoje štúdium. Salva ešte dúfal, že sa mu podarí spolu so mnou založiť nový politický časopis. Ale keď som zblízka nazrel do jeho živorenia v obchode i domácnosti, poznal som, že mi tu nekynie blaho a šťastie života. I on pochopil, že jeho plány so mnou nepovedú k cieľu, aby som naň robotoval. Duch môj, jemnejšie uvažujúci, zachovával samostatnosť i v biede.

Karol Salva bol národný i obchodný ctižiadostivec; i on bol jedným z tých slovenských učiteľov, čo opúšťali dedinskú školu, smelo pudení preslávіť sa na širšej verejnosti národa literárne alebo inak. Založil kníhtlačiareň, knihárstvo i obchod s knihami, zadĺžil sa pritom po uši, takže musel tvrdo zápasiť, aby sa udržal na povrchu prúdov, ktoré mu hrozily zánikom. V jeho domácnosti bolo všetko málokrvné: žena (prvá) suchotinárka, deti bledé a vycivené, odev na nich lacnučký, kuchyňa vodnatá a nemastná. Len on sám v rodine chorobnej a zle živenej prekvital zdravím a bodrosťou života. Mocný, vysoký a ramenatý muž, červeno mäsitej tváre, pohľadu víťazne hrdého a prísneho: na ulici vykračujúc, vyzeral veliteľsky, ako by sa bol denne

prikrmoval v hostinci mäsom a pivom. Len doma v kúte bol bolestín, vždy úboho stenajúci pre nedostatok. Ale keď sa naskytla príležitosť zarečniť si v divadle pred obecenstvom alebo na majálese, rečou plynnou a sebavedomou dvíhal národného ducha. Jeho vystupovanie na verejnosti, pružná chôdza na ulici svedčila skôr na sebavedomého uhorského šľachtica, než biedneho učiteľa z dediny.

Po čase, nemajúc už síl vybŕdnuť z obchodnej tiesne, vysťahoval sa s rodinou do Ameriky. Manželka i dietky pomreli. Oženil sa po druhý raz, ale keď nič nepomáhalo, tlačiareň, obchod i záväzky prevzal po ňom iný. V Amerike neskoršie slovenskí evanjelici zvolili si ho za farára, lebo mal dôstojné vystupovanie i dar výrečnosti s nádychom mravne nábožným. Trochu dobrodruh, ale predsa konal chvalitebnú misiu v národe. Lacnej slávy dožil sa v cudzom kraji, kde však onedlho prikvačila ho smrť, spasiteľka zmietaných.

Iný slovenský učiteľ, katolík Anton Bielek, na podobnej ceste života skončil smutnejšie. Po rozmachu za spisovateľskou slávou v službách národa, sklamaný vysťahoval sa nakoniec tiež do Ameriky, do útočišťa neukojených duší: tam zošalel a umrel, nedožijúc sa úspechu. Ctižiadostivým rozmachom vybíja sa ľudská sila: len úzkostlivým pridŕžaním sa ciest božích, v pravde i pokore, vyhneme sa úskaliu zániku na mori života. Márne spoliehame na svoju silu i múdrosť. Ak Boh nedá požehnanie, nazmar vychádza náš trud. Dokonalým stíchnutím na lone božom, i v otroctve, odvraciame hroziaci osud na ceste za vyšším ideálom.

Do Ružomberka chodieval v tom čase na letné prázdniny učiteľ Karol Kálal z Moravy. Priateľ Salvov, podobne veľký romantik a národný blúznivec, s náhľadmi dedinského učiteľa. Avšak priaznivejšie postavenie českého národa, opatrnejšia spoločenská výchova boly mu ochranou pred sklamaním romantizmu, ktorému silne holdovala najmä česká literatúra pod

vplyvom Byrona, Huga a iných. Toto bola falošná náhrada za pravejšiu poéziu, ktorá pramenila zo zdravších prameňov života.

Pobyt u Salvu nebol mi po chuti, ale k rodine som sa vracať nechcel, len po rigorózu, keď dokážem zriadenejšiu snahu života po mnohom blúdení. Po otcovej smrti odcudzil som sa domácemu kozubu, ale v hlučnej strýcovej domácnosti nebol by som užil ani pokoja a pohodlia, ako to vyžadovalo moje štúdium. Jednu nedeľu prišiel ku mne do Ružomberka môj brat Štefan, vtedy už vážny pomocník strýcov v remesle i gazdovstve, na ktorého doliehala staroba a slabnutie s neduhmi. Vyjdúc nakupovať dobytok na jatku do Žaškova, spustil sa cez vrch do údolia Váhu a neočakávane ma navštívil u Salvu. Spýtal sa ma prekvapene, čo tu robím, či chcem byť paholkom u hladného luterána. Mal súcit s milovaným bratom, ktorého osud podivne zmietal v službách národa. Odprevadil som ho potom za Váh a vracajúc sa, uvažoval som v slzách sám nad sebou. Ale nezúfal som, môj duch v ťažkostiach stával sa ešte mocnejším.

4.

V mojich stopách idú iní praktickejšie. Môj pobyt na Hlinkovej fare v Sliači.

V Ružomberku mal som denne na očiach dlhočizný prízemný dom Vlkolinských, kde som ako mladý žiačik na gymnáziu býval na byte a strave. Trochu i hanblivo som si spomínal na svoj útek ztadiaľ, keď môj otec meškal odviezť ma domov na prázdniny. V Ružomberku mal som mnoho známych: Igor Hrušovský, pražský študent, teraz bol začiatočný úradník v Úvernej

banke. Aj Ráth tu žil u rodiny, vtedy kandidát advokátstva, po prevrate univerzitný profesor v Bratislave a tamten zas váženejší člen Národného shromaždenia. Častejšie medzi nás dochádzal aj Šrobár z blízkej Liskovej, súc na školských prázdninách doma u rodičov. Niekedy sme všetci spoločne vyšli na prechádzku cez pole do Sliača k Hlinkovi, ktorý nás pohostil na svojej fare. Unášaní nádejami zlatej mladosti, uvažovali sme družne o verejnej činnosti pre dobro národa, ale na lepších základoch, ktoré sme stavali. Keď sme sa vracali za noci zpät do Ružomberka, Ráth, pozerajúc na hviezdnatú oblohu, rozprával nám o Orióne a iných tajomných slnciach s veľkými sústavami. Ale aj prakticky rozumel zemskej hmote.

Často dochádzal do Ružomberka i Hlinka, kedysi môj spolužiak tu i v Levoči na gymnáziu. Jeho fara bola založená na dôchodkoch z poľného hospodárstva, mal kravy, kone; niekedy si dal zapriahnuť do ľahšej bričke a priviezol sa cez Liskovú do Ružomberka. Inokedy pešky na bystrých nohách prebehol poľom cez Štiavnicu. Raz ma navštívil u Salvu, keď sme práve sedeli pri obede. Keď som ho odprevádzal domov, ponúkol mi pohostinstvo na svojej fare, dokiaľ si nenapíšem disertáciu. Aspoň sa vraj sýtejšie najem uňho a budem mať aj pohár vína pri jedle. Jeho ponuku som prijal s radosťou a na druhý deň už prišiel po mňa na bričke; vyložil som do nej svoj cestovný kufrík s bielizňou, s rukopismi a knihami, porúčal som sa Salvovi a odišiel s priateľom do jeho dedinského zátišia.

O mojom politickom vystúpení a o mojich potýčkach so starými národovcami zvedel i Milan Hodža, syn evanjelického farára v Sučanoch pri Turč. Sv. Martine, vtedy poslucháč práv v Pešti. Majúc chuť i nadanie uplatňovať sa radšej v politike než vo všednom povolaní života s úmornou prípravou povinného štúdia, prišiel i on po mne za nejaký čas k Salvovi k Slovenským listom do Ružomberka, hľadať šťastie v spolku s ním a začať živšiu politiku pre spásu Slovenska na takých zákla-

doch, ktoré som ja propagoval v svojich brošúrach. Tento novovzbudený prúd ducha ujímal sa v srdciach vôkol ako keď za letného sucha padne iskra na šindľovú strechu dedinskej chalupy, s vetríkom vzblkne požiar a o chvíľu je celá obec v plameňoch. Prvý podnet vyšiel z maďarskej ľudovej strany Zichyho, do toho som však ja hodil ideálnejší cieľ národnej práce: toto usmerňovalo potom hnutie viac podľa potrieb domácich a slúžiac na uspokojovanie mnohej osobnej ctižiadosti, razilo schodnejšie cesty života.

Hodža šiel potom opatrnejšie a praktickejšie, zapletajúc nové sväzky. Bol menej vyberačný v prostriedkoch a pomôckach, menej čistý duchom, ale vážnejšie odhodlaný založiť šťastie svojho života na politike. Kráčajúc opatrnejšie, nenarážal toľko na prekážky vo vlastnom národe. Keď však aj on poznal, že so Salvom spoločne to nepôjde, začal v Pešti vydávať denník; v židovskej tlačiarni našiel lepšie podmienky na vydávanie a nebál sa ani toho spojenectva, ktoré podľa vtedajšej povery prinášalo šťastie. Potom vydával týždenník. Hodža si hneď od začiatku pripravoval pôdu na voľby do uhorského snemu. Mne išlo viac o to, budiť dobrého ducha s očistou mravov. V kraji, obývanom bohatými Slovákmi a Srbmi na dunajskej nížine, zvolili potom Hodžu za poslanca. Aj na iných stranách Slovenska niektorí mladší katolícki kňazi, Hlinka, Juriga a iní, na západe lekár Blaho, v hornej Orave Skyčák, rozprúdili medzi ľudom živý pohyb v našom, pokrokovejšom duchu.

Hodža sa osvedčil ako obratný novinár i politik; naše zásady prispôsoboval denným potrebám ľudu. Jeho strana po prevrate v novej Republike stala sa prevažne luteránskou; katolíci zasa združili sa viac okolo Hlinku pod viechou klerikálnou. Obe strany hovely viac hmote a vášňam, ale pôvodný očisťujúci podnet nepadol celkom bez účinku. Toto hnutie mladšej generácie už pripravilo na Slovensku pôdu, aby sme sa po svetovej vojne hladšie zapojili do väčšej politickej jednoty s Čechmi.

Zo slovenských plytčín naša lodička dostala sa do väčších prúdov, ktoré potom mocne prečistily bahno maďarskej hegemónie. Hodža, rečník vysokého postoja s istou divadelnosťou, odpozorovanou azda na sneme od Maďarov, mal zvyk na verejnosti vysoko vypínať a hrdo dvíhať hlavu, tak trochu podobne obilnému klasu ľahšieho zrna. Neskoršie rád vymýšľal i rozličné heslá, primerané bežnej potrebe, ktoré menej zodpovedaly pravde, ale robily viac šumu. Z najbiednejších prvých začiatkov vyšvihol sa na kreslo ministerského predsedu; prispôsoboval sa rýchle, podľa stranníckych a osobných výhod, ale jeho myslenie bolo vrtkavé a nie dosť čisté.

V dedinskom zátiší na Hlinkovej fare, keď som sa k nemu nasťahoval, bolo práve rušnejšie; bol tu ešte iný hosť, maliar Hanula, ktorý maľoval vnútro chrámu, základnejšie opraveného po nedávnom požiari, ktorý zničil aj čiastku obce. Hanula bol sedliacky syn zo Sliača, od detstva naturalista-maliar, na útraty spišského biskupa Császku vzdelaný na maliarskej akadémii v Mníchove. Nedávno sa odtiaľ vrátil a teraz uplatňoval svoje umenie pri výzdobe kostola v svojom rodisku. Bol tu na fare ešte i tretí hosť, potulný organár z Moravy, ktorý za stravu a malý plat opravoval porúchané organy, blúdiac po slovenských krajoch. O sebe hovoril, že bol predtým učiteľom na dedine, muž starší a ošumelý, ktorý spával v kuchyni na slame. Mne a Hanulovi pridelil hostiteľ malú izbičku pri svojej väčšej.

Hlinka bol už vtedy čulý politický bojovník, najmä vo voľbách do snemu, organizátor a vodca svojho ľudu na dedine. Z týchto základov sa jeho činnosť postupne rozrastala do šírky. V Sliači založil potravný spolok proti židom, i úverný ústav podľa metódy Raiffeisena. Na podporu pohorelcov i na dôkladnú opravu chrámu zohnal pre svoju dedinu novinami hojne milodarov z celého Slovenska, Čiech i Moravy. Po čase i v svojom rodisku, v Černovej pri Ružomberku, postavil z milodarov kos-

tolík. Tam pri jeho vysvätení stala sa oná povestná tragédia, ktorá sa dostala pred súdne fórum celej Europy a posvietila na dravý maďarský režim.

Za môjho pobytu u Hlinku skoro denne dochádzal k nám Šrobár z blízkej Liskovej za Váhom, dokiaľ bol doma na prázdninách. Na jeho vyzvanie listom prišiel medzi nás na národnú poradu i Bazovský, poslucháč práv v Pešti. Aj on sa chcel poučiť o našich novotách, ostrieľať dušu na lepšom rozume mladších. Na fare u Hlinku, po spoločnej večeri, pri pohári vína debatujúc presedeli sme do noci. Ja som dokazoval Bazovskému potrebu našej užšej jednoty s Čechmi, aby sme spolu s nimi mohli vždy odrážať úkladný nápor Maďarov. Ale všetky dôvody rozumu nemaly účinku na jeho predpojatú myseľ, ako železo zaťatú umienenosť; skôr by sa bol zlomil srdcom, než by pripustil vec jemu nesympatickú. Aj po prevrate v novej Republike bol podobne nevraživý voči Čechom; slepá nenávisť či nechuť k nim a vlastné vypiate sebectvo spieralo sa uvoliť pod nemilú disciplínu širšieho princípu, národného záujmu.

Naša dišputa pretiahla sa cez polnoc. Šrobár odišiel domov spať; aj Hlinka, pomodliac sa, ľahol už do postele. On nejavil mnoho záujmu o vec, ktorá sa netýkala jeho najbližšej bezprostrednej činnosti. Uznával síce výhodu českej pomoci, ale bez záväzkov spoločnej spisovnej reči. Mne práve toto sa javilo spojivom ideálnejšej jednoty, hoci aj v oddelenom štátnom sväzku, ale obom na prospech.

Šrobár už v tom čase rád zapriadal s Hlinkom náboženské dišputy, zabiehajúc do ostria predpojate voči kňazom, hoci dvoch bratov mal kňazov, z ktorých starší bol jezuita, prísne nábožný, a vari jeho prostredníctvom dostal aj drobnejšie podpory v Prahe. Ja som však videl, že bez kňazov náš národný boj stráca mocnú oporu medzi ľudom. On však namietal, že katolícki kňazi budú vždy oddanejší Rímu než národu. V tej veci však i národné sebectvo musí sa povzniesť na vyššiu objekti-

vitu medzinárodných i božích záväzkov, dôležitých opôr mravných i politických, najmä v živote slabších národov. Šrobár v tej veci bol pod vplyvom Masarykovým, ktorý sa zásadne odvrátil od rímskej cirkvi, pridajúc sa k Angličanom. Po svetovej vojne, v novej Republike, shodne sa oba dostali na čelo uvoľnenej vlasti Čechov i Slovákov. V prudkej reakcii bojov Šrobár potom tiež vystúpil i z lona cirkvi, podobne ako prv Masaryk.

Hlinka dosť trpezlivo znášal jeho hnev proti kňazom a vysvetľoval si ho čiastočne i sporom domácim. Šrobárov otec mal vraj spor s farárom v Liskovej, ktorý ho ťahal pred súd pre obecné účty. Aj čakal viac podpory od staršieho brata kňaza, ale ten sa dal na horlivú chudobu u jezuitov. Šrobárove ideále boly silne premiešané a prifarbené osobnými záujmami.

O prázdninách chodievali do Ružomberka na letný pobyt české učiteľky. Ráth doviedol raz na faru k Hlinkovi dve, s ktorými sme si potom za čas obaja písali. On si písal s jednou, ja s druhou. Bolo to tiež organicky pojaté do nášho programu československej vzájomnosti. Ráth sa neskoršie aj oženil s českou učiteľkou, ale s inou. Ja som však dlho nepomýšľal založiť si manželskú domácnosť. Romantické blúznenie lásky v Petrarkovom štýle nesrovnávalo sa s mojím reálnejším náhľadom na život. Do podstaty manželstva, posvätného pomeru dvoch duší, často trpkého, na podporu jednoty božej a výchovy dietok, vnikal som však duchom hlbšie len po čase: keď som i ja vzal na seba toto sladké jarmo života, bez ktorého mocný pud prirodzenosti našej stáva sa rozvratným zlom, a len vyšší náhľad ho posväcuje.

Keď potom na jeseň 1896 nastaly voľby do uhorského snemu, Hlinka viedol celú obec za kandidáta ľudovej strany. Ale vtedy bola to ešte maďarská strana grófa Zichyho: v jeho mene prišiel na faru vyjednávať dôverník Rakovszky, hrdý šľachtic z blízkej Štiavnice. Slovenský náter s primeraným programom

dostala strana len neskoršie; vtedy ešte viedli ju maďarskí páni. Hlinkovo politické rečnenie bývalo dosť výstredné, ostro ladené; viac na fanatizovanie davov, vzletne sekať do protivníkov, to zodpovedalo jeho povahe tak, ako kedysi za chlapčenstva loptou na ružomberskej pláni pri Váhu. Býval bezohľadný nad potrebu, často s dravým ohňom v oku: nevážil svedomite slov svojich na zlatých vážkach pravdy. I politický článok do novín vedel Hlinka napísať, ako zručný šermovník a smelý bojovník ťal do živého; pravú vieru nevedel zachovať, lebo viacej miloval boj a márnomyseľne strannícku pochvalu, než čistú pravdu. Keď mu obecenstvo tlieskalo, to bolo jeho najväčšou potechou, pudiacou ho vyššie a ostrejšie. Súdnejší priateľ však pocítil hanblivú nechuť z jeho reči, keď vedome spotvoroval pravdu, len aby vystupňoval efekt, pudený hriešnou vášňou. Uvažovať o veciach objektívnejšie, pri rozumnosti inak dosť britkej, nebolo mu dané od Boha. Bol príliš sebec. Ale za šľachetnejšie presvedčenie vedel aj v žalári hrdinsky trpieť, nepoddávajúc sa ľahko tyranom.

O týchto voľbách napísal som zo Sliača list Národným listom do Prahy: avšak Hlinkovi sa nepáčil, bol príliš mĺkvy, jeho srdce, predráždené volebným ruchom, prialo si ostrejších slov a fanfár.

Na Vianoce potom doviedol si z Ružomberka na faru nového hosťa, dielovedúceho z Mauthnerovej textilky v Rybárpoli, Čecha; s ním nacvičil pri harmóniu vianočné spevy, ktoré potom Čech sólove spieval v novovymaľovanom chráme, a v sprievode opraveného organu Hlinka slúžil slávnostnú omšu pri oltári v záplave svetla sviec. Po sviatkoch Ráth v školskej miestnosti predviedol divadelnú hru na obveselenie obce; za dlhší čas nacvičil na to miestnu sedliacku mládež. Pred divadlom som mal sociálne-politickú prednášku. Pod vplyvom môjho vytrvalého filozofického štúdia vyznela pre dedinské publikum trochu ťažkopádne.

Na fašiangy maliar Hanula slávil v Sliači svoju svadbu. Jeho snúbenka, šumná Češka, s ktorou sa soznámil v Mníchove, prišla sama na jeho vyzvanie za ním. Po kolená v snehu prebrodila sa z Ružomberka poľom na faru k Hlinkovi. Hanula si najal v dedine izbu, dal u dedinského stolára zhotoviť dve postele i skriňu z mäkkého dreva a nábytok sám si pomaľoval. Po skrátených ohláškach mal sobáš a svadobnú hostinu odbavil v dome miestneho učiteľa, s ktorým som mu bol za svedka.

Onedlho potom opustil som Hlinku a vrátil som sa do Prahy. Z úverného spolku obce, ktorého peniazmi manipuloval, požičal mi sto päťdesiat korún na cestu. Po čase vrátil som ich aj s úrokmi. Nasýtil som sa jeho dedinskej fary a on mojej osoby. Ale spomienky na pobyt uňho zostaly mi navždy milými. Niektoré moje drobnejšie poviedky, ako „Na dedine", „Pokušenie Kúdelkovo", dejom svojím čiastočne spadajú do Sliača, ale ako to už býva zvykom básnikov, skutočnosť v nich spracoval som dosť voľne a dopĺňal zážitkami z iných končín.

V Hlinkovej spoločnosti poznával som v duchu jasnejšie, že som povahou filozof, čo vtedy, pravda, ešte viac zodpovedalo mojej príprave na skúšku, pokojne a objektívne uvažovať. Kdežto on, naopak, spôsoboval vôkol seba ustavičný vír; Hlinku dráždil pokoj, budiac v ňom nepokoj, jedovaté hľadanie boja. Ale v tej podráždenej činnosti nikdy dobre nevedel, na čom je. Toto mu prekážalo stať sa pravejším vodcom národa. Myšlienky museli mu dávať iní. Keď sa okolo jeho osoby, pod slovenskou ideou, sdružili i maďarsky smýšľajúci kňazi a iní, jeho činnosť stala sa ešte podráždenejšou v slepom odboji proti Čechom. Prudké a sebecké rozmachy jeho duše, nie dosť objektívne založenej, zmierňovala však disciplína kňazského života, denná modlitba s potrebou kajúceho níženia sa pred Bohom. On bol skôr búrlivý tribún ľudu, než uvažujúci vodca: objektívnejšie museli zaň uvažovať iní. Avšak v tom verejnom účinkovaní, pre ktoré ustavične hľadal pomoc bližných, dokazoval nie menej

ušľachtilosti i hriešnosti, ako iní naši politici, horlivci za dobro národa. V tých bojoch predráždenosť jedných a koristenie druhých kazí dobré mravy.

5.

Na chlebovej postati v českom archíve. Môj doktorát filozofie.

Nielen ja, aj ostatní moji druhovia v Prahe, ktorí vo veselom spolkárení zanedbali svoje odborné štúdium, teraz rýchlo sa snažili dobehnúť, čo zameškali. Svedomie a cit povinnosti, i chlebová potreba života nás poháňala zapriahať sa do tvrdého jarma náuky a pôsobiť čím prv radostne v životnom povolaní predovšetkým doma na Slovensku.

Po našom vystúpení na verejnosti teraz česká pokroková mládež, taktiež spolitizovaná, vyhľadávala styky s nami. Václav Kloáč i Fr. Soukup pozývali nás na schôdzky svojich strán; chceli od nás počuť, ako to my hodláme robiť doma, na rozdiel od starých národovcov čulejšie a rozumnejšie. A keď nám bolo treba rečniť na ich schôdzkach, hojne navštívených, poznával som, že tu treba zasa iného daru ducha, pôsobiť na davy živou výrečnosťou. V tom nikdy som sa necvičil, mne dosiaľ šlo len o uvažovanie a horlivé presviedčanie; ale keď bolo treba rečniť, zamotal som sa citom i myšlienkami. Šrobár so svojím povrchovejším ovládaním látky dosahoval pred hojným poslucháčstvom väčší úspech. I spomenul som si, že u židov v starom Egypte aj Áron musel rečniť za Mojžiša, ktorý dával spasiteľné myšlienky. V užšom kruhu pri debatách vedel som hovoriť plynne.

Niekedy na naše schôdzky Detvana prišiel zas Klofáč: rád nás povzbudzoval k väčšej smelosti v politickom počínaní. Ale

lámať odpor násilne cez koleno, to nebol pre nás vhodný program. Naša politika, idúca za umravňujúcim cieľom, bola založená na krotkejších základoch trpezlivejšej náuky. Opravnou snahou myšlienok a mravov chceli sme dosiahnuť to, o čo on radil usilovať podvratnou silou. Klofáč svojimi rečami na verejnosti robil dojem malého Bismarcka; inak ale bol v domácnosti veselý, najsrdečnejší priateľ bez pózy. Soukup bol suchopárnejší teoretik, vyznavač doktríny Marxovej; na tom základe potom jeho strana v novej Republike nahromadila veľké úspory z dávok poplatníkov. Oba títo mužovia stali sa čelnými politikmi v obnovenej vlasti. Na ich stranách spočinulo najpevnejšie Masarykovo prezidentstvo.

Medzi mladším slovenským dorastom v Prahe bol aj Milan Štefánik, študujúci na českej technike. Bol to hodne romantický blúznivec a sentimentálny milovník; na byte, kam som tiež za čas dochádzal na chudobné a lacné obedy, javil citlivú prítulnosť k dievčaťu, ktoré ho obsluhovalo v jeho chorobe. Vedel sa ľuďom nežne zalíškať, veril v zázračné zjavy. Ale jeho exaltovaný duch ukrýval vášeň, ktorá občas vyžarovala z jeho vodnate modrého zraku. Tvár mal bledú, poďobanú kiahňami. Význam dosiahol viac náhodile než zásluhou: ako symbol nášho vojnového spojenectva s Francúzmi vo svetovej vojne, i účasti Slovenska na oslobodzovacom diele.

Iný mladší náš druh, Jozef Gregor, bol tiež jedným z onýchučiteľov na Slovensku, ktorí opúšťali svoje dedinské povolanie, ženúc sa za prízrakom klamnej slávy v národe. V Prahe vyštudoval obchodnú akadémiu, písal krátke poviedky i drámy a bol úradníkom v slovenskom peňažnom ústave.

Po Masarykovi aj druhý univerzitný profesor, Fr. Pastrnek, taktiež Moravan, venoval svoju pozornosť nášmu obrodenému hnutiu v Prahe. Aj on chcel byť kmotrom našej mladej snahe, ale robil to podľa svojho dobráckeho spôsobu viac po susedsky. Pozval nás k sebe na večeru a za niektorých našich súdruhov

sa prihovoril pred skúškami u iných profesorov. Mne bol na pomoci inak. Keď som sa mu zdôveril so svojou biedou, prekvapene uprel na mňa skúmavý zrak: či som to ja, ten hrdina, ktorý tak trúfale podvracia starú gardu blažene vládnúcich doma? Mňa Boh často nútil pod kríž, podľa Písma: kto vyzdvihuje svoje ústa, hľadá svoje poníženie.

Pastrnek našiel mi najprimeranejšiu pomoc. Na druhý deň viedol ma rovno do zemského archívu v Českom múzeu na Václavskom námestí. Tam sa dobre poznal s riaditeľom Dvorským i s adjunktom Nováčkom. Na jeho príhovor ma prijali za kopistu. Odpisovaním starých listín som si ľahko zarobil toľko, čo som potreboval na svoje živobytie. Potom som sa bezstarostne venoval štúdiu, občas vracal sa k starému ideálu, poézii. Táto archívna prax bola mi zároveň prípravou na konečné povolanie, ktoré som po svetovej vojne v oslobodenej vlasti zaujal v svojom rodisku.

Ale ešte prv, než som sa zachytil v českom archíve, uchádzal som sa o miesto v redakcii Národných listov v Prahe; posmeľoval ma na to Klofáč a ujal sa ma i Holeček. Ale nemalo to úspech, stalo sa tak lepšie pre prospievanie môjho života. Pri tichej archívnej práci môj duch prehĺbil sa viac štúdiom filozofickým, i krotším lyrickým vzletom poézie po drásavých potýčkach. Poučený zlými skúsenosťami, teraz som si nadovšetko vážil kúska chleba; pevne som si predsavzal neopúšťať ho všetečne, len za lepšej istoty. To bol pravý opak onoho mladíckeho rozmachu, keď som z domoviny vyletel samovoľne, pudený vysokým ideálom, a odvrhnúc bezpečnosť života s pohodlím, cez utrpenie dvíhal som sa potom obnoveným duchom k božím výšinám. Prečistený ako zlato v ohni, poznával som, že ukryté myšlienky z Boha sú základnejšou podstatou našej živej hmoty. Podvracal som potuchnutú disciplínu, hľadajúc nové méty života. Nakoniec ďakoval som Bohu i za všetko utrpenie, ktorým

tríbil moju dušu; poháňaný vpred vedome i nevedome, hľadal som svetlo na temných cestách života.

Keď som s mnohou námahou ukončil disertáciu na rigorózum, namýšľal som si, že som v nej uložil svetobornú tajnosť ideí. Hovoril som o nej s mojím profesorom Masarykom už prv, a vzbudil v ňom značnú zvedavosť. Žiadal si ju prečítať ešte skôr, než ju úradne podám s prihláškou na rigorózum. Avšak po prečítaní nemilosrdne stepal moju trúfalosť, že sa odvažujem stavať filozofický systém podľa svojho rozumu: kde-tu vraj blýskavá myšlienka, ale nijaký poriadok ani pevná náuka.

Pravda, i sám som cítil, že svoje mudrovanie nenadväzoval som prakticky na denné potreby alebo bežné doktríny iných filozofov. Ale ľúto mi bolo práce i mojich sladkých nádejí: ako to už býva pri autorskom sklamaní, keď vidíme smrť svojho bolestného plodu. Ešte chvíľku som dúfal, že svoj úsudok zmierni: očakával som od Masaryka viac zhovievavosti i osobného ohľadu. Samostatnosť mojich myšlienok ho podráždila: hádal som sa s ním, potom v mojej duši nastal obrat. Keď nakoniec prejavil ochotu moju disertáciu formálne schváliť, ak ju uzná aj druhý skúšajúci profesor Durdík, odmietol som hrdo túto milosť a požiadal ho, aby mi sám poradil látku na novú disertáciu, ktorá by ho uspokojila.

Nato mi Masaryk poradil anglického filozofa Spencera, aby som ho preštudoval celého a napísal kritický rozbor jeho etiky. Tým uviedol moje myšlienky na pevnejšiu koľaj a ku vhodnejšej metóde. I poslúžilo mi to potom naozaj, keď som sa obmedzil na menší okruh, skrotiac nezriadenú fantáziu.

Potom som dlho chodieval denne do univerzitnej knižnice a preštudoval som Spencerovo dielo v nemeckom preklade. Spencer vlastne prevzal svoju evolučnú teóriu z Darwinovej náuky o vývoji druhov, a s tejto vývojovej stránky posudzuje aj skladbu a prirodzenosť svetov, ako i mravnú stránku ľudského života.

Podávajúc svoju etiku evolučne, podrobne rozoberá egoizmus a altruizmus. Tieto zdanlivo proti sebe postavené prejavy ducha Spencer shrnul pod jedinú pohnútku egoizmu, evolučne prečisteného. A tu som mu vo svojom kritickom rozbore dokazoval nedostatočné porozumenie veci: že jemu totiž altruizmus je len zjemnelým egoizmom, ktorý hľadá pod týmto priehľadným rúškom svoju vlastnú výhodu a posilu. To plynulo z jeho anglickej, inak vysoko zušľachtenej, ale sebecky a pevne výbojnej národnej povahy. Spencer neprecítil slabosť a úbohosť, v ktorom stave duch hraničí so smrťou a večnosťou. Altruizmus je návrat k Bohu, i láska k bližným v jeho jednote. Tomuto princípu lepšie rozumeli židia v svojej zavrhnutosti, alebo prví kresťania, keď čakali koniec sveta. Mne tiež, všelijako hnetenému životom, toto hnutie srdca, zdanlivo perverzné, prenášajúce sa z osoby do Boha a zo slabších i na mocnejších, bývalo srozumiteľnejšie, než sýtej a pevne usporiadanej ľudskej povahe.

Masaryk požičal mi ešte zo svojej knižnice český preklad anglickej psychologie, a keď som potom sostavil svoju novú disertáciu, prijal ju hladko. Aj iní jeho žiaci hovorili, že Masaryk rád strhal samostatnosť žiaka, ale prepadnúť nedal ani jedného a aj pri svojej hrdej povýšenosti býval kolegiálny voči svojim poslucháčom; s ním bolo možno hádať sa ako so seberovným. Keď vypukla svetová vojna, on už v stareckom veku panovačne a dobrodružne opustil pražskú profesorskú katedru i vlastnú rodinu v tiesni, aby za hranicami podvracal nenávidenú cisársku moc monarchie. Svojím pričinením tiež dopomohol, že sme dosiahli samostatnosť. Avšak v tejto snahe musíme sa ukrocovať sami, aby sme v bázni božej nenarušili zdravé podmienky prospievania. Odboj je dobrý na osvieženie síl, na nápravu krívd, ale nedostatok odriekania v súhre božieho denia uvrhuje zas len do krízy a záhuby. Masaryk mocne vniesol do dejov národa svoju osobnosť, ostro vyhranenú a vzdelanú podľa vzorov západných, ale vyššou múdrosťou nie dosť krotenú. I ako prezident

Republiky zachovával formy demokratické, ktoré ako profesor obhajoval, hoci v podstate sám bol veľmi autoritatívny, profesorsky povznesený nad každú samostatnosť.

6.

Môj návrat k poézii. Šrobárov „Hlas" v stopách Masaryka.

Keď som sa utiahol do zátišia svojich myšlienok, Šrobár začal vyvíjať živšiu činnosť politickú na verejnosti. Priklonil sa viac k Masarykovi, zvoliac si jeho metódu za vzor verejnej činnosti. Lepšie mu vyhovovalo v jeho stopách podvracať staré autority, než hľadať zodpovednejšiu potrebu národa po cestách nevychodených. Podľa jeho realistickej šablóny namieril potom svoje pôsobenie i proti katolíckej cirkvi, ale ako Masaryk, aj on zostával viac na povrchu hodnôt mravných a politických.

Šrobár ešte pred ukončením svojho lekárskeho štúdia začal spolu s Blahom, lekárom už v Uhorskej Skalici, svojom rodisku, vydávať tamže mesačník „Hlas". Podľa neho potom členov nového hnutia mladých nazvali „hlasistami". Prvé číslo „Hlasu" s programovým vyhlásením smeru nového orgánu prinieslo i ostrú kritiku poézie Vajanského. Desiate číslo, venované básnikovi Hviezdoslavovi k päťdesiatym narodeninám, vyznelo viac kriticky než panegyricky, i mojím článkom úvodným o jeho poézii. Uznávajúc jeho básnickú žilu, vyčítal som mu niektorú bombastičnosť shakespearovskej dikcie, i nedostatočnú disciplinovanosť reči. O jeho ľudovom smýšľaní som poznamenal, že prorokov mali by sme my Slováci dosť, len podľa hlásaných zásad nechceme sa sami naprávať,

Týmto vzbudil som Hviezdoslavovu nevoľu, ktorú prejavil potom obrazne v svojej básni: že vraj akási blcha skáče vše-

tečne v národe. A keď som sa neskoršie dostal do D. Kubína za úradníka Tatra banky, kde on tiež bol v ten čas správcom, keď zanechal advokátsku prax v Námestove, i tu choval sa voči mne podráždene, majúc ťažké srdce pre onú kritickú úvahu.

Šrobár v tomže čísle „Hlasu" napísal kritické hodnotenie jeho básnických myšlienok podľa spôsobu Masaryka, ktorý v tom čase bol podvracal papierovú slávu Vrchlického, lebo nafúknutá sláva Vrchlického nedala mu pokojne spávať. Ale robil to asi tak, ako keď u Aristofana boh Dionýzos váži na kramárskych vážkach poéziu dvoch reprezentantov gréckej Tálie, hádžuc ich výpovede na misky váhy proti sebe. Šrobár po Masarykovi vyberal výpovede a myšlienky básnika a hodnotil ich na váhe mravne-filozofickej: ale tak jemný kvet poézie, majúci iný základ v duši, nezískava pravé hodnotenie.

Slovenský literárny historik Vlček urobil z Hviezdoslava symbol krásy a dokonalosti, aby sa Slováci v porobe mali čím chváliť a potešovať. Neskoršie Bujnák, evanjelický kňaz a potom univerzitný profesor, ešte vystupňoval toto zbožné idealizovanie podľa vzoru cirkevnej exegézy. „Hlas" postavil sa striezlivejšie do potrebnej opozície, aby zmiernil blúznenie o akejsi sláve národa z toho pôvodu, lebo mladší dorast postavil si za cieľ činnosť opravne politickú, aby zdravšie dvíhal národ. Avšak ako prv stará slovenská garda vyrútila sa na mňa, že som pozdvihol odboj mládeže, tak i teraz za toto číslo „Hlasu" stihla mladých nevoľa, najmä Šrobára.

V druhom čísle „Hlasu", v beletristickej prílohe, vyšla moja poviedka „Za letného večera"; pri nej som po prvý raz použil spisovateľský pseudonym Ondrej Kalina. Odvrátiac sa srdcom od bojovného horlenia politiky do sfér citov jemnejších, odhodil som mrzuto i svoje rodové meno, pošpinené bojom. Volil som meno svojho súdruha v českom archíve, ktorý tam ako kopista sedával za jedným stolom so mnou a zapáčil sa mi svojou bojazlivo, milo krotkou povahou. Menoval sa Tomáš

Kalina, poslucháč filozofie z Moravy. Ja som sa pokrstil na slovenskejšieho Ondreja.

Môj duch, stranou od politického ruchu, zjemnel a prehĺbil sa, obracajúc sa častejšie do seba. Začal som si sostavovať z čítania a spomienok výraznejšie deje pre budúce poviedky: vjemy srdca, stíšeného po nebezpečnej búrke. Minulosť javila sa mi pestro zvlnenou hrou, v ktorej plody ducha vyrastaly oživene ako strom zo zeme živený koreňom a dýchajúci lístím. Po mechanickej práci v archíve bolo mi radostným osviežením sostavovať si v duchu obrazy života, prebiehajúce pred mojimi zrakmi ako v kaleidoskope. Najmä život doma v rodine začal sa mi javiť v svetle nádhernejšom. A znenáhla, v sladkej opojenosti tými spomienkami, budila sa túžba po domovine. Moja poviedka „Návrat" bola prevanutá týmto blúznením skrotného srdca.

Ešte predtým napísal som po česky „Pyšnú dievku" a pokúsil sa s ňou o autorské šťastie v Šimáčkovom „Světozore". Zviedol ma k tomu príklad môjho priateľa Bencúra, ktorý tiež uverejnil dedinskú črtu v tomže obrázkovom časopise. Vlastne ochotný jeho kolega, poslucháč medicíny Zahálka, ktorý sa osobne poznal s redaktorom Šimáčkom, počeštil Bencúrovu črtu, za ktorú dostal slušný honorár. Ale moja poviedka zapadla v redakčnom koši a len neskoršie som ju po slovensky uverejnil v „Hlase".

Po dávnejšom bojovnom vzlete spúšťal som sa teraz pri písaní v krotkú pokoru nížin a hlbín prežitých dejov; minuciózne popisy, jasné snenie plnilo ma pocitom sladkej rozkoše. Ako by sa svetlo z výšin, s čarom citov, ktorému som sa ochotne uvoľoval, rozhostilo v mojej duši: padaly do nej zlaté zákmity, drahokamy slnečnej poézie. Poznával som, že poézia je plodom srdca, prečisteného ohňom utrpenia; v tom svetle stávajú sa deje jemne oživené ako očistené náboženstvo. Bez dogiem, v svetle pravdy, vznášajú sa nad hmotou i stranníctvom vášne.

I denný svoj život, myslenie, odpútane od politiky snažil som sa zušľachťovať, čistiť a uzdraviť v tom svetle. Sostavil som si zápisníček, roztriedený na odbory deviatich Múz, a zaznamenával do neho rozličné myšlienky a aforizmy. Avšak ich rôznorodé, často protirečiace si množstvo spôsobilo mi po čase len zmätok v hlave i v srdci: až nový, uzdravujúci závan citov, ako by zásahom z Boha, spojil zas v jednoliaty, jasný a radostný celok roztrieštenosť myšlienok mojich. I plodnosť sa tým obnovovala, jednotiaca drobné a unavujúce trudy rozumu.

Mojím najspoľahlivejším vodcom, ukazujúcim vychodené cesty tvorenia v poézii, bol Homér. On sa mi stával po čase osviežujúcim čítaním zmĺkvelých chvíľ. Najmä Odysea ma svojím pôvabom očarila. Neskoršie som poznával, že Iliada je pravejším výrazom mužnej sily: hrdinský spev vysokého vzletu, podrobne vypracovaný, miestami meravejší, vcelku mohutne pulzujúci životom. Prepracovanosť detailov v nej je tohože pôvodu ako svedomitá práca gréckych sochárov: u oboch to samé pokorné lipnutie umelcovej duše k pravde milo velebí básnika, názorne sledujúceho každé hnutie mysle, každý záhyb života. Minulosť národa, s láskou zvelebovaná básnikom, ktorý náboženské báje spriadal s výjavmi a obrazmi života, nadobúda veľkej krásy.

Vytrezvejúc trochu z toho obdivu, znamenal som v Homérovi aj nedostatok teplejšieho citu, ktorý nahrádza rečníckym pátosom a zovňajšou divadelnosťou. I to však slúži inak mohutnému dielu, aby vynikalo na typickú veľkosť a vzor. Podobnú črtu života pozorujeme na obradnosti náboženských úkonov rímskej cirkvi alebo u panovníckej reprezentácie, čím sa vysoké denie zdvíha na pôsobivý obraz očiam. Naše Písmo sväté, plod ducha židovského, zušľachteného utrpením, vyniká jemnejšou citovosťou: je v ňom hlbšie a pravejšie lipnutie k Bohu, v taji oživujúcom a spravujúcom život národov i jednotlivcov.

Ale Biblia a diela Homérove nie sú osobným plodom jednotlivého človeka; na ich tvorbe má účasť národ. Z pôvodných surovejších začiatkov hladením a čistením, doplňovaním a pretváraním, prácou najlepších duchov národa vyrástly obe diela na dnešnú formu. Pôvodný text len kde-tu tušíme v drsnejších, lapidárnych črtách fantázie ľudovej alebo jednotlivca, ako v neohladených balvanoch pozostatky stavieb Kyplopov. U oboch národov prední duchovia, dávajúci smer vývoju, znamenití v odboroch vedy a umenia alebo náboženstva, horlivci za spoločné blaho, zdokonaľovali ten poklad.

7.

Moje zamestnanie v českom archíve. Veľká túžba po domovine.

Keď som složil skúšku z filozofie, z hlavného predmetu slávne, z vedľajšej latinčiny a dejín len obstojne, moji vrstovníci v Detvane sa pomaly všetci vytrácali z Prahy. Ostal som sám, i začalo mi byť clivo medzi mladšími. Ako starý smrek semenáč trčal som v lesnej mládzi. Práca v archíve dávala mi chleba, život pražský splytčoval ducha. Občas bývalo mi žiaľno, že zovšedniem v tomto zamestnaní, bez podnetu pre radostnejšie vypätie síl. S clivou bázňou pred úpadkom ducha budila sa vo mne túžba po domovine, kde by som našiel príjemnejšie pole svojho pôsobenia. Lebo styky s českou literárnou družinou som nevyhľadával, vzdialený od nich, od tých uzavretých krúžkov osobných záujmov na onej strane, svojím smýšľaním. Spoliehajúc sa na osud, očakával som ukojenie z hlbšieho zakotvenia v záujmoch rodnej pôdy. Občas som bolestne vzdychal po vykúpení z tiesne: odkiaľ a kedy už uzriem záblesk nádeje, zvúci ma na radostnejšiu chlebovú postať na Slovensku?

Avšak práca v českom archíve bola mi všelijako užitočná pre život; naučil som sa čítať staré listiny a keď bola usporiadaná príručná knižnica archívu, osvojil som si aj pravidlá katalogizovania kníh. To oboje mi potom dobre poslúžilo v domovine, keď som po čase prevzal archívny i knižný úrad v rodnej župe Oravskej.

Správcom Zemského archívu v Prahe bol vtedy František Dvorský, meravý byrokrat, ktorému sme každé ráno pri vstupe do úradu vzdávali úctu s hlbokou poklonou. On sám však bol tiež úctivý a ceremoniálne devótny voči svojim predstaveným alebo voči mužom na verejnosti vynikajúcim, keď prišli do archívu. Vyššieho vzdelania nemal, v mladosti bol národným horlivcom; drevenými pokusmi v beletrii, potom edíciami starých listín nadobúdajúc zásluh, z nízkych začiatkov dvíhal sa postupne v službe krajiny českej. Medzi ostatnými úradníkmi odbornými vedomosťami vynikal Vojtech Nováček, veselá a vtipná duša, už vtedy starší muž, ale mladícky živý, vysoký, neskoršie riaditeľ archívu. Aj on chodil každé ráno na poklonu k Dvorskému, pričom sa snažil rozveseliť jeho meravú dôstojnosť, trocha tiesnivú, nejakým vtipom alebo najnovšou anekdotou, ktorú počul medzi priateľmi večer pri pive či víne, a často figliarsky i sám vymyslel. Dvorský, ktorý mal inak hodne za ušami, uveril, čo mu Nováček natáral, alebo sa tváril, ako by veril, z vďačnosti za priateľské obveseľovanie. Duch jeho ožíval len pred obedom, keď užil výdatné raňajky na vidličku od údenára, ktoré mu prinášal šelma sluha i s veľkým pohárom piva. Potom mu už tvár svietila ako olejom natretá. Bol to muž zo starého sveta, i tvár si holil podľa starej módy ako Rieger alebo Kossuth v Uhorsku za mladších revolučných čias.

Po dva roky za sebou ma vyslali z archívu do Mníchova, metropoly Bavorska, odpisovať v tamojších archívoch staré listiny, majúce vzťah k českým dejinám. Toto dvojmesačné štipendium v letných prázdninách poskytovala pražská obec nie-

ktorým kopistom, vysokoškolákom. Cestou do Bavorska zastavil som sa na jeden deň v Domažliciach, kde môj druh kopista mal rodičov, potom na jeden deň v Norimberku. Nemecké peniaze, dokiaľ môj duch neprivykol novote, pripadaly mi tu ako hracie známky, za ktoré mi dávali užitočné veci; a v skutočnosti i v podstate sú peniaze tým, len zvyklosť im dáva hlbšiu hodnotu.

Po archívnej práci v Mníchove som častejšie navštevoval bohaté obrazárne a tríbil svoj umelecký vkus. Niektoré reprodukcie obrazov, zarámované, dosiaľ mi slúžia v domácnosti i ako milá ozdoba, i na zušľachťovanie ducha pri pohľade na odlesk diel slávnych starých majstrov. Občas sme robili vychádzky do okolia, večer sme šli do hostinca na dobré bavorské čierne pivo pri vojenskom koncerte. V ranných hodinách na byte, pred úradnou prácou, pracoval som literárne. Tu som napísal svoju poviedku „Na dedine", spomienku na pobyt v Sliači u Hlinku, ale s rozličným pribájením.

Druhé leto odpisoval som šifrované zprávy českého pána zo Švihova na Domažlicku, dôverného tajomníka bavorských kniežat pred voľbou českého kráľa po porážke pri Moháči. Medzi zprávami našiel som niektoré podrobnosti, súčasne zaznamenané o tom osudnom boji, ako aj soznam potrebných peňazí na podplatenie predných českých pánov, ktorí mali najväčší vplyv na voľbu nového kráľa. Objavu vzácnych pamiatok minulosti som sa zprvu potešil, ale potom som spoznával, že listiny boly už odpísané a uverejnené tlačou v Prahe. Čelakovský, archivár mesta Prahy, málo sa potešil výťažku tejto mojej cesty, keď som mu odovzdával listiny. Vysoký muž, syn slávneho českého básnika, s výraznou jednookou tvárou, mrzuto i pohŕdavo pozeral na mňa; avšak vhodnejší materiál pre Čechy v mníchovských archívoch bol už všetok dávno vybrakovaný a ostaly len bezvýznamné drobnôstky.

Na Nováčkovu radu spracoval som potom tieto zaujímavé

listiny pre historický časopis. Inak známu vec podal som v novom svetle, pod tým zorným uhlom, že českí páni za peniaze, ktoré požadovali pre seba od kandidátov na trón, zapredávali vlastne samostatnosť krajiny. Bavorský kandidát podľahol pritom rodu Habsburgovcov, ktorí mali k dispozícii väčšiu vojenskú moc proti Turkom, ohrožujúcim západ, a aj viac zlata z amerických krajov, novoobjavených Španielmi. Česká samostatnosť ostatne vždy bývala všelijako podmienená zdravými i škodlivými vplyvmi susedných národov. Ale moje úvahy asi málo zaujímaly redaktora historického časopisu, a moju prácu hodil do koša.

Nováček mi srdečne želal úspech i trvalé zachytenie v Zemskom archíve. Aby som sa však mohol stať riadnym úradníkom, bol by som musel najprv zmeniť svoje uhorské občianstvo na rakúske. Nováček, nevyčerpateľný vo svojej ochote a priateľských radách, sprostredkoval mi na ten cieľ od českej obce Semil predbežný sľub, že ma prijme do obecného sväzku, keď budem prepustený zo sväzku uhorského občianstva. Potom som urobil príslušné opatrenie i doma, a medzitým ma vymenovali za diurnistu Zemského archívu. Avšak zmena môjho občianstva sa neuskutočnila.

Keď som po návrate z Mníchova navštívil svoju rodinu v Kubíne, osobne hlásiac sa na župnom úrade za oným cieľom, ľúto bolo mojim najbližším aj mne, že sa hodlám celkom odtrhnúť od nich i od svojej milej domoviny. Srdce tiahlo ma nazpät na Slovensko, veď povznesenie jeho bolo mi vysokým cieľom života od prvého prebudenia síl mladosti. V tej pôde zrodily sa moje básnické ideále, mocne s ňou späté sladkými spomienkami, plnými krásy a blúznivosti. Tam som si želal pôsobiť i naďalej.

Pri tejto návšteve doma strýc Ján mi oznamoval, že bude v Kubíne uprázdnené miesto župného archivára a bibliotekára. Vyzval ma, aby som sa oň uchádzal, to by vraj najlepšie zodpo-

vedalo mojej osobnej záľube i praxi archívnej. Ale moje smýšľanie a politické presvedčenie, i štúdium v Prahe, ako neprekročiteľný múr stavalo sa mi do cesty pri úmysle vstúpiť do vládnej služby v Uhorsku. Bol by som musel zradiť svoje ideále, ktoré ma práve vypudily z domoviny. On mi hovoril, že sa to nejako spraví.

Druhý strýc, starší Michal, radil mi, aby som vstúpil radšej do slovenskej Tatra banky za úradníka v Kubíne, než by som sa mal celkom odcudziť svojej domovine i rodine. Do výhľadu mi staval, že popri tomto úrade časom sa môžem ujať i gazdovstva doma. Tak to bývalo zvykom našich drobných zemanov, že pri župnom úrade zaoberali sa i gazdovstvom na svojej kúrii v dedine. Toto by mi bolo lepšie zodpovedalo, zachovať patriarchálny súvis s roľou, než slúžiť skostnatelému byrokratizmu.

Tento strýc zostarel, blížiac sa k tomu koncu, keď urputná snaha mladosti a mužných rokov začína sa javiť duchu ničotnou. Tetka Žofia i obe moje sestry ho opustily. Sestry sa vydaly z domu, a brat sa tiež hodlal ženiť. Ostával v rozľahlej domácnosti sám s mojím najmladším bratom. Jeho gazdovstvo pustlo, a mne sa chvíľkove zdalo, že i tu by ma čakala obrodná práca ako v národe. Bola to však skôr unikajúca myšlienka básnickej fantázie, vzbudená aj túžbou po domovine. Osud usmerňoval to ináč, k lepšiemu, pravejšiemu dobru môjho života. Zotrval som vernejšie na poli poézie, hľadajúc vyviaznutie z plytčín, aby som sa dostal k dokonalejším tvorbám ducha.

Ale keď som sa vrátil do Prahy, ešte viac som tu pociťoval svoju osamelosť, suchopár života. Túžba po domovine chorobne opanovala moju dušu a prepukala niekedy v tajný plač, usedavý nárek. Zjavných príčin na zúfanie nebolo, a predsa som bol nešťastný. Hnietla ma obava, že v tom úradnom postavení v Prahe môj život zakrpatie, i predsavzal som si vážne čo najskôr vrátiť sa na Slovensko, hoci by som sa tam mal stať strýcovým paholkom.

Nakúpil som si rozličných hospodárskych kníh, pripravujúc sa na vysnívanú činnosť na roli dedičnej. Denne som študoval túto vedu, ktorá nadobúdala teraz pre mňa zvláštneho pôvabu. V duchu som sa tešieval, ako by som už doma chodil po slnečnej roli, alebo dozeral na služobnú čeľaď v maštali pri kŕmení dobytka. V skutočnosti však žil som medzi mŕtvymi múrmi vysokých nájomných domov v pražskom predmestí, kam oživujúce svetlo slnečné málokedy dopadlo. Duch môj ako vo väzení žil dvojitým životom. V suchopári skutočnosti onen vysnívaný bol mi útechou i liekom uzdravujúcim. Potom už len doma, na Slovensku, tieto dve polovičky môjho života v živom styku s ľuďmi a prírodou i v príjemnejšom zamestnaní splynuly mi v zdravý celok všedného ruchu i poézie. Tam potom patrón Múz i lekárstva, slnečný boh Apolón, sprevádzal ma radostnejšie svojím uzdravujúcim svetlom, po ktorom som v Prahe tak vzdychal.

8.

Moje pôsobenie v Spolku sv. Vojtecha v Trnave.

Chorobná túžba po domovine hnala ma hľadať milosť aj u ľudí, ktorých som ešte nedávno hrdo podvracal: aby som poznával márnosť a malichernosť ľudských snáh, precítil v ponížení najväčšiu sladkosť božích síl, združujúcich svety i ľudí z opačných koncov v celok. Písal som do Turč. Sv. Martina i Dulovi, advokátovi a vodcovi národa: či by sa tam nenašlo pre mňa primerané miesto. Boh ma však viedol inými cestami, na to miesto, ktoré mi bolo najprimeranejšie.

Raz za sparného dňa prišli ma zavolať niektorí mladí Slováci, členovia Detvana, aby som sa šiel s nimi kúpať na Vltavu,

naproti Chuchli. Od detstva býval som dobrý plavec, hravo som preplával rieku; ale na naprotivnej strane bola voda pošpinená výtokmi z píly, i vrátil som sa obratom. Plavba a slnečný úpal ma zmorily, uprostred rieky hnal sa proti mne po prúde ešte parník. Myslel som už, že ma strhne do prúdov pod seba, a zahyniem. Ale s veľkou námahou doplával som predsa na breh, zmorený na smrť. Keď som oddychoval, ležiac na piesku, kmitla mi v hlave horúčkovitá myšlienka, že toto je symbol, tajomné návestie môjho života: onedlho stíchnem v milej domovine.

Po krátkom čase neočakávane prišlo mi vyzvanie od Martina Kollára, správcu Spolku sv. Vojtecha v Trnave, aby som sa osvedčil, či som ochotný prijať miesto tajomníka pri spolku. List z jeho poverenia napísal mi Jozef Ruman, účtovník Ľudovej banky v Trnave, ktorý pred rokom skončil obchodnú akadémiu v Prahe. Toto bol zákmit očakávaného vykúpenia z tiesne života. Ale závislosť od cirkevného spolku, vedeného kňazmi, nezodpovedala celkom môjmu voľnému smýšľaniu, duchu filozoficky zameranému. Po vystúpení zo seminára dôkladne som sa vymanil z jarma kňazov, ich moci a vládnutia nad mojou mysľou. Hoci som sa opäť pokoril v podnož Bohu, modlil sa, i do kostola chodil, predsa som sa spieral zastaralému zriadeniu cirkvi a často som uvažoval o potrebe základnejších opráv, zodpovedajúcich času a osvietenému veku, v dogmách, ríte i osvieženom duchu. Ale Spolok sv. Vojtecha bol súčasne združením literárnym, s tej stránky mal teda príbuznosť s mojím spisovateľským sklonom, a bol trochu ducha slovenského, s ostrím mierne proti šovinizmu maďarskému. Pomyslel som si, keď budem svedomite plniť svoje úradné povinnosti, že zodpoviem tomu povolaniu.

Ale nadovšetko bol by som už o krok bližšie k svojej domovine. Časom ukáže sa niečo primeranejšie, môžem potom presedlať. Nerozmýšľal som dlho a prijal som Kollárovu ponuku.

Zriekol som sa služby v českom archíve, i žiadosť o zmenu štátneho občianstva som odvolal.

Martin Kollár, farár v Nádaši pri Trnave, smýšľaním Slovák, národovec, bol aj redaktorom Katolíckych novín a trochu literát. Vypisoval z iných autorov. V Prahe na národopisnej výstave, ktorú navštívil v hromadnom výlete slovenských národovcov, vozil som sa s ním v drožke celý deň, ukazujúc mu znamenitosti mesta. On sám ma o to požiadal, akiste už vtedy uvažoval o tom, získať ma pre spolok. Ale bol aj dosť váhavý a bojazlivý. V Spolku sv. Vojtecha musel mať ohľad na rozličné vplyvy, najmä na dominujúci vplyv jezuitov v cirkvi, v Uhorsku viac maďarskej štátnej moci naklonených, inak kozmopolitov. S Kollárom sme v Prahe presedeli celý večer na Žofínskom ostrove, pri plzenskom pive, ktoré obľuboval, v spoločnosti starého Riegra. Tento ctihodný vodca českého národa prišiel tiež pozdraviť návštevníkov zo Slovenska, a rozprával nám o svojich skúsenostiach s maďarskými a slovenskými politikmi. Potom na sviatok Martina spolok Detvan poslal na Šrobárov návrh Kollárovi na meniny blahoprajný telegram, ktorý som ja vzletne koncipoval. Odtiaľ datovala sa moja známosť s ním a mal som naň milú spomienku.

Keď som nastúpil novú službu v Trnave, hlásil som sa Kollárovi v hostinci, kam si ma sám pozval ešte pred návštevou v spolkovej miestnosti. Dochádzajúc z Nádaša raz za týždeň, pri dobrom plzenskom a raňajkách na vidličku obyčajne prevádzal korektúru novín a tu vybavoval často i spolkovú agendu. Pozval ma po jednateľovi Spolku Paulovičovi, a pri pive ma poúčal, na čo mám najviac dbať v novom postavení. Radil mi každú nedeľu chodiť na omšu do kláštora k jezuitom, aby som si získal ich priazeň, lebo od valného shromaždenia Spolku dostal len poverenie prijať ma provizórne a tu rozhodujú kňazi podľa návodu jezuitov. V samom Spolku bude mojou hlavnou úlohou zaviesť poriadok do agendy, aby sa spolkový majetok

nestrácal pri predaji kníh. Okrem toho mám jemu pomáhať pri redigovaní kalendára a korigovať tlač Spolkom vydávaných kníh.

Ruman, účtovník banky, naučil ma viesť obchodné knihy. Založil som nový inventár a zapisoval do kníh príjmy a výdavky. Ruman bol rodák z Nemeckej Ľupče v Liptove, evanjelik. Najprv pomáhal u Rovnianka v Amerike v redakcii novín a v jeho banke. Usporiac si niečo peňazí, vrátil sa do starej vlasti, v Prahe na obchodnej akadémii doplnil štúdiá, a zachytil sa hneď v Trnave pri novozaloženej banke, ktorú za pomoci iných národovcov a miestnych občanov založil advokát Fr. Veselovský, smýšľaním Slovák. V tom čase už lekár Blaho v Skalici a iní mladí katolícki kňazi na západnom Slovensku rozprúdili živý politický ruch medzi pospolitým ľudom. Aj Veselovský s Kollárom sa pridali k mladému hnutiu. Veselovský, obstarný už mládenec, oženil sa s mladou Trenčiankou, stal sa riaditeľom banky, a roku 1901 zvolili ho za poslanca do uhorského snemu za senický okres v Nitrianskej. Súčasne s ním zvolili za poslanca v okrese trnavskom Kollára, správcu Spolku sv. Vojtecha.

Z driemot cirkvi, dlho už zaspávajúcej, začínala sa Trnava prebúdzať k živšiemu národnému životu. Nový politický rozmach budil v srdciach podnikavosť i ušľachtilú radosť zo života. Po Veselovskom zanedlho oženil sa aj Ruman so šumnou katolíčkou. I mňa hneď pri príchode ovanul dievčenský pôvab; pripadalo mi, ako by som bol razom vpadol, po suchopári a clivote srdca v Prahe, do ríše rozprávok. Život omladol.

Trnava leží v najúrodnejšej rovine Slovenska, na žírnej pôde zámožný sedliacky ľud dosiaľ zachováva malebný kroj, krásou prevyšujúci iné kraje, menej úrodné. V nedeľu, keď prichádzal národ z okolia na služby Božie do Trnavy, ulice boly posiate krásne vyšívanými krojmi mládencov i dievčat ako kvetinová záhradka v lete. Hojnosť vína, lacná a dobrá strava zdvíhaly veselie ducha. Bolo tu nebezpečenstvo, zmeravieť so svojimi ideál-

mi zas na plytčine, u poživačných Feákov. Ale tento klam sa onedlho rozplynul. Moja povaha hnala ma hneď striezlivo do sviežejších prúdov života. Z meravých formalít kňazskej disciplíny som zasa vyskočil.

Spolok sv. Vojtecha bol do tých čias v miestnostiach najatých, vlhkých a tmavých. Tak ako prví kresťania v katakombách, trávil začiatky svojej existencie tiež v plesni a pachu. Po mojom príchode presťahoval sa do veľkého a jasného domu, s priečelím na dve ulice, kúpeného už prv z hojných spolkových dôchodkov, ktoré sa množily s roka na rok. Aj svojou činnosťou išiel v ústrety rozkvetu, ako vôbec verejný život na Slovensku. Sila Spolku, duchovná i hmotná, bola založená vlastne na modlitebnej knihe, zvanej „Nábožné výlevy", ktorú umne sostavil Andrej Radlinský, zakladateľ Spolku sv. Vojtecha, môj krajan Oravec z Kubína. Z predaja tej knihy, veľmi obľúbenej medzi ľudom, ktorá nahrádzala katolíckej pospolitosti Bibliu i životy svätých, mal Spolok svoj hlavný dôchodok. Iné knihy, vydávané Spolkom, boly mu skôr na hmotnú škodu a členovské poplatky sotva kryly náklad podielových knižiek pre členov. Spolok vtedy ešte nemal svoju tlačiareň, knihy dával tlačiť u Mechitaristov vo Viedni, i viazať tam u Richtra, zpola Nemca, zpola Čecha. Avšak správa už vtedy pomýšľala zriadiť vlastnú tlačiareň i knihárstvo.

V novej miestnosti usporiadal som potom spolkovú knižnicu, pekne vzrastajúcu z odkazov po zomrelých kňazoch. Potom som sa snažil pozdvihnúť úroveň kalendára, do tých čias aj zovňajškom neúhľadného. Zväčšil som formát, aby bolo možno naplniť ho krajšími obrázkami. Na titulný list dal som zhotoviť maliarovi Hanulovi symbolický dej z uhorskej minulosti: úryvok z veľkého obrazu maďarského maliara Benczura, predstavujúci sv. Vojtecha, ako krstí prvého uhorského kráľa Štefana. Chcel som tým znázorniť našu národnú zásluhu pri pokresťančení Maďarov, spoludržiteľov Uhorska. Ale po novom

prevrate správa Spolku v našej Republike ten titulný obraz nahradila iným, predstavujúcim Michala archanjela, víťaziaceho nad satanom. Bol to tiež symbol, ale namierený proti Čechom v novej spoločnej vlasti, lebo nacionalizmus ich, i sociálna demokracia, uplatňujúca sa vo vláde, bola ostro ladená proti rímskej cirkvi.

Do kalendára napísal som peknú poviedku s nadpisom „Amerika". Za podielovú knihu hodlal som upraviť i Robinsona od Defoa, i Cervantesovho Dona Quijota, ale správe sa to nepáčilo. Defoe bol protestant a pre Dona Quijota nemala porozumenie. V svojej poviedke napísal som, že vysťahovalec Slovák v Amerike kúpil si Písmo sväté Nového zákona so žalmami a čítal tam pre uspokojenie svojej duše: „Liet veku nášho je sedemdesiat alebo osemdesiat liet, a čo najzdarnejšie v nich, je práca a bieda." Správca Kollár to zmenil, že náš vysťahovalec kúpil si modlitebnú knižku a z nej vyčítal onú múdrosť. Písmo sväté so žalmami mohlo byť totiž len z vydania cirkvi anglickej, kacírskej. Umenie v službách cirkvi stráca svoju rýdzosť, lebo je cieľuprimerane pristrihované. Pravé umenie opisuje život neprikryte, stojac nad stranami.

Jezuiti v Trnave, ako nad kňazstvom vôbec, tak mali dozor i nad Spolkom sv. Vojtecha. Oni sú dnes cirkevnou políciou. I mňa chceli hneď vtiahnuť pod svoj vplyv. Predstavený kláštora, spišský Nemec Daubner, požiadal ma, aby som prevzal korektúru jeho náboženského časopisu, ktorý vydával pre ľud, ale slabo ovládal slovenčinu. To som mu odoprel. Nechcel som sa dať do bezduchého, nízkeho literárneho otroctva, čím som však vzbudil jeho nevoľu. Potom posielal mladšieho jezuitu, ktorý ma občas navštevoval v kancelárii a zavádzal rozhovor o českom husitstve. Ale táto okatá úmyselnosť ma rozladila: ani do kostola k jezuitom som nešiel, radšej k pokorným františkánom bez politiky.

Cítil som, že v Spolku nezostanem. Ani na spoveď som ne-

šiel v Trnave. Prišiel som k tomu presvedčeniu, že katolícka spoveď, ak je úprimná, je nekonečne ponižujúca; ale ak nie je úprimná, vedie ku skaze duše miesto nápravy. Je dobrá pre deti a mládež, aby ich viedla, pre umierajúcich, keď si to žiadajú, alebo kto si chce aj inokedy uľahčiť tieseň svedomia. Spoveď naša mala by byť fakultatívna, čiastočne ako u protestantov. Naši kňazi boli v tom čase voči inteligentnej triede zhovievaví.

Ale ešte aj ináč podráždil som jezuitov v Trnave proti sebe. Predstavený ich kláštora občas dával Spolku sv. Vojtecha vytlačiť nejakú modlitebnú knižočku. Spolok dával za to kláštoru autorský honorár, ale knižka ostávala balastom na sklade, so stratou, idúcou do tisícov. Preto som pri zasadnutí výboru upozornil na túto okolnosť a na môj návrh kláštor dostal milodar, ale ich dielo Spolok odmietol. Onedlho ma správca Kollár dôverne upozornil, že nie som u jezuitov obľúbený. Radil mi navštíviť Daubnera, predstaveného kláštora. Znamenalo to spoveď a pokorenie sa s inou služobnosťou.

Pomery v Spolku a okolo neho prestaly ma tešiť. Nešiel som k Daubnerovi, ale pomýšľal som opustiť Spolok čím prv. Cítil som sa tu veľkou rybou v plytkej vode: predvídal som úpadok, keby som sa chcel prispôsobiť. Jednateľ Spolku Paulovič bol nízky chlapík, tlstý a zavalitý, tmavočervenej tváre, s ovisnutými, mäsitými ústami, s hlavou občas trasľavou, pričom mu oko pri rozhovore škuľavo blikalo; miloval víno a žarty a vydával kuplety, prepisované z češtiny, ktoré mu tlačil Horovitz, židovský kníhkupec v Trnave, i s jeho pravopisnými chybami. Aj pisár Spolku, bývalý okresný notár, disciplinárne zbavený úradu, bol milovníkom vína, ale nemal za čo piť. Kollár, správca, svoju týždennú inšpekciu v Spolku začínal ráno v hostinci pri plzenčine. Obedoval potom v hostinci u Svatých, kde pri víne ostal sedieť do večera, kým sa nevrátil vlakom na faru do Nádaša. Pri odchode býval už hodne omámený.

Kňazom, ktorí mali vplyv na Spolok, ani z inej príčiny nebol som po chuti. Bolo to moje politické presvedčenie, že náš zúbožený národný stav len v jednote s Čechmi pozdvihne sa na vyšší stupeň. Keď ma raz v miestnostiach Spolku navštívil kaplán Fr. Jehlička, po prevrate tiež zaťatý nepriateľ Čechov, v nenávistnej stŕpnutosti hrdého ducha dlho nemohol prísť k slovu, pozerajúc mi do očú. On si nevedel srovnať v svojej hlave, ako som sa len mohol stať tajomníkom Spolku sv. Vojtecha, kde vládnu kňazi pod dozorom jezuitov. Ale i básnik Janko Jesenský, keď ma tu raz navštívil zo zvedavosti, zamĺkle zmeral ma zanieteným zrakom, ako som sa odvážil urovnávať Slovákom bratské cesty k Čechom.

Šrobár, v tom čase už lekár v Ružomberku, začal sa drsnejšie dotýkať kňazov a katolíckej cirkvi vo svojom „Hlase", do ktorého som prispieval: i toto ešte viac podráždilo kňazov proti mne a správca Kollár mi vyčítal, ako môže úradník cirkevného spolku podporovať tie rozvratné snahy. Ale v skutočnosti ani ja som neschvaľoval túto Šrobárovu metódu. Onedlho potom čo úradník Tatra banky mal som zasa voľné pole myšlienok. Odvrátene od prúdov, proti sebe útočiacich, vznášal sa môj duch na perutiach zlatej poézie k čistejšej pravde. Ako pustovník v zátiší, alebo ako dieťa bez predsudkov, hral som sa s myšlienkami.

Po mojom odchode z Trnavy, po ružovom rozlete duchov, nastal tam na čas súmrak smrti. Ruman umrel po polročnom manželstve, i Veselovský zanedlho po ňom, i Kollár sa odobral na večnosť. Po čase v rozmarných spomienkach na tamojší pobyt napísal som poviedku „Zamilovaný idealista", ale skutočnosť v nej som všelijako básnicky pozmenil.

9.

Návrat k rodine do Kubína.

Ešte pred odchodom z Trnavy písal mi strýc Ján, hlavný slúžny v Námestove, starostlivý o môj prospech života, že miesto župného archivára a bibliotekára v Kubíne je už uprázdnené, aby som si teda podal oň žiadosť. Sadol som hneď na vlak, kvôli mne aj strýc prišiel z Námestova do Kubína, a viedol ma osobne k županovi, lebo jeho odporúčanie v tej veci u ministra v Pešti rozhodovalo. Župan prijal ma milostivo, ja som mu odovzdal svoju žiadosť s potrebnými dokladmi.

Župan Csillaghy, statkár v Istebnom na Orave, strýcov priateľ z mladosti, bol šľachtic novšieho pôvodu. Jeho ded menoval sa Hvezdár, pochádzal z mäsiarskej rodiny v Lipt. Sv. Mikuláši. Ako advokát oravského panstva v Podzámku získal veľké bohatstvo dômyselnou špekuláciou s rakúskymi štátnymi papiermi, ktoré pri devalvácii lacno od panstva odkúpil. V Istebnom od zadĺžených zemanov kúpil potom viac drobných statkov, i šľachtictvo za peniaze od maďarskej vlády, a teraz jeho vnuk bol županom na Orave. Uistil ma, že žiadaný úrad dostanem, len musím splniť istú formalitu. O tom sa však dohovorím so strýcom jeho ženy, Mikulášom Kubínyim, ktorý bol predsedom archívnej a knihovnej komisie v župe, inak správcom oravského panstva.

Potom ma strýc viedol do Podzámku ku Kubínyimu. Toto bol tiež šľachtic, ale jemnejšieho ducha; vážny učenec, ktorý napísal v maďarskom jazyku deje oravského hradu i deje svojho rodu, ktorý odvodzoval z predka Maďara, dobyvateľa vlasti. Ideovo reprezentoval Kubínyi maďarskú štátnu myšlienku na Orave. Keď ma strýc viedol k nemu na poklonu, nezatajil mi, čo pre mňa táto návšteva znamená: musím sa vraj skloniť maďarskej štátnej myšlienke a podpísať reverz, záväzok politic-

kej vernosti. Utešoval ma tým, že i Nádaši, môj priateľ, ktorý študoval spolu so mnou v Prahe, musel to urobiť, lebo inak by ho neboli menovali za okresného lekára v Kubíne.

To malo byť zasa jarmo na môjho ducha, len trochu inakšie. V Trnave žiadali spoveď a slepú služobnosť cirkvi, meravo organizovanej na základoch, ktoré Slovákom dožičily len živorenie. Tu žiadali služobnosť Maďarom, schvaľovanie vlastného otroctva: oboje tvrdé puto duchu môjmu, hľadajúcemu ušľachtilejšie níženie sa Bohu. Osud hrozil mi rozvrátením ideálov, ktoré ma hnaly von z domoviny, prebíjať sa trampotne na štúdiách v slovanskej Prahe. Zdalo sa mi, že len za tú cenu žičí mi osud kúsok chleba v mojej domovine, alebo hrozí podvrátením. Ale Boh ma len skúšal, či vytrvám na ceste za očistou života do konca.

Avšak moja hrdosť sa spierala tomu poníženiu. Strýcovi som prosto odvetil, že reverz nepodpíšem. To sa priečilo môjmu svedomiu i nádejam na krajšiu budúcnosť. Kubínyimu som povedal to samé, že nie som panslávom ruského náteru ako naši národovci v Turč. Sv. Martine, ale že hľadám blaho svoje i národa v kultúrnej jednote s Čechmi, v spoločnom štátnom svázku. To však nevyhovovalo maďarskému šovinizmu. Uprázdnený úrad dostal iný, Maďar z Pešti, ktorému stačilo maturitné vysvedčenie bez archívnej praxe. Keď po čase nastal veľký svetový prevrat a ja som v oslobodenej vlasti nastúpil na to miesto, navštívil ma raz onen Kubínyi v Čaplovičovskej bibliotéke, ktorej býval predsedom. Ale trpko sklamaný vo svojich maďarských ideáloch vyčítal mi vzdorne, že sa mi predsa stalo po vôli! K svetlu a pravde božej dostávame sa len za cenu mnohého odriekania.

Potom o krátky čas v Trnave na valnom shromaždení Spolku sv. Vojtecha kňazi zvolili si za tajomníka jednohlasne Ferka Urbánka. Zostanúc na holičkách s každodenným chlebíčkom, cítil som v duši, že Boh nežičil hrdej umienenosti. V krátkozra-

kom blude spieral som sa chvíľkove cestám božím, kdežto On ma viedol ta, kde mi v krotkej poníženosti kynulo najviac blaha i prospechu pre moje životné dielo. V roztrpčenosti myslel som na Ameriku, vysťahovať sa ta; ale spamätajúc sa, šiel som do Bratislavy k Dr. Štefanovičovi, novozvolenému riaditeľovi Tatra banky. On sa trochu zamyslel nad mojím osudom, pripomenul si v duchu asi i náš spor na národopisnej výstave v Prahe, a prijal ma za úradníka banky v Dolnom Kubíne. Štefanovič mal reformné úmysly v banke. Ale po krátkom úradovaní, strpčovanom opozíciou v banke, umrel roku 1904 na srdcovú chorobu, ktorá už od istého času podlamovala sily toho národného bojovníka.

V banke pri prostučkej práci, ktorá ma živila, v zabudnutí na všetky mrzutosti sveta venoval som teraz svoje voľné chvíle obľúbenej poézii, ktorá ma tešila nadovšetko. Pokoriac sa celému svetu, i svojim protivníkom, pocítil som v srdci zázračné svetlo. Bol to pocit blahého vyviaznutia z temnôt zemskej hmoty. Zbavený drsnej príťaže záujmov toho sveta, ako by som v slnečnom jase stúpal vyššie k nebeskej múdrosti, nad všetko okolie, do nadzemskej prázdnoty. Istý čas býval som i s najmladším bratom u strýca Michala; ale nemajúc tu potrebného poriadku, čistoty a pokoja k poetickým prácam, najal som si izbičku u cudzích ľudí. Upevňoval som sa duchom na cestách pravdy i krásy. V tej nálade, dostupujúc k čistejším názorom duše upokojenej, keď všetko vôkol zdalo sa mi milým a dobrým, načrtol som ľahučko dramatickú rozprávku „Sen Jaroslavov“: vzletne, ako by unášaný na krídlach nadzemskej sily života.

Ako Spinoza, židovský filozof, živiac sa brúsením šošoviek pre ďalekohľady, v mysli sostavoval umelý systém sveta, tak i ja vedľa mechanického zapisovania dlžníkov a vkladateľov peňazí do bankových kníh noril som sa dušou do bájnych svetov svojej fantázie. Potom v nasledujúcich troch rokoch načrtal

som zasa prvé základy „Spevu u utrpení Bohuslavica". Tu môj duch s epickým pokojom opäť získaval viac bojovnej sily. Avšak len po rokoch som náčrtky bedlivejšie oprával s uvažovaním a väčším úsilím duše. Za vedúcu myšlienku v „Sne Jaroslava", v diele plnom lyrického vzletu, postavil som náhľad, že spása národa nášho je v prilipnutí vodcov k ľudu. Smer sociálne náboženský, bez chvatu po vládnej moci, načrtnutý v symbolickom obraze „Bohuslavic", znázorňuje viac lásku k dedičnej pôde.

Pozorujúc v duši, že naše city sú pominuteľné a preskakujú často v pravý opak, narušujúc rozumnú snahu spásy, pri svojej raňajšej modlitbe, ktorou som upravoval svoj pomer k Bohu v posvätnej pokore, zopakoval som si v duchu aj niektoré pravidlá na vzbudenie nálady, vhodnej pre poetickú tvorbu. Svoj život dvíhal som denne k slnku. Naučil som sa nazpamäť aj niektoré žalmy z Písma svätého; niekedy som si ich zopakoval i na prechádzkach v prírode, osviežil velebné city k nej. Tie židovské spevy najlepšie zodpovedaly vlneniu môjho ducha, všelijako životom zmietaného, ako národ Židov. I Ježišove výpovede o blahoslavenstvách mávali pre mňa teraz viac životného smyslu.

Vychádzajúc denne na prechádzku, najradšej do poľa a na okolité kopce, často i k pracujúcej čeľadi môjho strýca na pole, nestrácal som v duchu súvis so živnou roľou. Tá bola súčiastkou môjho náboženstva. Každé leto so súdruhom z banky vychádzal som i na ďalšie výlety do hôr, kde sa môj duch ešte vyššie dvíhal myšlienkami k velebe a kráse božej. Doma obyčajne vstával som s východom slnka, slávil ho ako Homér, slovom básnika. Zasadnúc potom za stôl, rád som sostavoval zovňajšie deje i svoje snenie v dômyselné obrázočky života: názorné obrázky javily sa mi pri citovom vzlete podmienkou poézie.

Svoje práce často i viac ráz som prepisoval, opravujúc ich

na lepší lad. Napísal som aj drobnejšie povesti pre „Slovenské pohľady", i do kalendára, ktorý vydávala Tatra banka pre svojich zákazníkov. Večer doma som čítaval alebo prekladal. Preložil som „Kupca benátskeho" od Shakespeara, „Vikára z Wakefieldu" od Goldsmitha, „Vianočnú pieseň" od Dickensa. Zabúdajúc na staré hnevy, vďačil som sa redaktorom slovenských časopisov v Turč. Sv. Martine. Svoje drobnejšie poviedky spojil som neskoršie v rámci filozoficko-náboženskom, symbolizujúc život s tej stránky, že viditeľné zjavy a deje zovňajšie majú ešte neviditeľný, hlboký podklad v pôsobení ducha božieho, v nich ukrytého.

V banke, stýkajúc sa denne s pospolitým ľudom, i s rodinou svojou doma pri práci i v odpočinku, zachovával som tiež jarý, svieži súvis s ľudskou spoločnosťou a získaval tak mnohú látku, so živými črtami života, pre literárnu tvorbu. Jadrná a obrazná reč, najmä shovorčivých žien zo Zázrivej, kde sa medzi horami zachovala dosiaľ mnohá starobylá rýdzosť, bývala mi poučnou pre môj účel.

I v politickom živote dosiahol som väčšej rovnováhy srdca. Poznával som už aj nehynúce zárodky ušľachtilosti v nás samých. Potom do mojej smierlivejšej nálady razom padla balkánska vojna: hrdinský rozmach slovanských bratov Srbov a Bulharov proti Turkom. Ako blesk z nebies šľahlo to v naše duše s oživenou nádejou, že sa i nám blíži hodina zmŕtvych vstania.

Občas po dlhej, úmornejšej tvorivosti ducha v tichej samote osvežoval som svoj život pri víne a cigánskej hudbe v priateľskom kruhu. Milým spoločníkom býval mi tu starec Janko Lehotský, župný pisár: drobný šľachtic z Liptova, za mladi bujný samopašník a rebelant, ktorý sa zúčastnil na poľskom povstaní proti Rusom. Pri víne často mi rozprával o starých zemanoch. Z neho som utvoril hrdinu svojej poviedky „Starý zeman" a použil som aj inde, čo som od neho počul. Aj on sám na môj pod-

net napísal do Slovenských pohľadov verše, v ktorých ospieval svojich miláčikov, Cigánov, ktorých rozmarne pri pití nazýval „Homérmi". Jemu však priatelia dali prezývku „Čardáš", pretože miloval krčmu a kedysi aj sám bol krčmárom v Liptove, ale zábavami vyšiel na mizinu.

Pokojný tok môjho života mocne rozbúrila svetová vojna, ktorá urobila osudový obrat aj v živote nášho národa. Svoje osobné spomienky na ňu napísal som v cykle drobných poviedok „Na rozhraní vekov". S politickým prevratom zasadol som do úradu, o ktorý som sa už dávnejšie uchádzal. Oženil som sa a stal sa otcom syna, priberajúc do svojho života nové živly na zaťaženie, ale aj na radostné prehĺbenie svojho ducha. Život poskytoval mi hojnosť látky na umeleckú tvorbu, vír dejov, často napínavých, pestro sa vlniacich obrazov a premien. Nemusel som veľmi siahať po šablónovitých výmysloch, ale i obrazy svojej fantázie som odieval vlastným telom a citom. Približujúc sa k starobe, svoje názory života čistil som vždy väčším odriekaním, sladkým spočinutím v Bohu, v rukách ktorého je zdar i prospievanie naše; a vzrastajúcu predráždenosť našej doby tiež som snažil mierniť svojimi myšlienkami v rámci a cykle poviedok „Rok na dedine".

DOSLOV.

V ďalšom odstupe času, vo víre ľudských vášní, pôsobením nových dejov a mravných hodnôt, najmä po druhej svetovej vojne, v Pamätiach mojich všeličo posunulo sa do nového svetla nazerania a usudzovania. Hlinka, kedysi ideálny horlivec a bojovník za slobodu národa, vo vlasti skutočne oslobodenej dal sa strhnúť fanatickým katolíckym kňazstvom na mylné cesty búrenia. Chytráci, ktorí za maďarského režimu boli nepriateľmi našich národných snáh, postavili si ho na čelo za vodcu a blýskavý štít svojej strany, a on, márnomyseľne omámený ľstivým oslavovaním, pracoval potom spolu s nimi na rozvrátení spoločného diela, republiky Československej, v službách Ríma a panovačných Nemcov.

Druhý vodca, reprezentant hlavne strany evanjelickej, dosadnúc na čelo vlády, hovel i sebecky mocenským a koristivým chúťkam dobrodruha, ktorá vlastnosť v istej miere vždy trčala v jeho charaktere s pózou herca.

Keď potom Nemci zdvihli druhú svetovú vojnu, v hladnej rozvratnosti a ničivej zášti zdeptali posledné zvyšky čistejších snáh v našom národe, privábiac k sebe podlú, chamtivú koristivosť luzy a hrozili smrťou každému, kto by sa im postavil na odpor. Museli sme stíchnuť ako v hrobe.

Tu pozdávalo sa mi, že moja dávnejšia myšlienka, že totiž nemecký jazyk, odpolitizovaný, mohol by sa stať namiesto mŕtvej latinčiny zovňajším spojivom medzi nami a Maďarmi, že tá myšlienka po hroznej, zverskej rozpútanosti Nemcov v tejto vojne ukázala sa nemožnou na realizovanie. Dnes skôr naša slovenčina a náš národ, mocnejšie zapojený do veľkej slovanskej rodiny, ale na základe snáh po vyššej úrovni kultúrnej a mravnej, môže sa stať oným spojivom s cudzím plemenom Maďarov.

Blúznivá moja snaha na konci môjho pobytu v Prahe, vyslobodiť sa odtiaľ zo Zemského archívu a z ovzdušia spoločenského, ktoré nezodpovedalo mojim životným ideálom, tá chorobná túžba po domovine javí sa mi teraz ako tajomné pudenie osudu, hlboké tušenie ducha: že v Čechách zakrpatie môj život a len na pôde Slovenska, užšej rodnej vlasti, zdarne naplním svoje poslanie. Tu potom v dobrovoľnom ponížení, v tichej zavrhnutosti po prvom slávnejšom rozpätí mladých síl, po politickom nadšení v miere až prílišnej, na lone božom spokojne som sa oddal básnickému sneniu, zanietený láskou k Bohu i bližným a k vznešenej prírode, zovňajšiemu obrazu Boha, spokojný so svojím osudom, jeho najvernejším údelom. Súčasne však plný hrdého vzdoru a ohňa proti všetkému, čo nás spupne hnietlo. Bez týchto citov hrdej poníženosti a mravnej veleby, ktoré ma plnily doma, nebol by som napísal svoje diela. Len tu doma mohol som tak velebiť múdrosť i nekonečnú dobrotu božiu, mne tiež preukazovanú.

O B S A H.

František Votruba, Smetanove spomienky 5
Predhovor 28

Časť prvá.

1. Moje detstvo vo Veličnej, prvé začiatky vzdelania 29
2. Môj ded v Kubíne. Učiteľ Tholt. Básnik Matúška 35
3. Židovská škola v Kubíne. Moje štúdium na gymnáziu v Ružomberku. Riaditeľ Cápay 42
4. Môj domáci Vlkolinský, spolužiaci Hlinka a Dušan Makovický . 47
5. Úpadok otcovej domácnosti. Moje pokračovanie na štúdiách v Levoči 54
6. Na audiencii u spišského biskupa v Štiavniku. Niektorí profesori v Levoči 60
7. Ako klerik v jágerskom seminári 67
8. Môj život v seminári. Duchovné exercície, sýta strava 71
9. Štúdium na gymnáziu. Prvý záblesk slovanského povedomia v mojej duši . . . . . , 77
10. Na prázdninách u strýca v Námestove. Moje vystúpenie zo seminára . . . . . , 83
11. Rodina Nádašiho v Kubíne. Rok na štúdiách vo Viedni 88
12. V Pešti na štúdiách. Bujná mladosť i vážne snahy duševné . . 93

Časť druhá.

1. Nový život v Prahe. Tvrdá disciplína na vojenčine 100
2. Trpkosti vojenčiny. Môj rotník Schultz 105
3. Obrat v mojej duši. Návrat k Bohu. Môj priateľ Bencúr 110
4. Nové pokusy literárne. Spolok Detvan. Moji profesori na univerzite 120
5. Nové prúdy ducha medzi slovenskou mládežou v Prahe. Tolstojizmus. Škarvan 125
6. Moja záľuba v čítaní Biblie. Začiatky nového politického ruchu medzi slovenskou mládežou v Prahe 134
7. Makovický a Skyčák, horliví vyznavači tolstojizmu medzi nami. Občas ešte zábavy a spevy 142
8. Začiatky môjho politického pôsobenia. Šrobár sa pomocne ujíma môjho diela 149
9. Moje politické brošúry a ich umravňujúci smer 154